

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р.

Видається щомісячно

Передплатний індекс 74424
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

ISSN 1026-9932
DOI: 10.33498/louu-2024-07

Адреса редакції
вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна
тел.: +380(66) 972-39-27

Головний редактор
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Голова Редакційної ради
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

Вебсайт: <http://www.pravoua.com.ua>
Емейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі “Фейсбук”:
<https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал “ПРАВО УКРАЇНИ” внесено до:

Переліку наукових фахових видань України з юридичних спеціальностей
(наказ Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 627)

Бази даних періодичних видань Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory) (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних EBSCO Publishing, Inc. (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus International (Польща) (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних HeinOnline (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук ERIH PLUS
(European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) (Норвегія) (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім “Ін Юре”, Юридичне видавництво “Право України”, Юридичний портал “Ратіо Деціденді”, Інформаційні технології “Ратіо Деціденді”, Адвокатське об'єднання “Адвокатська компанія “Кайрос”

Видавець
© Юридичне видавництво “Право України”

РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ *HONORIS CAUSA*

Співголови Ради

Юрій Шемшученко, д. юрид. наук, проф., акад. НАН України, акад. НАПрН України; Вільям Е. БАТЛЕР (WILLIAM E. BUTLER), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

Вячеслав Борисов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Анатолій Довгерт, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Микола Козюбра, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Крупчан, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Анатолій Селіванов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Сіренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, акад. НАПрН України; Майдан Сулейменов, д. юрид. наук, проф., акад. НАН Республіки Казахстан; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Руслан Стефанчук (голова), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Святоцький (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олег Посикалюк (перш. заст. головного редактора), к. юрид. наук, доц.; Тетяна Коломоєць (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вікторія Рєзнікова (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф.; Наталя Антонюк, к. юрид. наук., доц.; Крістіан фон Бар (CHRISTIAN VON BAR), Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); Юрій Барабаш, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександр Батанов, д. юрид. наук, проф.; Юрій Баулін, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Бевзенко, д. юрид. наук, проф.; Ігор Бойко, д-р юрид. наук, проф.; Олександр Брьостл (OLEXANDER BRÖSTL), Dr. jur., Prof. (Slovakia); Тетяна Вільчик, д. юрид. наук, проф.; Юрій Галаєвський, засл. юрист України; Марсело Галуппо (MARCELO GALUPPO), Ph.D. in Law, Prof. (Brazil); Анатолій Гетьман, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Головатий, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; Оксана Гришук, д. юрид. наук, проф.; Дмитро Гудима, к. юрид. наук., доц.; Борис Гулько, засл. юрист України; Олександр Дроздов, д. юрид. наук, проф.; Володимир Єрмоленко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Володимир Журавель, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Дмитро Задихайло, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Володимир Зубар, к. юрид. наук, доц.; Амір Ібрагім Алієв,

д. юрид. наук, проф. (Азербайджан); ОКСАНА КАПЛІНА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕКСАНДРА КОЛОГОЙДА, д. юрид. наук, проф.; ТЕТЯНА КОМАРОВА, д. юрид. наук, проф.; ТЕТЯНА КОРНЯКОВА, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕКСІЙ КОТ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕНА КОХАНОВСЬКА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СТАНІСЛАВ КРАВЧЕНКО, к. юрид. наук; ВАСИЛЬ КРАТ, к. юрид. наук, доц.; ОЛЕКСІЙ КРЕСІН, д. юрид. наук, проф.; СТЕПАН КУБІВ, д. економ. наук, доц.; НАТАЛІЯ КУЗНЕЦОВА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ПАВЛО КУЛИНИЧ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; МИКОЛА КУЧЕРЯВЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ІРИНА КУЯН, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; ДМИТРО ЛУБІНЕЦЬ, д. філософії; ДМИТРО ЛУК'ЯНОВ, д. юрид. наук, доц., чл.-кор. НАПрН України; ДМИТРО ЛУСПЕНИК, к. юрид. наук., доц.; ПАВЛО ЛЮБЧЕНКО, д. юрид. наук, проф.; РОМАН МАЙДАНИК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СЕРГІЙ МАКСИМОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕКСАНДРА МАТВІЙЧУК, українська правозахисниця; СЕРГІЙ МІНЧЕНКО, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; АНАТОЛІЙ МІРОШНИЧЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ВІРА МИХАЙЛЕНКО, к. юрид. наук; ЛІДІЯ МОСКВИЧ, д. юрид. наук, проф.; АНАТОЛІЙ МУЗИКА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВОЛОДИМИР НОСІК, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; НАТАЛІЯ ОНІЩЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; НАТАЛІЯ ПАРХОМЕНКО, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ПЕТРО ПАЦУРКІВСЬКИЙ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕГ ПЕРВОМАЙСЬКИЙ, к. юрид. наук., доц.; ОЛЕКСАНДР ПЕТРИШИН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; РОМАН ПЕТРОВ, д. юрид. наук, проф.; ПИЛИП ПИЛИПЕНКО, д. юрид. наук, проф.; СЕРГІЙ ПОГРІВНИЙ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕГ ПОДЦЕРКОВНИЙ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; БОРИС ПОЛЯКОВ, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ ПРИТИКА, д. юрид. наук, проф.; СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ, д. юрид. наук, проф.; ЛАРИСА РОГАЧ, к. юрид. наук; МИХАЙЛО САВЧИН, д. юрид. наук, проф.; СВІТЛАНА СЕРЬОГІНА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕКСАНДР СКРИПНЮК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; КСЕНІЯ СМІРНОВА, д. юрид. наук, проф.; МИХАЙЛО СМОКОВИЧ, д. юрид. наук; ІННА СПАСИБО-ФАТЄЄВА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; МАРИНА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук; МИКОЛА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, доц.; ХІРОХІДЕ ТАКІКАВА (HIROHIDE TAKIKAWA), Prof. (Japan); МИХАЙЛО ТЕПЛЮК, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕГ ТКАЧУК, д. юрид. наук, доц.; ВЯЧЕСЛАВ ТРУБА, д. юрид. наук, проф.; ВІТАЛІЙ УРКЕВИЧ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СПИРИДОН ФЛОГАТИС (SPYRIDON FLOGAITIS), Ph.D. in Law, Prof. (Greece); СВІТЛАНА ФУРСА, д. юрид. наук, проф.; ЄВГЕН ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СЕРГІЙ ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ ХУТОРЯН, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України;

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ, ПАРТНЕРИ

Тетяна Цувіна, д. юрид. наук, доц.; Олександр Чирич (OLEKSANDR CIRIC), Doctor of Law, Prof. (Serbia); Валерій Шепітько, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Михайло Шумило, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; Оксана Щербанюк, д. юрид. наук, проф.; Ячіко Ямада (YACHIKO YAMADA), Prof. (Japan); Олександра Яновська, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет “Кієво-Могилянська академія”; Національний університет “Острозька академія”; НТУУ “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І.І.Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма “Юрлайн”.

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:

“УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ:
ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ
ЯК КРАЇНИ – КАНДИДАТА НА ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ”

КСЕНІЯ СМІРНОВА

Вступ до актуальної теми 9

I. Правозастосування Угоди про асоціацію

КСЕНІЯ СМІРНОВА

Правозастосування Угоди про асоціацію з ЄС у правопорядку України:
судова практика 13

II. Статус кандидата на вступ до Європейського Союзу: наслідки та наступні кроки для України

АДАМ ЛАЗОВСЬКИЙ, ТЕТЯНА КОМАРОВА

Пришвидщення правового наближення в Україні після подання заявки
на вступ до Європейського Союзу 23

БОГДАН ВЕСЕЛОВСЬКИЙ

Специфіка стандартів незалежності суддів у розрізі переговорного
розділу 23 Acquis ЄС “Судова система та основоположні права”
як ключ до членства в ЄС 41

III. Вплив права ЄС на правопорядки третіх країн

НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА

Правові цінності Європейського Союзу та їхній вплив
на національні правопорядки 56

Висновки та рекомендації з актуальної теми 78

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ:

“Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом:
особливості в умовах правового статусу України
як країни – кандидата на вступ до Європейського Союзу” 82

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ’ЄДНАНИХ НАЦІЙ У СПРОБАХ ПРОТИДІЯТИ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (ДОКУМЕНТИ ТА КОМЕНТАРІ)

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/6

“Принципи Статуту ООН, що лежать в основі всеосяжного,
справедливого і тривалого миру в Україні” (2023 р.) 84

ПРАВО УКРАЇНИ • 2024 • № 7 • 5-6

ЗМІСТ

Олексій Кресін Науковий коментар	87
---	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Роман Пожоджук Право споживача на інформацію про продукцію	91
---	----

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Михайло Гринишин Розкриття проблематики міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії в українській юридичній науці.	104
Богдан Басула Новий напрям гармонізації законодавства про неплатоспроможність у ЄС	118

НАДБАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ДУМКИ

Юрій Барабаш Суттєвий науковий внесок вчених і практиків з публічного права під керівництвом професора, академіка А. Селіванова.	129
---	-----

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Велика Палата звертається до практики Суду справедливості Європейського Союзу obiter dictum, не як до джерела права	131
--	-----

Актуальна тема наступного номера:
“ЗАСУДЖЕННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ЯК ДЕРЖАВИ-ТЕРОРИСТА ПРОТИ УКРАЇНИ:
МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ”

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:
“ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN UKRAINE
AND THE EUROPEAN UNION: CHARACTERISTICS IN TERMS
OF UKRAINE’S STATUS AS A CANDIDATE COUNTRY FOR ACCESSION
TO THE EUROPEAN UNION”

KSENIIA SMYRNOVA	
Introduction to the Central Topic.	9

I. Enforcement of EU Association Agreement

KSENIIA SMYRNOVA	
Enforcement of EU Association Agreement in the Legal Order of Ukraine: Judicial Practice.	13

*II. Candidate Status for Accession to the European Union:
Implications and further steps for Ukraine*

ADAM ŁAZOWSKI, TETYANA KOMAROVA	
Switching Gear: Law Approximation in Ukraine After Application for EU Membership	23

BOHDAN VESELOVSKYI	
Peculiarity of Judicial Independence Standards Under Negotiation Chapter 23 of EU Acquis “Judiciary and Fundamental Rights” as the Key to EU Membership.	41

III. The impact of EU law on third countries’ legal systems

NATALIIA KAMINSKA	
Legal Values of the European Union and Their Impact on National Legal Orders.	56

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS ON THE CENTRAL TOPIC.	78
--	----

SELECTED BIBLIOGRAPHY ON THE CENTRAL TOPIC: “Association Agreement Between Ukraine and the European Union: Characteristics in Terms of Ukraine’s Status as a Candidate Country for Accession to the European Union”	82
--	----

UNITED NATIONS IN COUNTERACTING THE AGGRESSION
OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE
(DOCUMENTS AND COMMENTARIES)

Resolution of the UN General Assembly ES-11/6 “Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine” (2023 p.)	84
---	----

ПРАВО УКРАЇНИ • 2024 • № 7 • 7-8

TABLE OF CONTENTS

OLEKSIY KRESIN
Scientific Commentary 87

CIVIL LAW

ROMAN POZHODZHUK
Consumer's Right to Information on Products 91

SECTION FOR YOUNG SCHOLARS

MYKHAILO HRYNUSHYN
The Development of Research of International Legal Responsibility
of States for the Crime of Aggression in Ukrainian Legal Studies..... 104

BOHDAN BASULA
A New Direction in the Harmonization of Insolvency Law in the EU 118

HERITAGE OF UKRAINIAN LEGAL THOUGHT

IURI BARABASH
Significant Scientific Contribution of Public Law Theoreticians
and Practitioners Under the Leadership of Professor,
Academician A. Selivanov 129

DOCTRINE IN CASE LAW

The Grand Chamber Refers to the Jurisprudence
of the Court of Justice of the European Union obiter dictum,
not as a source of law..... 131

Актуальна тема номера:
 “УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ
 ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ:
 ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ
 ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ
 ЯК КРАЇНИ – КАНДИДАТА НА ВСТУП
 ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ”

Ксенія Смирнова

докторка юридичних наук, професорка,
 проректорка з науково-педагогічної роботи
 (міжнародне співробітництво),
 професорка кафедри порівняльного і європейського права
 Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Для України Угода про асоціацію з ЄС є одним із основних механізмів зовнішньополітичного позиціонування та здійснення євроінтеграційних процесів. Підписана 2014 р., Угода про асоціацію передбачає не лише економічну та політичну співпрацю, а й глибокі правові реформи, спрямовані на гармонізацію українського законодавства з *acquis* Європейського Союзу.

Для Європейського Союзу Угода про асоціацію – це насамперед ефективний інструмент поширення власних правових цінностей і стандартів на правові системи третіх країн. За допомогою таких угод ЄС прагне забезпечити політичну стабільність у відносинах із країнами-партнерами (передусім сусідніми) та створити сприятливе зовнішньоекономічне середовище через взаємне відкриття ринків на засадах дотримання правових стандартів цього міждержавного об’єднання.

Для України ж Угода про асоціацію великою мірою має символічний характер. З її підписанням наша держава пов’язала подальшу долю євроінтеграційного курсу або його альтернатив. Угода про асоціацію відкрила нові можливості для України щодо залучення європейського досвіду та кращих практик у створенні ефективної правової системи. Вона сприяла зміцненню демократичних інститутів, розширенню економічних можливостей та поліпшенню соціальних стандартів. Важливим елементом цього процесу

© Ксенія Смирнова, 2024

стало підвищення рівня прозорості та підзвітності державних інституцій, що є невід'ємною складовою європейської моделі управління.

Шлях підписання Угоди про асоціацію пов'язаний із трагічним і болючим процесом боротьби України за свій європейський вибір. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом стала безповоротним механізмом ідентифікації Україною своєї зовнішньополітичної та економічної стратегії розвитку. Угода про асоціацію супроводжується безпрецедентною міжнародно-правовою практикою та особливо болісними подіями, пов'язаними з повномасштабною агресією Росії проти нашої держави, що розпочалась 24 лютого 2022 р.

З цього дня розпочався новий етап юридизації наближення до Європейського Союзу. Так, 28 лютого 2022 р. Президент України підписав заявку на членство України в Європейському Союзі¹. Й уже на початку квітня 2022 р. Україна отримала опитувальник від Європейської Комісії для набуття статусу кандидата в ЄС і направила відповіді на його першу і другу частину в травні 2022 р.² Заповнений опитувальник став неоціненним джерелом аналізу правової системи України. Й за результатами аналізу опитувальника Європейська Комісія 17 червня 2022 р. представила Висновок щодо заявки України про набуття членства в ЄС. Це рішення було покладено в основу для голосування Європейською Радою, до повноважень якої належить надання статусу кандидата. Й 23 червня 2022 р. Європейська Рада ухвалила рішення про надання Україні статусу держави – кандидата на вступ до ЄС одноголосним рішенням.

У доктрині лунали позиції щодо “шляху до членства через війну”³, однак із цією позицією важко погодитись. Аргументами є те, що Україна й до подання заявки на вступ до ЄС у 2019 р. успішно внесла зміни до Конституції України, де відображено загальнодержавний зовнішньополітичний курс держави. За офіційними даними Уряду України, понад 60 % зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС було виконано протягом 2014–2021 рр.⁴ Тож варто зазначити, що акти агресії РФ і воєнний стан лише стали акселератором євроінтеграційних процесів в Україні.

З березня по жовтень 2023 р. Україна проводила самостійний аналіз відповідності національного законодавства праву ЄС. Цей етап не є обов'язковим за процедурою ЄС, але Україна стала першою державою, яка здійснила такий самостійний аналіз ще до офіційного скринінгу Єврокомісією, щоб

¹ Володимир Зеленський підписав заявку на членство України у Європейському Союзі (Офіс Президента України, 28 лютого 2022 р.) <<https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249>> (дата звернення 04.07.2024).

² Опитувальник ЄС та відповіді на нього для набуття Україною статусу кандидата в ЄС (17.06.2022) <<https://eu-ua.kmu.gov.ua/istorii-uspikhu/opytuvalnyk-yes-ta-vidpovid-na-nogo-dlya-nabuttia-ukrayinoyu-statusu-kandydata-v>> (дата звернення 04.07.2024).

³ Roman Petrov, Christophe Hillion, ‘Guest Editorial: “Accession through war” – Ukraine’s road to the EU’ [2022] 59(5) Common Market Law Review 1289–1300.

⁴ Пульс Угоди: моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди <<https://pulse.kmu.gov.ua>> (дата звернення 04.07.2024).

краще підготуватися до нього. 8 листопада 2023 р. Єврокомісія вперше опублікувала Звіт про прогрес України в межах Пакета розширення ЄС 2023 р.⁵, в якому було визнано високий прогрес України у виконанні семи рекомендацій. Це стало підґрунтям для рекомендації Єврокомісії лідерам країн ЄС відкрити переговори з Україною. Водночас було визначено чотири додаткових кроки в межах цих семи рекомендацій, виконання яких є передумовою для ухвалення переговорної рамки щодо України, а також майже 100 рекомендацій з кожного переговорного розділу.

15 грудня 2023 р. на засіданні Європейської ради було схвалено рішення про започаткування процедури відкриття переговорів ЄС щодо набуття членства Україною в ЄС⁶. При цьому Угода про асоціацію між Україною та ЄС залишається єдиним рамковим юридичним інструментом, відповідно до якого буде здійснюватися транспозиція *acquis* та оцінка виконання взятих зобов'язань. Ще одним актуальним питанням є паралелізм процесів розширення та внутрішнього реформування й модернізації правового порядку самого Європейського Союзу. Процедури ведення переговорів супроводжуватимуться оцінкою виконання Угоди про асоціацію. За своєю суттю ці процеси забезпечують проникнення права Європейського Союзу до правового порядку України. Дані процеси можна визначити як «європеїзація», феномен якого полягає в поступовій і багатовекторній трансформації національного та наднаціонального правопорядків.

18 червня 2024 р. Рада ЄС схвалила переговорну рамку для України. Перша міжурядова конференція, яка фактично знаменувала офіційний старт перемовин нашої країни про членство в ЄС, відбулась 25 червня⁷. Переговорна рамка складається з трьох частин: 1) принципи переговорів, 2) зміст та 3) процедура. Проект переговорної рамки щодо України ґрунтується на оновленій методології розширення ЄС 2020 р., попередньому досвіді розширення ЄС, поточних переговорах про вступ з іншими країнами-кандидатами, а також враховує розвиток *acquis* ЄС. Віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольга Стефанішина, як головний переговорник щодо вступу України до Євросоюзу, представила вступну заяву від України з нагоди початку офіційних переговорів про вступ. Представлення заяви відбулось під час першої Міжурядової Конференції Україна – ЄС, яка відбулась 25 червня 2024 р. у Люксембурзі. У вступній заяві зазначено, що Україна готова адаптувати законодавство ЄС у пов-

⁵ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2023 Communication on EU Enlargement policy. Commission staff working document <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf?fbclid=IwAR3vXUq7jHGT4tkfjgm2ld9eLsuetg7_Vu1MGD1F_oGHATjIPwBPdHy1Yo> (accessed 04.07.2024).

⁶ European Council meeting (14 and 15 December 2023) – Conclusions <<https://www.consilium.europa.eu/media/68967/european-council-conclusions-14-15-12-2023-en.pdf>> (accessed 04.07.2024).

⁷ Топ-15 основних положень із вступної заяви України на першій Міжурядовій Конференції <<https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/news/top-15-osnovnyh-polozhen-iz-vstupnoyi-zayavy-ukrayiny-na-pershij-mizhuryadovij-konferentsiyi>> (дата звернення 04.07.2024).

ному обсязі та створити ефективні адміністративні й судові можливості для його повного впровадження. Україна має суттєвий прогрес у наближенні до стандартів ЄС завдяки імплементації Угоди про асоціацію.

Переговори про вступ будь-якої країни-кандидата не є переговорами у класичному сенсі. Метою переговорів є: з боку країни-кандидата – досягнення критеріїв членства, зокрема приведення національного законодавства у відповідність до актуального права ЄС і забезпечення його ефективного виконання та застосування, а з боку ЄС – досягнення готовності прийняти нову державу-члена.

Значення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС важко переоцінити. Вона стала фундаментом для масштабних реформ в Україні, які охоплюють усі сфери суспільного життя – від економіки до правосуддя. Вона сприяла створенню нових інститутів і зміцненню демократичних процесів. Для ЄС ця угода також є важливим кроком у напрямі стабільності та процвітання в регіоні, демонструючи підтримку суверенітету та територіальної цілісності України.

Україна йде до Європи не лише з надією на краще майбутнє, а й з рішучістю захищати та впроваджувати європейські цінності. Переговори про вступ до ЄС – це не просто технічний процес, а важливий етап на шляху до загальноєвропейської спільноти. Ми віримо, що спільними зусиллями зможемо досягти успіху та побудувати сильну, стабільну й процвітаючу Україну в складі Європейського Союзу.

I. Правозастосування Угоди про асоціацію

DOI: 10.33498/Юш-2024-07-013

Ксенія Смирнова

докторка юридичних наук, професорка,
проректорка з науково-педагогічної роботи
(міжнародне співробітництво)
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри порівняльного і європейського права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2768-7642>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/D-9269-2019>
kseniia.smyrnova@knu.ua

УДК: 341.1:342.4(477:061.1ЄС)

ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС У ПРАВОПОРЯДКУ УКРАЇНИ: СУДОВА ПРАКТИКА

АНОТАЦІЯ. Правовим інструментом реалізації зовнішньополітичного вектора та імплементації конституційного принципу України, європейської ідентичності Українського народу й незворотності європейського та євроатлантичного курсу України є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Імплементація Угоди про асоціацію стає інструментом не тільки її виконання, а й забезпечення процесів набуття повноправного членства України в ЄС. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС залежатиме від національної імплементації Угоди та визначення її статусу в системі джерел національного права.

Проникнення права ЄС у правопорядок України можна визначити як процес європеїзації, який простежується як на рівні законодавчої й виконавчої гілок влади (шляхом прийняття відповідних норм і актів), а й судовою практикою задля гармонійного тлумачення відповідних норм. Досліджується питання одноманітного правозастосування норм права ЄС. Важливе значення у цьому процесі набуває практика Суду ЄС (Суду справедливості ЄС) та його правові позиції як джерела тлумачення норм, які за своєю природою мають транспозиційний характер з права ЄС через виконання зобов'язань, включені в Угоду про асоціацію. Досліджується вже наявна судова практика України щодо застосування практики Суду ЄС.

Ключові слова: Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом; імплементація; правозастосування; судова практика; правовий порядок України; міжнародні договори; міжнародне право; право Європейського Союзу.

Частиною першою ст. 9 Конституції України¹ встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Міжнародні договори України, які набули чинності, не лише сприяють розвитку між-

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 16.08.2024).

© Ксенія Смирнова, 2024

державної співпраці у різних сферах суспільного життя та належному забезпеченню національних інтересів, здійсненню цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, що закріплені у Конституції України, а й можуть завдяки своєму пріоритету над нормами відповідних законодавчих актів України змінювати регулювання правових відносин, що встановлені законодавством України².

У зв'язку з вибором Україною європейського курсу розвитку, підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом³ (далі – Угода про асоціацію) та її синхронною ратифікацією Верховною Радою України і Європарламентом 16 вересня 2014 р. й набуття чинності з 1 вересня 2017 р.⁴ дослідження правового регулювання правовідносин України та ЄС, правової природи Угоди, інституційних та імплементаційних механізмів найбільшого та безпрецедентного міжнародно-правового документа для України є надзвичайно актуальним. Цим питанням глибоко опікувалася й продовжує фокусуватися доктрина України, представлена такими вченими, зокрема, як В. Денисов, Т. Комарова, В. Муравйов, М. Буроменський, О. Шпакович, Т. Анакіна, М. Микієвич та ін. Наразі поява нової судової практики в Україні зумовлює вироблення нових позицій доктрини щодо правозастосування судової практики ЄС та європейської доктрини.

Угода про асоціацію відтворює поглиблені відносини між сторонами, що зумовлює потребу реалізації її положень за допомогою низки правових інструментів, зокрема врахування позиції Суду ЄС у процесі імплементації Угоди. Угода про асоціацію містить запозичені положення з установчих договорів про ЄС, а також значну кількість внесених до додатків актів інститутів Євросоюзу, при застосуванні яких Україна має враховувати відповідну практику ЄС у цих сферах.

Правові позиції, що сформульовані в рішеннях Суду ЄС, а також за запитом у преюдиційних рішеннях Суду ЄС можуть стати дієвим інструментом для формування українського законодавства у контексті його наближення до законодавства ЄС. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС залежатиме від національної імплементації Угоди та визначення її статусу в системі джерел національного права.

Як слушно зауважує Д. Терлецький, сприйняття та використання міжнародних договорів, внесення їх до складу національного законодавства як безпосередніх джерел правових норм, що регламентують поведінку суб'єк-

² Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 19.12.2014 <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>> (дата звернення 16.08.2024).

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 16.08.2024).

⁴ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України № 1678-VII від 16.09.2014 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>> (дата звернення 16.08.2024).

тів національного права, та, напевне, високий потенціал судової влади у вирішенні колізій між нормами національного законодавства та нормами міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, дає підстави стверджувати про особливу роль судових інституцій у регулюванні дії міжнародних договорів в Україні⁵. Це твердження повною мірою стосується й Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, адже відповідно до європейської правової традиції будь-яка судова установа при розгляді справи та вирішенні спору виконує низку завдань, основними серед яких є тлумачення правових норм, заповнення прогалин у праві і захист прав та інтересів осіб, які забезпечує відповідний правовий захист.

У спеціальному монографічному дослідженні О. Стрельцова зауважує, що проблемним моментом у використанні форм національного імплементативного правозастосування є невизначеність характеру дії міжнародного договору на конституційному рівні (нез'ясованість місця міждержавних міжнародних договорів України в ієрархії національного законодавства, невизначеність статусу інших міжнародних угод у системі національного права, відсутність механізму їхньої імплементації тощо)⁶. Однак, поки триває доктринальна дискусія, практика свідчить про втілення принципу примату міжнародного права: ухвалення низки рішень судами першої й апеляційної інстанцій, їхнє остаточне підтвердження Верховним Судом України. Наприклад, ч. 1 ст. 9 Конституції України встановлює, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

В Україні є вже певна практика із цього приводу. Зокрема, Пленум Верховного Суду України в п. 4 постанови № 9 від 01.11.96 наголосив:

<...> Виходячи з положень ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, що регулює правовідносини, які розглядають інакше, ніж міжнародний договір. Водночас міжнародні договори застосовують, якщо вони не суперечать Конституції України⁷.

Це положення можна витлумачити так: про співвідношення закону та міжнародного договору судами під час правозастосування може йтися тільки в тому випадку, якщо предмет правового регулювання міжнародного договору та закону збігаються, тобто вказані джерела регулюють відносини, що мають один і той самий суб'єктний склад, об'єкт і зміст.

⁵ Д Терлецький, 'Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні' (дис канд юрид наук 2007) 234.

⁶ О Стрельцова, *Конституціоналізація процесу асоціації України з Європейським Союзом: теорія та практика* (Алерта 2017) 532.

⁷ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.1996 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0009700-96>> (дата звернення 16.08.2024).

Як зазначено у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 19 грудня 2014 р.,

Міжнародні договори України, які набрали чинності, не лише сприяють розвитку міждержавного співробітництва у різних сферах суспільного життя та належному забезпеченню національних інтересів, здійсненню цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України, а й можуть завдяки своєму пріоритету над нормами відповідних законодавчих актів України змінювати регулювання правових відносин, установлених законодавством України⁸.

Практика судів при здійсненні правосуддя передбачає, що,

<...> застосовуючи міжнародні договори України <...>, суди повинні враховувати, що при тлумаченні міжнародного договору застосовуються правила ст. 31, 32, 33 Віденської конвенції. <...> Поряд із контекстом міжнародного договору враховуються: будь-яка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень; наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення; будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками⁹.

Крім того, в узагальненні судової практики йдеться про те, що

<...> у разі виникнення труднощів із застосуванням міжнародних договорів України суди при здійсненні правосуддя можуть використовувати акти та рішення міжнародних організацій, спеціалізованих органів, які мають повноваження щодо тлумачення відповідних міжнародних договорів або врегулювання спорів щодо тлумачення¹⁰.

Це формулювання в узагальненні судової практики є доволі революційним, особливо за умов відсутності чіткості формулювання підходу щодо примату міжнародного права над внутрішньо національним у Конституції України. При цьому в даному роз'ясненні також визначається, що суди при здійсненні правосуддя можуть застосовувати норми міжнародних договорів безпосередньо як частину законодавства України, якщо вжиття відповідних заходів належить до компетенції суду або якщо вони сформульовані в міжнародному договорі як норми прямої дії. Як норми прямої дії підлягають застосуванню судом, зокрема, і норми міжнародних договорів України, що закріплюють права людини та основоположні свободи¹¹.

Текст Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і додатки до неї ґрунтуються на основних принципах права ЄС, його спільних цінностях і відтворює норми права ЄС, використовуючи дві юридичні техніки – пряме відсилання до актів права ЄС (регламентів, директив, рішень, рекомендацій) або відтворення тексту норми у тексті Угоди. Це зумовлює реалізацію у правово-

⁸ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя (н 2).

⁹ Там само (н 2).

¹⁰ Там само (н 2).

¹¹ Там само (н 2).

му порядку України положень Угоди про асоціацію за допомогою низки правових інструментів. До них належать насамперед запровадження в Україні практики застосування норм права ЄС, визнання Україною законодавчих актів і рішень Суду ЄС. Крім цього, Угода про асоціацію містить запозичені положення з установчих договорів ЄС, а також значну кількість внесених до додатків актів інститутів Євросоюзу. Застосовуючи їх, Україна має враховувати відповідну практику ЄС у цих сферах. Положення свідчать про те, що суди України під час тлумачення міжнародних договорів мають враховувати міжнародну правозастосовну практику. Такий підхід уможливило врахування на національному рівні не лише норм міжнародних договорів, а й результатів міжнародної імплементації.

Крім того, ще 2014 р. Вищий адміністративний суд України схвалив інформаційний лист від 18.11.2014 у справі № 1601/11/10/14-14 з метою уніфікації підходу щодо застосування у практиці судів посилань на Угоду про асоціацію. Наприклад, суд зазначив, що,

<...> враховуючи європейський напрямок розвитку України та мету прийняття Закону України № 1629-IV від 18.03.2004 “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”¹², а також набуття чинності Угодою про асоціацію, правові позиції, що сформульовані у рішеннях Суду ЄС, можуть бути враховані судами як аргументація, міркування щодо гармонійного тлумачення національного законодавства України, згідно з усталеними стандартами правової системи Євросоюзу¹³.

Як знакове слід зазначити рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові у справі № 910/14972/17 від 17.07.2018¹⁴. У рішенні Верховний Суд застосував пріоритет ст. 198 Угоди про асоціацію¹⁵ порівняно із національним законодавством України.

Невизначеним також залишається питання прямої дії норм Угоди про асоціацію, що відрізняються, залежно від процедур, які застосовують у різних правових порядках – у ЄС та в Україні відповідно. Якщо питання про пряму дію Угоди про асоціацію у правопорядку ЄС було висвітлено детально в доктрині, зокрема І. Березовською та К. Смирновою¹⁶, то питання наділен-

¹² Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України № 1629-IV від 18.03.2004 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>> (дата звернення 16.08.2024).

¹³ Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 18.11.2014 № 1601/11/10/14-14 <<https://6aas.gov.ua/ua/law-library/info-sheets/45-2014/168-informatsijnij-list-vid-18-11-2014-1601-11-10-14-14.html>> (дата звернення 16.08.2024).

¹⁴ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 910/14972/17 від 17.07.2018 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75399206>> (дата звернення 16.08.2024).

¹⁵ Положення ст. 198 Угоди про асоціацію стосуються умов та підстав для анулювання торговельної марки. Нею передбачено п'ятирічний період, протягом якого торговельну марку не використовували як підставу для її анулювання. А національне законодавство України, зокрема Закон України “Про знаки для товарів і послуг”, передбачає трирічний період.

¹⁶ К. Смирнова, І. Березовська, “Розвиток доктрини прямої дії міжнародних угод у праві Європейського Союзу” [2019] 6 Право України 15–35.

ня нормам Угоди прямої дії у правопорядку України все ще залишається відкритим.

Через відсутність в Україні спеціального закону про імплементацію Угоди про асоціацію питання про пряму дію є однозначно невизначеним. Водночас ще до Угоди про асоціацію судова практика України вже свідчила про можливість наділення нормами міжнародного договору характеру прямої дії, як було визначено у рішенні 2014 р. Отже, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ визнає, що норми прямої дії мають не всі міжнародні договори, а деякі з них, зокрема ті, що безпосередньо встановлюють права для фізичних осіб. За сутністю це віддзеркалює аналогічний підхід й у правопорядку ЄС¹⁷.

Незважаючи на можливість доктринально виділити окремі норми Угоди про асоціацію як норми прямої дії, у тексті Угоди не міститься норми, що дозволяла б застосовувати окремі положення Угоди як норми прямої дії. Так само і в національному законодавстві України не передбачено критеріїв кваліфікації тих чи інших норм міжнародних договорів як самовиконуваних. Отже, можливість застосування окремих положень Угоди про асоціацію як норм прямої дії на території України залежатиме від розсуду суб'єкта правозастосування – відповідного органу публічної влади України чи національного суду. Причому саме підхід вироблення оцінки судом норми є характерним й для права Європейського Союзу, де Суд ЄС виробив еволюційно критерії прямої дії нормам права ЄС, зокрема й нормам міжнародних договорів за участю ЄС.

Практика українських судів уже розвиває досвід використання не тільки положень Угоди про асоціацію, а й судової практики ЄС. Наприклад, еволюційно це можна відобразити так:

(i) Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в рішенні від 17.07.2018 у справі № 910/14972/17 (справа за позовом Zentiva) застосував пріоритет ст. 198 Угоди про асоціацію у порівнянні із національним законодавством України;

(ii) Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в рішенні від 04.07.2019 у справі № 910/4947/18 (справа Канжут) дійшов правової позиції, що ст. 198 Угоди про асоціацію може застосовуватися як норма прямої дії, оскільки вона встановлює нові стандарти захисту прав інтелектуальної власності¹⁸.

Іншими словами, ці два рішення поставили жирну крапку в наукових дискусіях щодо неможливості застосування норм Угоди про асоціацію як норм прямої дії без відповідного на те закону, а також однозначну моністич-

¹⁷ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя (н 2).

¹⁸ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04 липня 2019 р. у справі № 910/4947/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82858256>> (дата звернення 16.08.2024).

ну позицію України щодо пріоритету Угоди про асоціацію порівняно з національним законодавством.

Також у правових позиціях Верховного Суду вже еволюціонує підхід щодо використання джерел тлумачення. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 640/65/19 від 31.03.2020 підтвердив правомірність використання рішень Суду ЄС (Європейського суду справедливості) та інших джерел права ЄС¹⁹ під час прийняття рішення²⁰.

Отже, практика національних судів України свідчить про започаткування процесу застосування Угоди про асоціацію. Примітною характеристикою судової практики застосування Угоди про асоціацію в судах України є те, що всі юрисдикції користуються такими посиланнями. Однак, звичайно, можна виділити адміністративну, цивільну та господарську юрисдикції як основні. Практика переконливо свідчить про те, що Угода про асоціацію є частиною національного законодавства України, її положення мають імперативний характер та є обов'язковими до виконання на всій території України. Реалізація Угоди про асоціацію залежатиме від національної імплементації угоди та визначення її статусу в системі джерел національного права. Незважаючи на те, що доктринальна дискусія щодо співвідношення міжнародного та національного права у правопорядку України триває, практика застосування міжнародних угод свідчить про втілення принципу примату міжнародного права. Це засвідчує ухвалення низки рішень судами першої та апеляційної інстанцій та остаточним їх підтвердженням Верховним Судом. У судовій практиці України вже наявні положення використання рішень Судів ЄС. Примітною є сфера державної допомоги, яка стала новим інститутом законодавства України про захист економічної конкуренції із набуття чинності відповідного спеціального закону з 2017 р.

Так, постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31.03.2020 у справі № 640/65/19 рішення Антимонопольного комітету України від 20 листопада 2018 р. № 652-р було визнане законним, а підстави для його скасування судом відсутні. Вказане рішення Антимонопольний комітет України прийняв, керуючись ст. 264 Угоди про асоціацію, відповідно до якої сторони домовились, що вони застосовуватимуть статті 262, 263 (3) або 263 (4) Угоди з використанням як джерела тлумачення критеріїв, що впливають із застосування статей 106, 107 та 93 Договору про функціонування Європейського Союзу, зокрема, відповідну судову практику Суду Європейського Союзу, а також відповідне вторинне законодавство, рамкові положення, керівні принципи та інші чинні ад-

¹⁹ Див: К Смирнова, 'Джерела права Європейського Союзу: новітні тенденції розвитку' [2017] 6 Право України 90–7.

²⁰ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31 березня 2020 р. у справі № 640/65/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/88534719>> (дата звернення 16.08.2024).

міністративні акти Європейського Союзу²¹. З цього приводу Верховний Суд зазначив, що ‘<...> твердження позивача щодо помилковості використання Комітетом джерел права Європейського Союзу під час прийняття Рішення № 652-р є хибним, безпідставним, необґрунтованим, та таким, що суперечить законодавству та матеріалам справи’²².

Тож було зафіксовано, на прикладі, зокрема, цієї справи, що посилення у своєму рішенні Антимонопольного комітету України на рішення Суду ЄС у справі C-280/00 Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium Magdeburg v Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH²³ є абсолютно правомірним та обґрунтованим.

Беззастережним джерелом тлумачення норм, які за своєю природою мають транспозиційний характер з права ЄС через виконання зобов’язань, включені в Угоду про асоціацію, є правові позиції, сформульовані Судом ЄС. На це безпосередньо вказала Велика Палата Верховного Суду у постанові від 3 серпня 2022 р. у справі № 910/9627/20. Зокрема, Верховний Суд відзначає, що рішення Суду Європейського Союзу належить розцінювати як таке, що дає змогу встановити зміст положень актів законодавства Європейського Союзу, зазначених у ст. 2 Закону України “Про ринок електричної енергії”²⁴. Подібно до практики застосування рішень Європейського суду з прав людини врахуванню підлягають принципи, що впливають із його рішень щодо схожих питань, навіть якщо вони стосуються інших держав. Те, що ст. 67 Договору про заснування Енергетичного Співтовариства передбачено подання Секретаріатом Енергетичного Співтовариства щорічних звітів Раді Міністрів, не означає, що його офіційні висновки, оформлені іншим чином, ніж щорічний звіт, не можуть бути взяті до уваги з метою встановлення змісту актів законодавства ЄС, зазначених у ст. 2 Закону України “Про ринок електричної енергії”, та застосування положень цього Договору судами. Встановлена плата за передачу щодо обсягів експортованої електричної енергії є за своєю природою і з урахуванням її структури такою, що має розцінюватися як захід, подібний до мита, встановлення якого не відповідає нормам ст. 41 вказаного Договору й не є виправданим за п. 2 цієї статті²⁵.

²¹ Про визнання нової державної допомоги недопустимою для конкуренції, припинення та повернення незаконної державної допомоги, визнаної недопустимою для конкуренції: рішення Антимонопольного комітету України від 20.11.2018 № 652-р <https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/imported_content/5d691002b3180.pdf> (дата звернення 16.08.2024).

²² Постанова Верховного Суду від 31 березня 2020 р. у справі № 640/65/19 (н 20).

²³ Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium Magdeburg v Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH, and Oberbundesanwalt beim Bundesverwaltungsgericht. Judgment of the Court of 24 July 2003. Case C-280/00 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0280>> (accessed 16.08.2024).

²⁴ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>> (дата звернення 16.08.2024).

²⁵ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 серпня 2022 р. № 910/9627/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852859>> (дата звернення 16.08.2024).

Не можна оминати увагою також і започаткування процесу систематизації практики Суду справедливості ЄС для практики Верховного Суду²⁶. Така систематизація правових позицій українською мовою зумовить проникнення підходів аргументації права ЄС, поліпшить умови тлумачення та застосування норм Угоди про асоціацію й тлумачення спільних цінностей. Звичайно, на цьому шляху постає цілий ряд юридичних питань, які потребують вирішення як доктриною, так і практикою, зокрема, умови застосування правових позицій Суду ЄС та їх переклад, вироблення судової практики застосування норм права ЄС.

Отже, можна зазначити, що задля одноманітності застосування норм права ЄС, які були транспоновані в законодавство України, має бути вироблений уніфікований підхід щодо їхнього тлумачення. З іншого боку, норми Угоди про асоціацію при їхньому застосуванні в судовій практиці так само мають інтерпретуватись через призму їхнього застосування в практиці ЄС. Це зумовить гармонійний поступовий процес інтеграції українського законодавства з правовою системою ЄС і забезпечить відповідність українських правових норм стандартам та принципам Європейського Союзу. Для забезпечення одноманітного застосування норм права ЄС в Україні необхідно виробити уніфікований підхід до їхнього тлумачення, що включає врахування правових позицій Суду ЄС та їхню адаптацію до національного контексту. Норми Угоди про асоціацію повинні інтерпретуватись з урахуванням практики Суду ЄС, що дасть змогу українським судам правильно застосовувати положення Угоди, враховуючи досвід та правові позиції, напрацьовані європейськими судовими інституціями. Інтеграція українського законодавства з правовою системою ЄС має бути поступовою та гармонійною, включаючи постійний моніторинг і адаптацію національних правових норм до змін у європейському праві, а також активне залучення правових позицій Суду ЄС у національну судову практику. Уніфікований підхід до тлумачення норм права ЄС та їхнє застосування через призму європейської судової практики забезпечить відповідність українських правових норм стандартам і принципам Європейського Союзу, що є важливою передумовою для ефективної імплементації Угоди про асоціацію та подальшої інтеграції України до ЄС. Отже, для ефективного правозастосування Угоди про асоціацію між Україною та ЄС необхідно виробити уніфікований підхід до тлумачення транспонованих норм права ЄС, враховуючи практику Суду ЄС, що забезпечить гармонійний і поступовий процес інтеграції українського законодавства з правовою системою ЄС.

²⁶ Див., наприклад: *Огляд практики Суду справедливості Європейського Союзу. Рішення за лютий 2024 р.* (Р Бабанли відп. за вип, Д Мордас, Д Мудрак, Т Простибоженко, А Петренко переклад рішень, 2024) <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_Sud_ES_02_2024.pdf> (дата звернення 16.08.2024).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Strieltsova O, *Konstytutsionalizatsiia protsesu asotsiatsii Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom: teoriia ta praktyka* (Alerta 2017).

Edited books

2. *Ohliad praktyky Sudu spravedlyvosti Yevropeiskoho Soiuzu. Rishennia za liutyi 2024 roku* (R Babanly vidp. za vyp., D Mordas, D Mudrak, T Prostobozenko, A Petrenko pereklad rishen 2024) <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyad/Oglyad_Sud_ES_02_2024.pdf> (accessed 16.08.2024).

Journal articles

3. Smyrnova K, 'Dzherela prava Yevropeiskoho Soiuzu: novitni tendentsii rozvytku' [2017] 6 Pravo Ukrainy 90–7.
4. Smyrnova K, Berezovska I, 'Rozvytok doktryny priamoi dii mizhnarodnykh uгод u pravi Yevropeiskoho Soiuzu' [2019] 6 Pravo Ukrainy 15–35.

Theses

5. Terletskyi D, 'Konstytutsiino-pravove rehuliuвання dii mizhnarodnykh dohovoriv v Ukraini' (dys kand yuryd nauk 2007).

Kseniia Smyrnova

ENFORCEMENT OF EU ASSOCIATION AGREEMENT IN THE LEGAL ORDER OF UKRAINE: JUDICIAL PRACTICE

ABSTRACT. EU – Ukraine Association Agreement is a legal instrument for the implementation of the foreign policy vector and the implementation of the constitutional principle of Ukraine of the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of Ukraine's European and Euro-Atlantic course. The implementation of the Association Agreement becomes a tool not only for its implementation, but also for ensuring the processes of acquiring full membership of Ukraine in the EU. The implementation of EU – Ukraine Association Agreement will depend on the national implementation of the agreement and the determination of its status in the system of sources of national law.

The penetration of EU law into the legal order of Ukraine can be defined as a process of Europeanization, which is traced both at the level of the legislative and executive branches of government (through the adoption of relevant norms and acts), but also by judicial practice for the harmonious interpretation of relevant norms. The issue of uniform enforcement of EU law is being investigated. The practice of the Court of Justice of the EU and its legal positions become important in this process as a source of interpretation of norms, which by their nature have a transpositional nature from EU law through the fulfillment of obligations included in the Association Agreement. The already existing judicial practice of Ukraine regarding the application of the practice of the Court of Justice of the European Union is studied.

KEYWORDS: EU – Ukraine Association Agreement; implementation; legal enforcement; judicial practice; legal order of Ukraine; international treaties; international law; EU law.

II. Статус кандидата на вступ до Європейського Союзу: наслідки та наступні кроки для України

Адам Лазовські

кандидат юридичних наук, професор,
професор Вестмінстерської школи права Вестмінстерського
університету
(Лондон, Велика Британія)
професор-візитер Коледжу Європи (Натолін, Польща)
та Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5103-1232>
a.lazowski@westminster.ac.uk

Тетяна Комарова

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри права Європейського Союзу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7663-3264>
t.v.komarova@nlu.edu.ua

УДК 341.1:342.4

ПРИШВИДШЕННЯ ПРАВОВОГО НАБЛИЖЕННЯ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОДАННЯ ЗАЯВКИ НА ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Після початку повномасштабного російського вторгнення Україна 28 лютого 2022 р. подала заявку на членство в ЄС. За кілька місяців Європейська Рада офіційно надала Україні статус держави-кандидатки. Це мало безліч наслідків, одним із яких є зобов'язання повністю наблизити українське законодавство до *acquis* ЄС. Задля того, щоб підготувати Україну до вступу в Союз, зусилля щодо наближення українського законодавства до *acquis* мають вийти за межі існуючих зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Договору про Енергетичне Співтовариство та Угоди про спільний авіаційний простір. Таке пришвидшення у процесі наближення законодавства супроводжується додатковими складнощами. Наприклад, дотримання горизонтальних положень Договору про функціонування Європейського Союзу, що регулюють свободу внутрішнього ринку, потребує комплексної перевірки національного законодавства перед внесенням будь-яких законодавчих змін. Крім того, наближення законодавства до правових актів ЄС, які можуть застосовуватися лише з моменту набуття членства, має бути ретельно спланованим і розрахованим відповідно у часових межах. Правова система України має бути готовою до запозичення законодавства ЄС з усіма принципами, що регулюють правозастосування, включаючи пряме застосування регламентів ЄС. Хоча все це можливо, з цим потрібно по-

© Адам Лазовські, Тетяна Комарова, 2024

водитися обережно, особливо в країні, економіка та суспільство якої зазнали руйнівного впливу війни.

Ключові слова: адаптація законодавства; динамічне наближення; європейська інтеграція; передвступна політика ЄС; членство в Європейському Союзі; євроінтеграція; угода про асоціацію.

28 лютого 2022 р. за найдраматичніших обставин повномасштабного протиправного російського вторгнення Україна подала заявку на набуття членства в Європейському Союзі. Цей сміливий крок має багато наслідків. Як відомо, подання заявки на членство в ЄС є передусім політичним актом, хоча й має значні економічні та правові наслідки, особливо коли держава-претендент отримує статус кандидата. Останнє реалізувалося щодо України дуже швидко – 23 червня 2022 р. Відтоді, попри труднощі, українська влада продовжила необхідні реформи, щоб зробити наближення до Європейського Союзу реальністю, а не просто абстрактною метою. Тож метою цієї статті є аналіз правових наслідків нової траєкторії, на яку вийшла Україна у відносинах із ЄС. Зокрема, у наведеному нижче аналізі розглядається зобов'язання щодо наближення законодавства України до *acquis* ЄС. Як точку відліку докладно розглянемо існуючі зобов'язання України щодо узгодження із законодавством ЄС, які випливають із Угоди про асоціацію між Україною та ЄС¹ (далі – Угода про асоціацію), а також Енергетичного Співтовариства² та Угоди про спільний авіаційний простір³. Своєю чергою ми виходимо за межі існуючих двосторонніх і багатосторонніх рамок, щоб оцінити як заявка на членство в ЄС вплинула на прискорення швидкостей, коли справа дійшла до наближення українського законодавства. Незважаючи на розпливчасті правові підстави, Україна, безсумнівно, зобов'язана повністю наблизити своє внутрішнє законодавство до *acquis* ЄС. Це, як буде доведено, набагато тонший процес, ніж передбачалося умовами Угоди про асоціацію та відповідними правовими інструментами.

Правове наближення відповідно до існуючих угод між Україною та Європейським Союзом. За часів повномасштабної агресії Росії Україна перебуває у точці як ніколи реальної перспективи членства в Європейському Союзі та єдності із європейською сім'єю, яка водночас пов'язана з надскладним завданням наближення української правової системи до *acquis* ЄС. Наближення стало серйозним викликом, який показує рівень зрілості та готовності України, її державних органів, зокрема судової влади, до членства в

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 01.08.2024).

² Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, ратифікований Законом від 15.12.2010 № 2787-VI <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_a27#Text> (дата звернення 01.08.2024).

³ Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, про спільний авіаційний простір <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/984_004-21#Text> (дата звернення 01.08.2024).

наднаціональному утворенні, яким є ЄС. Адже ЄС – це некласична міжнародна організація, яка заснувала та розвинула власний унікальний правовий порядок, в основу якого покладений такий феномен, як інтеграційне право, що акумулює у собі норми міжнародного права, національні правові традиції, а також, що є вельми принциповим, власні унікальні правові принципи (верховенства права ЄС і його прямої дії в національних правових порядках), які ставлять інтеграційне право в незалежне становище від інших правових систем.

Відносини України з Європейським Союзом і законодавче наближення почалися набагато раніше, ніж із набуттям чинності Угоди про асоціацію, яка стала безпрецедентним явищем для української правової системи. Здобувши незалежність у 1991 р., Україна першою із колишніх радянських республік уклала із Європейськими співтовариствами у 1994 р. Угоду про партнерство та співробітництво⁴ (далі – УПС). Незважаючи на цей важливий символічний крок, Угоду можна назвати доволі м'якою, оскільки вона не накладала жорстких зобов'язань щодо законодавчого наближення, а радше була політичним кроком назустріч. Незважаючи на лібералізацію торгівлі, Угода була стриманою щодо заснування зони вільної торгівлі.

Подібні угоди були укладені й з багатьма іншими незалежними державами, що виникли після розпаду СРСР, й ані з боку цих держав, ані з боку ЄС не було бажання поглиблювати двосторонні відносини, виходячи за базові рамки, які УПС мали запропонувати. На відміну від трьох балтійських держав, Україна не була винятком і на даному етапі історії була дуже розірваною у своєму бінарному виборі зближення із Заходом чи із Росією⁵.

УПС, зокрема її ст. 51, встановлювала, що важливою умовою посилення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством є наближення українського законодавства до законодавства Співтовариства. Але було лише зобов'язання докласти найкращих зусиль. Інакше кажучи, Україна мала обов'язок діяти, а не досягати певного результату. Також Угодою було надано орієнтовний перелік сфер для законодавчого наближення, і це був фокус на *acquis* внутрішнього ринку.

У багатьох відношеннях положення про наближення (яке іноді називають клаузулою про наближення), про яке йдеться, не було унікальним та не з'явилося вперше в українському кейсі. Насправді це було стандартне положення, яке на той час можна було знайти в європейських угодах з країнами

⁴ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text> (дата звернення 01.08.2024). Докладніше див: Ann Lewis (ed), *EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners?* (London, Federal Trust 2002).

⁵ Науковий аналіз див: Christophe Hillion, 'Partnership and Cooperation Agreements between the European Union and the New Independent States of the Ex-Soviet Union' [1998] 3 *European Foreign Affairs Review* 399.

Центральної та Східної Європи⁶, а пізніше також в угодах про стабілізацію та асоціацію з державами Західних Балкан⁷.

З приєднанням до ЄС Польщі, Словаччини та Угорщини у 2004 р. і Румунії у 2007 р. Україна стала сусідкою Європейського Союзу. Це не відразу сприяло оновленню двосторонніх договірних відносин. На той час ЄС приділяв більше уваги не цілеспрямованій співпраці з Україною, а розвитку відносин у рамках новоствореної Європейської політики сусідства (далі – ЄПС), а згодом і її регіонального виміру – Східного партнерства. ЄПС і Східне партнерство мали на меті створити політичне підґрунтя, за допомогою якого ЄС поширював би спільні європейські цінності серед “близького кола друзів” і сприяв політичній асоціації, а також економічній інтеграції з щойно розширеним Європейським Союзом⁸. З початку впровадження цих ініціатив базувалося на існуючих угодах ЄС із країнами, охопленими ЄПС / Східним партнерством. Це створило значну асиметрію, оскільки Україна, як і Молдова, Грузія та Вірменія, мала лише скромні УПС⁹, тоді як багато країн Середземномор’я, також охоплених ЄПС, мали угоди про вільну торгівлю з Європейським Союзом.

Реалізація цих ініціатив з Україною, Молдовою, Грузією та Вірменією стала основою для переговорів щодо майбутніх Угод про асоціацію. У випадку України, без перебільшення, це стало переломним моментом у її долі. Як і слід було очікувати, Росія сприйняла тісніше зближення з Європейським Союзом не схвально, оскільки вона продовжувала свої імперіалістичні спроби змусити учасників ЄПС приєднатися до Євразійського економічного союзу. Для досягнення цієї мети влада в Москві здійснила неабиякий тиск і змусила тогочасних очільників України та Вірменії в останню хвилину зробити реверс. У той час як Вірменія змінила курс без великої драми, в Україні цей крок спровокував революцію, яка увійшла в історію як Майдан 2.0, або Революція Гідності. Революція довела, що для більшості українців європейський вибір є незворотним і що вони здатні рішуче захищати європейські цінності. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, остаточне набуття нею чинності та тимчасове її застосування перед цим поклало початок безпрецедентним економічним, політичним та правовим реформам в Україні.

⁶ Порівняльний аналіз положень про наближення у європейських угодах див: Adam Łazowski, ‘Approximation of Laws’, in A Ott and K Inglis (eds), *Handbook on European Enlargement. A Commentary on the Enlargement Process* (The Hague, T.M.C. Asser Press 2002).

⁷ Див: David Phinnemore, ‘Stabilisation and Association Agreements: Europe Agreements for the Western Balkans?’ [2003] 8 *European Foreign Affairs Review* 77.

⁸ Див: Adam Łazowski, ‘Where Do We Go from Here? EU Relations with the Eastern Partnership Avant Garde’ in W Douma, C Eckes, P Van Elsuwege, E Kassoti, A Ott, R A Wessel (eds), *The Evolving Nature of EU External Relations Law* (The Hague, Springer/TMC Asser Press 2021).

⁹ Хоча Угода про партнерство та співробітництво з Білоруссю була узгоджена, вона так і не набула чинності, як прямий наслідок диктатури Лукашенка. Про поточні та майбутні відносини ЄС з Білоруссю див: Maksim Karliuk, ‘The EU and Belarus. Current and Future Contractual Relations’, in S Lorenzmeier, R Petrov, C Vedder (eds), *EU External Relations Law. Shared Competences and Shared Values in Agreements Between the EU and Its Eastern Neighbourhood* (Heidelberg, Springer 2021).

Слід відмітити, що угоди про асоціацію вкрай різняться між собою¹⁰. Однак серед спільних ознак усіх угод про асоціацію можна виділити: особливі привілейовані відносини між ЄС та іншою країною; взаємні права та обов'язки; спільні дії та спеціальні процедури; особливі привілейовані відносини між ЄС та іншою країною; участь третьої країни у системі ЄС без повного інституційного залучення¹¹.

Прийнято виділяти “покоління” угод про асоціацію залежно від особливостей і ступеня інтеграції між сторонами¹². Так, угоди про асоціацію із Україною, Грузією та Молдовою відносять до “нового покоління” угод про асоціацію, які вирізняються комплексністю та обумовленістю.

Після набуття чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС виникло багато міфів про те, що означає ця Угода. Наприклад, одним із таких міфів було те, що Угода про асоціацію є обіцянкою майбутнього членства в ЄС. Цьому міфу сприяла, з одного боку, преамбула Угоди, а з другого – той факт, що дійсно існують угоди про асоціацію, які відверто спрямовані на підготовку країн до членства в ЄС. Добрим прикладом є угоди про стабілізацію та асоціацію з державами Західних Балкан. Однак наразі лише Угода про стабілізацію та асоціацію між ЄС і Хорватією привела цю державу до членства. Більше того, як доводить Угода про асоціацію з Туреччиною, навіть якщо кінцевою точкою є членство в ЄС, приєднання не є гарантованим фіналом. У випадку України, хоча членство прямо не згадується, положення преамбули підтверджує, що: ‘Європейський Союз визнає європейські прагнення України і вітає її європейський вибір, у тому числі її зобов'язання розбудовувати розвинуту й сталу демократію та ринкову економіку’¹³.

Тепер, коли Україна подала заявку на членство в ЄС, питання полягає не в тому, чи була в Угоді про асоціацію добре завуальована обіцянка вступу до ЄС, а в тому, чи має Угода про асоціацію тепер відображати саме цей факт, і, отже, чи має бути вона переглянута. На думку авторів, це не є обов'язковим. Прикладом для підтвердження цієї позиції може бути Європейська угода між ЄС і Польщею, яка містила лише односторонню заяву польської влади щодо напрямку руху до ЄС і це не завадило Європейській угоді слугувати інструментом приєднання до ЄС.

Вступ до Європейського Союзу тісно пов'язаний із виконанням певних умов та критеріїв. Це, хоча в іншому масштабі, стосується і ЄПС та Східно-го партнерства. Україна вже відчула смак правила обумовленості, оскільки

¹⁰ Див: Peter Van Elsuwege, Merijn Chamon, *The meaning of ‘association’ under EU law. A study on the law and practice of EU association agreements* (Brussels, European Parliament, 2019) <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608861/IPOL_STU\(2019\)608861_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608861/IPOL_STU(2019)608861_EN.pdf)> (accessed 01.08.2024).

¹¹ Формулювання цих ознак з'явилося в тому числі через тлумачення, надані Судом справедливості. Наприклад, у рішенні у справі 12/86 *Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd* ECLI: EU:C:1987:400 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61986CJ0012>> (accessed 01.08.2024).

¹² Див: Я Костюченко, ‘Еволюція укладання угод про асоціацію Європейським Союзом з третіми країнами та/або міжнародними організаціями: теоретичні та історичні аспекти’ [2017] 3 Журнал європейського і порівняльного права 20–2.

¹³ Угода про асоціацію (н 1).

воно закладено в самій Угоді про асоціацію, і це стане домінуючою темою в міру того, як Україна продовжить процес зближення. Преамбула Угоди про асоціацію однозначно встановлює:

політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом залежатиме від прогресу в імплементації цієї Угоди, а також від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах¹⁴.

Задля цього сторони проводять безперервну оцінку прогресу у виконанні й впровадженні всіх заходів, які охоплюються Угодою, – тобто моніторинг (відповідно до ст. 476 Угоди про асоціацію). Від результатів цього моніторингу залежать наступні кроки щодо доступу до внутрішнього ринку ЄС, наприклад, до ринків державних закупівель чи до визнання свобод надання послуг.

Принциповим є й те, що обумовленість зав'язана не лише на результатах імплементації конкретних положень Угоди про асоціацію Україною, а й на ціннісних орієнтирах. Наприклад, ст. 478 Угоди закріплює, що порушення іншою стороною будь-якого з основних елементів цієї Угоди, визначених у ст. 2 цієї Угоди, може призвести до призупинення будь-яких прав чи обов'язків, передбачених положеннями цієї Угоди, зазначеними в розділі IV "Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею". Звертаючись до ст. 2 Угоди, стає зрозумілим, що до основних елементів Угоди належать повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, а також повага до принципу верховенства права¹⁵. Це є нічим іншим, як закріпленням цінностей ЄС як обов'язкових стандартів для України, порушення яких стороною може призвести до призупинення зони вільної торгівлі – одного з головних здобутків Угоди¹⁶. Оскільки наразі Україна повністю охоплена політикою підготовки до вступу в ЄС, Європейська Комісія щороку проводить комплексний моніторинг¹⁷, який поширюється як на повагу цінностей ЄС, так і на дотримання *acquis* ЄС у всіх 35 переговорних розділах¹⁸.

¹⁴ Угода про асоціацію (н 1).

¹⁵ Щодо характеристики цінностей ЄС див: K L Schepelle, D V Kochenov, B Grabowska-Moroz, 'EU Values Are Law, after All: Enforcing EU Values through Systemic Infringement Actions by the European Commission and the Member States of the European Union' [2021] 39 Yearbook of European Law. 1–121.

¹⁶ Докладніше про значення цінності ЄС для України див: Т Комарова, 'Принцип суддівської незалежності як складова верховенства права та ключовий елемент Угоди про асоціацію' в *Права людини і демократія: зб. наук. статей за матеріалами IV наук.-практ. конф. з європ. права* (Харків 2023) 3–7.

¹⁷ У листопаді 2023 р. був опублікований перший Звіт про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС, див: Ukraine Report 2023 <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en> (accessed 01.08.2024).

¹⁸ European Commission, 'Staff Working Paper. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union' SWD (2023) 30 final <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecef3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf> (accessed 01.08.2024).

Як уже згадувалося, Угода про асоціацію вимагає наближення українського законодавства до *acquis* ЄС. Відповідні положення спрямовані на забезпечення повної відповідності українських законів праву ЄС, а також на те, щоб ці закони повною мірою імплементувалися державними органами, включаючи суди.

Йдеться про застосування певного масиву права ЄС на території України без її членства в організації. Звичайно, формально ми не можемо говорити про екстериторіальність права ЄС, оскільки його норми не мають прямої дії для України, а Угода про асоціацію не створює спільного правового простору між сторонами¹⁹, а натомість норми вводяться шляхом прийняття внутрішньо національних правових актів. Така ситуація є доволі унікальною і, кажучи словами Хелен Ксантакі, ми маємо справу з “правовою трансплантацією”²⁰.

Взагалі, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яку умовно можна поділити на політичний та економічний блоки, на думку багатьох авторів є вельми амбітною саме в економічній сфері – вона передбачила заснування безпрецедентної поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі²¹. Її безпрецедентність полягає у тому, що на меті вона має поступову та часткову інтеграцію України до внутрішнього ринку ЄС на основі наближення українського законодавства до *acquis* ЄС²². Це якраз і досягається через положення про наближення (чи так звані клаузули, застереження щодо наближення), які порівняно із положеннями УПС є жорсткими та вимагають не лише дій, а передусім досягнення конкретних результатів.

Перелік нормативно-правових актів чи їх частин і граничні терміни для їх транспозиції в українську правову систему містяться у додатках до Угоди (за певними винятками²³). Така форма закріплення зобов'язань щодо наближення є доволі ефективною, оскільки обсяг зобов'язань представлено прозоро, що полегшує роботу державних службовців, відповідальних за адаптацію законодавства. Щоб підтвердити цю тезу, достатньо порівняти

¹⁹ Докладніше див: Adam Łazowski, ‘Enhanced Bilateralism and Multilateralism: Integration without Membership’ [2008] 45 CMLRev 1433.

²⁰ Helen Xanthaki, ‘Legal Transplants in Legislation: Defusing the Trap’ [2008] 57 International and Comparative Law Quarterly 659.

²¹ Guillaume Van der Loo, *The EU-Ukraine Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area: A New Legal Instrument for EU integration without Membership* (Leiden-Boston, Brill Nijhoff, 2016); Michael Emerson, Veronika Movchan (eds), *Deepening EU-Ukrainian Relations. What, why and how?* (Brussels, CEPS 2018).

²² R Petrov, ‘The EU-Ukraine Association Agreement as a General Framework of Contemporary EU-Ukraine Relations’ in H Richter (ed), *Competition and Intellectual Property Law in Ukraine* (Berlin-Heidelberg, Springer 2023).

²³ Одне з таких винятків – сфера права конкуренції, щодо якої перелік нормативних актів міститься також у тілі Угоди (див. ст. 256 Угоди про асоціацію). Щодо правового наближення у цій сфері див: Kseniia Smyrnova, ‘Europeanization’ of Competition Law in Ukraine’ in H Richter (ed), *Competition and Intellectual Property Law in Ukraine* (Berlin-Heidelberg, Springer 2023) 103–22; Kseniia Smyrnova, ‘Europeanization of Competition Law: Principles and Values of Fair Competition in Free Market Economy in the EU and Association Agreements with Ukraine, Moldova, and Georgia’, in S Lorenzmeier, R Petrov, C Vedder (eds), *EU External Relations Law. Shared Competences and Shared Values in Agreements Between the EU and Its Eastern Neighbourhood* (Heidelberg, Springer 2021).

Угоду про асоціацію між ЄС та Україною та Угоду про асоціацію з країнами Західних Балкан. Розпливчасті положення щодо правового наближення, закладені в балканській Угоді, часто роблять планування наближення законодавства схожим на риболовлю в темряві.

Також розміщення списків у додатках і надання органам асоціації повноважень оновлювати їх, полегшує необхідні перегляди порівняно із переглядами тіла Угоди. Це також сприяє динамізму Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що відображає динамізм права ЄС як такого. Як відомо, сталість не є частиною правової ДНК ЄС. Цей динамізм про те, що у випадку зміни норми права ЄС додатки до Угоди можуть бути переглянуті, щоб правове наближення було актуальним. Наприклад, ч. 3 ст. 463 Угоди встановлює, що:

Із цією метою Рада асоціації може актуалізувати або вносити поправки до Додатків до цієї Угоди, враховуючи розвиток права ЄС і застосовних стандартів, які визначені у міжнародних документах та, на думку Сторін, безпосередньо стосуються цього, без шкоди для будь-яких конкретних положень, включених до Розділу IV (“Торгівля і питання, пов’язані з торгівлею”) цієї Угоди²⁴.

З формулювання випливає, що внесення змін у додатки не є обов’язком, а є дискрецією Ради Асоціації. Хтось може говорити про дискрецію України щодо цього. І тут велику роль відіграє прогресивність органів державної влади, що опікуються наближенням, та їх обізнаність у новелах права ЄС, що не відображені в Угоді про асоціацію. На нашу думку, ніщо не заважає Україні здійснювати наближення до нового законодавства ЄС, але при цьому має бути зважено доцільність і технічні можливості такого “перестрибування” (адже строки, визначені в додатках для апроксимації до конкретних актів ЄС, були встановлені з урахуванням економічних, технічних та інших можливостей держави ввести ці норми у свій правопорядок).

Варто підкреслити, що українській владі не потрібно чекати інформації від інституцій ЄС або запиту на перегляд Угоди відповідно до її ст. 463. Іншими словами, український уряд може прийняти рішення в односторонньому порядку продовжити наближення до новішого законодавства ЄС, особливо тепер, коли Україна стала державою-кандидаткою із дуже амбітним планом наближення. Легко уявити ситуацію, коли наближення до нового регламенту чи директиви ЄС принесе політичну користь у переговорах про вступ. Водночас ще раз підкреслимо, що слід зважити доцільність і технічні можливості такого ривка вперед. Простіше кажучи, наближення до нещодавно ухваленого законодавства ЄС може не бути бажаним рішенням, якщо воно виявиться більш обтяжливим для української бізнес-спільноти, ніж *acquis*, закріплене в Угоді про асоціацію. У будь-якому випадку національній владі необхідно стежити за розвитком законодавства ЄС, щоб мати можливість

²⁴ Угода про асоціацію (н 1).

зробити завчасну оцінку того, як триваючі перегляди законодавства ЄС можуть вплинути на імплементацію Угоди про асоціацію.

Окрім ст. 463 Угоди про асоціацію, яка забезпечує динамічне наближення, у частині Угоди про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі також передбачено *modi operandi* для динамічного наближення. Наприклад, ст. 3 Додатка XVII, який стосується таких секторів послуг, як фінансові послуги, телекомунікаційні послуги, поштові та кур'єрські послуги, послуги з міжнародних морських перевезень, передбачає, що сторона ЄС інформуватиме Україну та Комітет з питань торгівлі на постійній основі про всі нові законодавчі акти або зміни до законодавства ЄС у конкретному секторі. Комітет з питань торгівлі своєю чергою вносить протягом трьох місяців будь-який новий або змінений законодавчий акт ЄС до додатків до Угоди про асоціацію. З моменту, коли акт був доданий до додатків, Україна має імплементувати акт у національну правову систему у строк, визначений Комітетом з питань торгівлі. Як наслідок, Україна має менше простору для маневрів щодо адаптації в цій сфері порівняно зі сферами, які підпадають під загальну дію ст. 463 Угоди про асоціацію.

Ще одним прикладом є сфера енергетики, де зобов'язання розподілені між Угодою про асоціацію та Договором про Енергетичне Співтовариство²⁵. Відповідно до параграфів 1, 2 та 5 Додатка XXVII-A до Угоди про асоціацію Україна зобов'язана узгоджувати всі законодавчі пропозиції в енергетичному секторі із Європейською Комісією, а Європейська Комісія своєю чергою зобов'язана повідомляти Україну про всі зміни, що відбуваються в енергетичному законодавстві ЄС (це стосується навіть пропозицій щодо зміни енергетичного *aquis* ЄС).

Доречно нагадати, що як Угода про асоціацію, так і перспектива вступу до Європейського Союзу зумовлюють необхідність набагато більше, ніж просто прийняття нових нормативних актів. Хотілося б наголосити на важливості транспозиції не лише букви, а й духу права ЄС, що має виражатися не в суто буквальному перенесенні формальних конструкцій у правову систему України, а й у врахуванні українськими суб'єктами правотлумачної та правозастосовної практики ЄС.

Для будь-кого, хто знайомий із правом ЄС, цілком зрозуміло, що тлумачення наближених правил потрібно застосовувати не окремо, а як частину системи. Зважаючи на це, слід звертатися до наявних інструментів, що тлумачать вторинне законодавство ЄС, включаючи інструменти "м'якого права", звіти про досвід держав-членів у наближенні та застосуванні окремих законодавчих актів, а також прецедентне право Суду справедливості. Цікаво відзначити, що хоча Угода про асоціацію між Україною та ЄС не створює загальних зобов'язань у цьому відношенні, а й ст. 264 прямо вказує, що по-

²⁵ Договір про заснування Енергетичного Співтовариства <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_926#Text> (дата звернення 01.08.2024).

ложення про державну допомогу мають застосовуватися із використанням як джерела тлумачення, зокрема, відповідної судової практики Суду справедливості, а також відповідного вторинного законодавства, рамкових положень, керівних принципів та інших чинних адміністративних актів Союзу.

Тоді як такий широкий підхід є необхідним для впровадження інституту державної допомоги, можливо, з поданням заявки на членство в ЄС, його слід поширити й на інші сфери, охоплені Угодою про асоціацію. Беручи до уваги виклики щодо імплементації права ЄС в Україні, така смілива пропозиція може здатися такою, що межує із наївністю. Проте слід зазначити, що українське судочинство зайняло доволі активну проєвропейську позицію та успішно використовує як джерела тлумачення права ЄС рішення Суду справедливості ЄС та практику Європейської Комісії. Крім того, існує практика щодо прямого застосування положень Угоди про асоціацію²⁶.

Як уже згадувалося, двосторонні та багатосторонні відносини ЄС – Україна є ширшими, ніж Угода про асоціацію. Хоча деякі з додаткових угод не мають істотного значення щодо наближення законодавства, дві угоди справді є суттєвими. По-перше, з 2011 р. Україна є членом Енергетичного Співтовариства. Цю галузеву міжнародну організацію було створено насамперед для того, щоб служити засобом інтеграції держав Західних Балкан в енергетичну структуру ЄС. Однак тепер він поширився також на Україну, Молдову та Грузію. Договір про Енергетичне Співтовариство створює зобов'язання щодо наближення національного законодавства до *acquis* ЄС у сфері енергетики та довкілля, як зазначено в Угоді та додатках до неї. По-друге, у 2021 р. ЄС, його держави-члени та Україна підписали Угоду про спільний авіаційний простір. Коли ця стаття була завершена, Угода була тимчасово чинною, очікуючи на ратифікацію всіма державами – членами ЄС. Знову ж таки, перелік *acquis* ЄС щодо авіації, які потребують наближення, наведено в додатку до Угоди. Обидві ці угоди становлять *leges speciales* щодо Угоди про асоціацію.

Підсумовуючи цю частину дослідження, слід зробити висновок про те, чи досі підходять чинні міжнародні угоди між Україною та ЄС під сучасний кандидатський статус України. І наша відповідь – так, усі три обговорювані угоди: Угода про асоціацію, Договір про Енергетичне Співтовариство та Угода про спільний авіаційний простір мають продовжувати своє життя паралельно з процесом вступу. Додатки до них і надалі слугуватимуть маяками для навігації для української влади, коли мова заходить про планування заходів із наближення законодавства та їхнього виконання. Але водночас попереду великі зміни. Угода про асоціацію, ймовірно, продовжуватиме пе-

²⁶ Див: Т. Комарова, 'Практика Суду справедливості Європейського Союзу щодо угод про асоціацію: українські перспективи' *Угода про асоціацію як інструмент правових реформ в Україні: зб. ст. та тез наук. повідом. за матеріалами міжнар. конф.* (Харків, 2017) 76–84; R. Petrov, 'The Impact of the ECJ on the Legal System of Ukraine', in Arie Reich and Hans-W. Micklitz (eds), *The Impact of the European Court of Justice on Neighbouring Countries* (OUP, Oxford 2020) 173.

реорієнтовуватися на механізм підготовки до вступу. У цьому відношенні потребують уваги щонайменше три аспекти того, що ще має відбутися.

По-перше, незважаючи на існування механізмів внесення змін до Угоди про асоціацію та додатків до неї, які обговорювалися, наразі Угода та додатки не оновлювалися дуже динамічно, через що частина списків нормативних актів, що підлягають імплементації, застарілі. У той же час будь-які потенційні оновлення потрібно робити обережно. Такі зміни повинні враховувати стан української економіки, суспільні зміни, і насамперед вони не можуть підривати воєнні зусилля та післявоєнне відновлення України. Зважаючи на це, перегляд додатків слід робити з урахуванням різкої зміни обставин, дозволяючи регрес у частині деяких зобов'язань. Наприклад, враховуючи драматичний вплив війни на навколишнє середовище, включно з наслідками екологічних злочинів, вчинених російськими військами, важко уявити, щоб Україна повністю наблизилася та виконала свої зобов'язання, викладені в екологічному розділі Угоди про асоціацію. Великі зміни також можуть відбутися у двосторонніх інституціях ЄС – Україна. Як оголосила Європейська Комісія у своєму повідомленні про переглянуту передвступну політику, установи, засновані на угодах про асоціацію, тепер, окрім участі у функціонуванні самих угод, також беруть участь у процесі вступу. Але якими будуть ці зміни – ще належить визначити.

Наближення до *acquis* ЄС як *conditio sine qua non* членства в Європейському Союзі. Як уже обговорювалося вище, Угода про асоціацію, Договір про Енергетичне Співтовариство та Угода про спільний авіаційний простір містять перелік нормативних актів ЄС, до яких Україна зобов'язана наблизити своє законодавство. Юридичний характер цих зобов'язань варіюється від суворого зобов'язання дотримуватися термінів імплементації до положень про максимальні зусилля. На відміну від колишніх УПС між Україною та ЄС або угод про стабілізацію та асоціацію з країнами Західних Балкан жодна з існуючих обов'язкових угод між Україною та ЄС не передбачає положення про горизонтальне наближення законодавства. Це цілком слушно викликає ключове питання – чи зобов'язана Україна як держава-кандидатка наблизити своє законодавство за межами поточних зобов'язань, проаналізованих раніше? Можна стверджувати, що суто юридично такого обов'язку нема. Але водночас таке зобов'язання щодо горизонтального наближення впливає безпосередньо зі ст. 49 Договору про ЄС²⁷ (далі – ДЄС). Як би там не було, заявка на членство в ЄС та рішення Європейської Ради надати Україні статус кандидати запустили механізм ст. 49 ДЄС. Це означає, що для успішного завершення свого зближення Україна має відповідати критеріям членства, викладеним у ст. 49 ДЄС і додатково визначеним у Копенгагенських виснов-

²⁷ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_b06#Text> (дата звернення 01.08.2024).

ках, прийнятих Європейською Радою в 1993 р. Отже, щоб приєднатися до ЄС, Україні необхідно повністю наблизити національне законодавство до *acquis* ЄС. Єдиним винятком будуть окремі частини вторинного законодавства Союзу, на які поширюються перехідні періоди, регламентовані в акті про умови приєднання, який буде частиною договору про приєднання. Але ця інформація поки що не доступна для України.

Наближення до первинного права ЄС. Поки що зусилля України щодо наближення законодавства залишалися в основному поза межами первинного права ЄС. З поданням заявки на членство та початком переговорів про приєднання, які очікуються в найближчі роки, правове узгодження має бути розширено також і на первинні джерела права ЄС. Хоча це правда, що установчі договори ЄС, Хартія основоположних прав ЄС та інші первинні джерела будуть застосовуватися безпосередньо до України після вступу, необхідні деякі законодавчі зміни до того, як членство в ЄС матеріалізується. Це стосується, зокрема, положень Договору про функціонування Європейського Союзу²⁸ (далі – ДФЄС), які регулюють основи свобод внутрішнього ринку та є особливо важливими, коли у ЄС не існує актів вторинного права для гармонізації чи уніфікації внутрішніх законів. У цьому відношенні наближення законодавства не є простою справою. Як добре відомо та широко закріплено в праві ЄС, включаючи прецедентне право Суду справедливості, жодна зі свобод внутрішнього ринку ЄС не є необмеженою. Інакше кажучи, перешкоди або прямі обмеження вільного руху товарів, осіб, послуг, капіталу чи права заснування є допустимими за умови, що вони слугують законним цілям і відповідають критерію пропорційності. Тож перед вступом важливо провести скринінг національного законодавства на його відповідність принципам внутрішнього ринку, включаючи практику Суду справедливості ЄС. Як свідчить досвід, це ресурсозатратне завдання, яке потребує часу та наполегливості.

У загальному вигляді його можна провести в три основні етапи. Як точку відліку важливо прийняти дорожню карту для перевірки, яка може охоплювати необхідну законодавчу базу. Для ЄС завершення першого етапу може стати опорною позначкою того, що необхідно виконати як умову для відкриття переговорів по розділах про внутрішній ринок у рамках другого кластера переговорної системи ЄС. Другий етап включає широкомасштабну перевірку, за допомогою якої національні органи влади держави-кандидатки визначають національні заходи, які підпадають під дію відповідних положень ДФЄС (наприклад, ст. 34 ДФЄС), перевіряють, чи відповідають вони одному з винятків ДФЄС, а також чи відповідають вони критерію пропорційності. Успішна реалізація другого етапу вимагає глибоких знань принципів внутрішнього ринку, включаючи практику Суду справедливості ЄС.

²⁸ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями (н 27).

Важливо зазначити, що, залежно від свободи внутрішнього ринку, перевірка може не обмежуватися лише первинним законодавством ЄС, але також іноді має поширюватися на вторинне законодавство. Директива 123/2006 про послуги є прикладом у цьому відношенні. Нарешті, на третьому етапі, коли перевірка завершена, приймається рішення, які національні заходи необхідно переглянути або скасувати, а які можуть залишитися в силі як виправдані та пропорційні.

Само собою зрозуміло, що, навіть незважаючи на всі зусилля, не всі національні заходи вдасться впровадити на ранніх стадіях зближення. Деякі можуть просто залишитися поза увагою, що після того, як Україна набуде членство, може супроводжуватися ризиком серйозних судових процесів у національних судах. Польський приклад податкової дискримінації вживаних автомобілів, які підпадають під заборону, встановлену статтею 110 ДФЄС, може бути наочним²⁹. Складність процесу вступу робить такі випадки неминучими.

Наближення до вторинного права ЄС, яке не зазначено в існуючих угодах між Україною та ЄС. Наразі українська адміністрація та законотворці вже знайомі з наближенням законодавства до регламентів та директив ЄС. Адже додатки до Угоди про асоціацію (і, якщо на те пішло, до Договору про Енергетичне Співтовариство та Угоди про спільний авіаційний простір) наповнені переліками таких нормативно-правових актів. Однак, оскільки членство в ЄС наближається, до завдань додаються численні складнощі.

Почнемо з того, що існуюча практика, коли при наближенні не звертається увага на відмінність між регламентами та директивами ЄС, потребує фундаментальних змін. Хоча суто в контексті асоціації зрівняння цих двох правових інструментів мало переваги та було відкрито передбачено Угодою про асоціацію³⁰, але більше не відповідає меті, коли йдеться про вступ до ЄС. Регламенти та директиви ЄС мають різну правову природу. Згідно зі ст. 288 ДФЄС регламенти ЄС підлягають прямому застосуванню в державах-членах, і, відповідно до прецедентної практики Суду справедливості, національні закони не можуть повторювати регламенти ЄС, а їхня роль є вкрай обмеженою³¹. Вони можуть існувати лише у тих випадках, коли існують прогалини у праві ЄС або для полегшення прямого застосування регламентів. Отже, багато діючих і майбутніх українських законів і підзаконних актів, які наближають національне законодавство до норм ЄС,

²⁹ Див: C-313/05 *Maciej Brzeziński v Dyrektor Izby Celnej w Warszawie* ECLI:EU:C:2007:33 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62005CJ0313>> (accessed 01.08.2024). Коментар до рішення: Adam Łazowski, 'Half Full and Half Empty Glass: the Application of EU Law in Poland (2004–2010)' [2011] 48 CMLRev 503.

³⁰ Наприклад, ст. 2 Додатка XVII до Угоди про асоціацію передбачає, що 'акт, що відповідає регламенту чи рішенню ЄС, як такий є частиною внутрішнього правового порядку України'.

³¹ Див. рішення Суду справедливості у справі 39/72 *Commission of the European Communities v Italian Republic* ECLI:EU:C:1973:13 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61972CJ0039>> (accessed 01.08.2024).

мають бути скасовані з дати вступу до ЄС. Вони будуть замінені прямо застосованими регламентами ЄС, які до моменту вступу мають бути опубліковані українською мовою в спеціальному виданні Офіційного вісника ЄС.

Відповідність регламентам ЄС може становити складнощі на кількох рівнях. Як приклад, можна навести законодавство ЄС щодо судової співпраці у цивільних і комерційних справах. Переважно ця сфера регулюється регламентами ЄС, які будуть прямо застосовуватися в Україні після приєднання до Союзу. Однак, як свідчить нещодавня самоперевірка, проведена Міністерством юстиції України, на певному етапі перед вступом потрібно буде перевірити, чи українське законодавство потребуватиме змін для сприяння прямому застосуванню відповідних регламентів ЄС. Регламенти ЄС, які майже повністю самовиконувані, можуть супроводжуватися достатньою кількістю прецедентної практики Суду справедливості, яку не можна ігнорувати. Наприклад, Регламент 261/2004 про компенсацію за затримки та скасування рейсів був доповнений дуже широкою судовою практикою Суду справедливості. Це також необхідно враховувати, коли Україна докладає зусиль щодо наближення.

На відміну від регламентів ЄС, директиви не мають прямого застосування, а завжди вимагають транспозиції в національне законодавство. У цьому відношенні заявка на членство в ЄС не дуже змінює ситуацію, оскільки як у контексті асоціації, так і членства застосовується та сама методологія наближення законодавства. Однак вступ до ЄС принесе в цьому відношенні одну велику якісну зміну – українські закони та підзаконні акти, які імплементують директиви ЄС, більше не будуть правовими трансплантатами, оскільки вони стануть офіційними заходами транспозиції, про які необхідно нотифікувати Європейську Комісію.

Оскільки зобов'язання щодо наближення тепер поширюється на *acquis* ЄС у повному обсязі, слід звернути увагу й на інші правові інструменти ЄС, а не лише на регламенти та директиви ЄС. По-перше, всупереч загальному формулюванню ст. 288 ДФЄС такі акти ЄС, як рішення, не завжди є індивідуальними актами, схожими на адміністративні рішення, відомі з національних правових систем. Навпаки, деякі рішення ЄС застосовуються *erga omnes*, тому потребують наближення законодавства. По-друге, у сфері кримінального права багато долісабонських актів залишаються в силі та потребують транспозиції в українське законодавство. Це, зокрема, стосується рамкових рішень ЄС, які в період між Амстердамським і Лісабонським договорами залишалися ключовими правовими інструментами кримінального права ЄС³². Беручи до уваги схожість між директивами та рамковими рішеннями ЄС, для забезпечення відповідності необхідно буде дотримувати

³² Див: Adam Łazowski, Bartłomiej Kurcz, 'Two Sides of the Same Coin? Framework Decisions and Directives Compared' [2006] 25 Yearbook of European Law 177; Matthias J Borger, 'Implementing framework decisions' [2007] 44 CMLRev 1361.

тися тієї самої методології наближення. Це стосується й головного інструменту кримінального права ЄС – Європейського ордеру на арешт, до якого буде важко наблизити українську правову систему. По-перше, йдеться про механізм швидкої екстрадиції, заснований на співпраці між судами, без залучення політичних інституцій (як у випадку з традиційною екстрадицією). По-друге, екстрадиція власних громадян потребуватиме перегляду ст. 25 Конституції України³³.

Також більше уваги потрібно буде приділяти інструментам “м’якого права” ЄС, які можуть приймати різноманітні форми, не кажучи вже про їхні різноманітні функції. Як уже зазначалося, врахування плідної прецедентної практики Суду справедливості ЄС є *conditio sine qua non*.

На цьому етапі аналізу необхідна остаточна точка. Хоча дуже спокусливо планувати та продовжувати наближення правопорядків у прискореному режимі, це не завжди може бути оптимальним рішенням. Як уже згадувалося, великий масив вторинного законодавства ЄС може бути транспоновано через юридичну трансплантацію, ідеально діючи, навіть задовго до вступу. Однак у випадку багатьох інших нормативних актів ЄС їх застосування нерозривно пов’язане з членством в Союзі. Інакше кажучи, вони можуть почати застосовуватися лише тоді, коли країна стане членом ЄС, тому немає сенсу наближувати національне законодавство, коли вступ до ЄС не є питанням наступного року.

Висновки. Наближення національного законодавства України до *acquis* ЄС почалося майже із моменту отримання нею незалежності від Радянського Союзу. Уже на початку своєї державності Україна уклала УПС, яка передбачала загальне зобов’язання докладати всіх зусиль для наближення у вибраних сферах права ЄС, перелічених у п. 2 ст. 51 УПС. Хоча це положення належить нині минулій епосі, воно мало певне значення, навіть хоча через безліч юридичних і політичних причин наближення законодавства не завжди було успішним. Багато що залежало від простого факту з глибокими наслідками – багато років Україна та її суспільство розривалися між зближенням із Заходом і Сходом. Угода про асоціацію між Україною та ЄС схилила центр тяжіння на Захід. Відтоді Україна перейшла до адаптації свого законодавства до *acquis* ЄС. Після повномасштабного російського вторгнення Україна зробила остаточний вибір і подала заявку на членство в ЄС. Як стверджується в цій статті, це означає, що механізм наближення законодавства було прискорено. Водночас цей процес пов’язаний із багатьма складнощами. У непростий для українського суспільства та його бізнес-спільноти час нам чекає багато змін, тож до правового наближення та кроків, що ведуть до вступу в Європейський Союз, потрібно підходити зважено.

³³ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 01.08.2024).

Процес наближення законодавства України до *acquis* ЄС вимагає системного підходу, що включає скринінг національного законодавства, його адаптацію та імплементацію відповідно до принципів права ЄС. Окрім конкретних зобов'язань, що випливають з існуючих угод, таких як Угода про асоціацію, Україна має також зосередитись на горизонтальному наближенні до *acquis* ЄС, що стосується основних свобод внутрішнього ринку та інших аспектів первинного та вторинного права ЄС. Процес правового наближення супроводжується значними викликами, зокрема у сфері екології, енергетики та інституційного наближення, реформи публічної адміністрації, особливо в умовах війни та післявоєнного відновлення України.

Актуальна практика наближення законодавства потребує змін, особливо щодо різниці між регламентами та директивами ЄС. Регламенти ЄС мають пряму дію, тому національні закони, які їх повторюють, мають бути скасовані. Директиви ж потребують транспозиції в національне законодавство, а українські закони, які їх імплементують, стають офіційними заходами транспозиції після вступу до ЄС. Звернення уваги на інші правові інструменти ЄС, такі як рішення та рамкові рішення, є необхідним. Також важливо враховувати інструменти "м'якого права" ЄС та прецедентну практику Суду справедливості ЄС. Процес наближення законодавства є ресурсозатратним і потребує часу та наполегливості. Не всі національні заходи можуть бути впроваджені на ранніх стадіях зближення, що може призвести до судових процесів після вступу до ЄС. Незважаючи на труднощі, наближення законодавства є критичним кроком для інтеграції України в ЄС, що потребує системного підходу та координації на всіх рівнях законодавчого процесу.

Для успішного виконання зобов'язань з наближення законодавства необхідне ретельне планування, динамічний підхід до оновлення кроків з виконання індикаторів у кожному з переговорних розділів, а також врахування новел права ЄС. Вступ до ЄС буде супроводжуватись перехідними періодами для наближення національного законодавства до вимог ЄС, що дасть змогу поступово інтегрувати Україну до внутрішнього ринку ЄС. У підсумку правове наближення України до *acquis* ЄС є критично важливим і комплексним процесом, який потребує збалансованого підходу, зважаючи на поточні виклики та перспективи членства в ЄС.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Van der Loo G, *The EU-Ukraine Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area: A New Legal Instrument for EU integration without Membership* (Leiden-Boston, Brill Nijhoff 2016).
2. Van Elsuwege P, Merijn Chamon, *The meaning of 'association' under EU law. A study on the law and practice of EU association agreements* (Brussels, European Parliament 2019) <<https://www.parliament.europa.eu/media-press/press-releases/2019/06/20190619-1>>

[www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608861/IPOL_STU\(2019\)608861_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608861/IPOL_STU(2019)608861_EN.pdf) (accessed 01.08.2024).

Edited books

3. Emerson M, Veronika Movchan (eds), *Deepening EU-Ukrainian Relations. What, why and how?* (Brussels, CEPS 2018).
4. Karliuk M, 'The EU and Belarus. Current and Future Contractual Relations', in S Lorenzmeier, R Petrov, C Vedder (eds), *EU External Relations Law. Shared Competences and Shared Values in Agreements Between the EU and Its Eastern Neighbourhood* (Heidelberg, Springer 2021).
5. Łazowski A, 'Approximation of Laws', in A Ott and K Inglis (eds), *Handbook on European Enlargement. A Commentary on the Enlargement Process* (The Hague, T.M.C. Asser Press 2002).
6. Łazowski A, 'Where Do We Go from Here? EU Relations with the Eastern Partnership Avant Garde' in W Douma, C Eckes, P Van Elsuwege, E Kassoti, A Ott, R A Wessel (eds), *The Evolving Nature of EU External Relations Law* (The Hague, Springer/TMC Asser Press 2021).
7. Petrov R, 'The EU-Ukraine Association Agreement as a General Framework of Contemporary EU-Ukraine Relations' in H Richter (ed), *Competition and Intellectual Property Law in Ukraine* (Berlin-Heidelberg, Springer 2023).
8. Petrov R, 'The Impact of the ECJ on the Legal System of Ukraine', in Arie Reich and Hans-W. Micklitz (eds), *The Impact of the European Court of Justice on Neighbouring Countries* (OUP, Oxford 2020) 173.
9. Smyrnova K, 'Europeanization of Competition Law: Principles and Values of Fair Competition in Free Market Economy in the EU and Association Agreements with Ukraine, Moldova, and Georgia', in S Lorenzmeier, R Petrov, C Vedder (eds), *EU External Relations Law. Shared Competences and Shared Values in Agreements Between the EU and Its Eastern Neighbourhood* (Heidelberg, Springer 2021).
10. Smyrnova K, 'Europeanization' of Competition Law in Ukraine' in H Richter (ed), *Competition and Intellectual Property Law in Ukraine* (Berlin-Heidelberg, Springer 2023) 103–22.

Journal articles

11. Borgers M J, 'Implementing framework decisions' [2007] 44 CMLRev 1361.
12. Hillion C, 'Partnership and Cooperation Agreements between the European Union and the New Independent States of the Ex-Soviet Union' [1998] 3 European Foreign Affairs Review 399.
13. Łazowski A, 'Enhanced Bilateralism and Multilateralism: Integration without Membership' [2008] 45 CMLRev 1433.
14. Łazowski A, 'Half Full and Half Empty Glass: the Application of EU Law in Poland (2004–2010)' [2011] 48 CMLRev 503.
15. Łazowski A, Kurcz B, 'Two Sides of the Same Coin? Framework Decisions and Directives Compared' [2006] 25 Yearbook of European Law 177.
16. Phinnemore D, 'Stabilisation and Association Agreements: Europe Agreements for the Western Balkans?' [2003] 8 European Foreign Affairs Review 77.
17. Schepelle K L, Kochenov D V, Grabowska-Moroz B, 'EU Values Are Law, after All: Enforcing EU Values through Systemic Infringement Actions by the European Commission and the Member States of the European Union' [2021] 39 Yearbook of European Law 1–121.
18. Xanthaki H, 'Legal Transplants in Legislation: Defusing the Trap' [2008] 57 International and Comparative Law Quarterly 659.
19. Kostiuchenko Ya, 'Evoliutsiia ukladannia uhod pro asotsiatsiiu Yevropeiskym Soiuzom z tretimy krainamy ta/abo mizhnarodnymy orhanizatsiiamy: teoretychni ta istorychni aspekty' [2017] 3 Zhurnal yevropeiskoho i porivnialnoho prava 20–22.

Conference papers

20. Komarova T, 'Praktyka Sudu spravedlyvosti Yevropeiskoho Soiuzu shchodo uhod pro asotsiatsiiu: ukrainski perspektyvy' *Uhoda pro asotsiatsiiu yak instrument pravovykh reform v Ukraini: zb. st. ta tez nauk. povidom. za materialamy mizhnar. konf.* (Kharkiv 2017) 76–84.
21. Komarova T, 'Pryntsyp suddivskoi nezalezhnosti yak skladova verkhovenstva prava ta kliuchovyi element Uhody pro asotsiatsiiu' v *Prava liudyny i demokratiia: zb. nauk. statei za materialamy IV nauk.-prakt. konf. z yevrop. prava* (Kharkiv 2023) 3–7.

Adam Łazowski
Tetyana Komarova

SWITCHING GEAR: LAW APPROXIMATION IN UKRAINE AFTER APPLICATION FOR EU MEMBERSHIP

ABSTRACT. After the start of the full-scale Russian invasion, Ukraine applied for EU membership on February 28, 2022. In a few months, the European Council officially granted Ukraine the status of a candidate state. This had many consequences, one of which is the obligation to fully approximate Ukrainian legislation to the EU acquis. In order to prepare Ukraine for joining the Union, efforts to bring Ukrainian legislation closer to the acquis should go beyond existing obligations under the Ukraine – EU Association Agreement, the Energy Community Treaty, and the Common Aviation Area Agreement. Such acceleration in the process of approaching legislation is accompanied by additional difficulties. For example, compliance with the horizontal provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union, which regulate the freedoms of the internal market, requires a comprehensive review of national legislation before introducing any legislative changes. In addition, approximation of legislation to EU legal acts, which can be applied only from the moment of membership, must be carefully planned and timed. The legal system of Ukraine must be ready to borrow EU legislation with all principles governing law enforcement, including the direct application of EU regulations. While all this is possible, it must be handled with care, especially in a country whose economy and society have been ravaged by war.

KEYWORDS: legislative adaptation; dynamic approximation; European integration; EU pre-accession policy; membership in the European Union; European integration; Association Agreement.

Богдан Веселовський

доктор філософії (міжнародне право),
доцент кафедри порівняльного і європейського права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2891-2741>
bogdan15081995@gmail.com

УДК: 34:061.1

СПЕЦИФІКА СТАНДАРТІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ У РОЗРІЗІ ПЕРЕГОВОРНОГО РОЗДІЛУ 23 ACQUIS ЄС “СУДОВА СИСТЕМА ТА ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА” ЯК КЛЮЧ ДО ЧЛЕНСТВА В ЄС

АНОТАЦІЯ. Судова влада є фундаментальною основою демократичного врядування та верховенства права, життєво важливою для підтримання суспільного порядку, захисту прав людини та забезпечення ефективного функціонування публічного апарату. Для країн, які прагнуть вступити до Європейського Союзу, гармонізація їхньої судової системи з нормами та стандартами ЄС, що визначені в особливому переговорному розділі 23 acquis ЄС, є обов’язковою.

Ця стаття має на меті проаналізувати основні стандарти незалежності судової влади, викладені в розділі 23 acquis ЄС, з’ясувавши їхню вирішальну роль у процесі вступу до ЄС. У ній також розглядається основний масив практики Суду справедливості ЄС, який представлений для вивчення країнами-кандидатами під час здійснення процесу офіційного скринінгу. Цей аналіз має на меті запропонувати комплексне розуміння трансформаційних процесів і викликів, з якими стикаються країни-кандидати у своєму прагненні відповідати цим суворим стандартам.

У статті окреслено конкретні вимоги та критерії незалежності суддів у ЄС, що підкреслюють необхідність значних реформ у країнах-кандидатах на вступ до ЄС. Вона демонструє першорядну важливість незалежної та ефективної судової системи для забезпечення членства в ЄС та ілюструє ширші цілі сприяння демократії, правам людини та верховенству права в межах Союзу.

Дотримання судових стандартів розділу 23 і практики Суду ЄС щодо основних базисних засад і принципів незалежної судової влади є необхідною умовою для вступу до ЄС і сприяє створенню єдиного і справедливого Європейського Союзу. Особлива увага приділяється невід’ємному характе-

© Богдан Веселовський, 2024

ру здійснення судової реформи і непохитній прихильності країн-кандидатів узгодженню своїх судових систем з вимогами ЄС.

Ключові слова: судова влада; верховенство права; *acquis* ЄС; переговорний розділ 23; членство в ЄС; європейська інтеграція.

Судова влада, як наріжний камінь демократичного врядування та верховенства права, має важливе значення для підтримання суспільного порядку, захисту прав людини та забезпечення ефективного функціонування публічних інституцій. Для країн, які прагнуть приєднатися до Європейського Союзу, узгодження їхніх судових систем зі стандартами ЄС, закріпленими в переговорному розділі 23 *acquis* ЄС, має першочергове значення.

Розділ 23 *acquis* ЄС є одним із найважливіших розділів переговорів у процесі вступу до ЄС, що закладає основи верховенства права в країнах-кандидатах. Політика ЄС у сфері судочинства і фундаментальних прав спрямована на підтримку та подальший розвиток Союзу як простору свободи, безпеки та правосуддя. Створення незалежної та ефективної судової системи має першорядне значення. Неупередженість, доброчесність і високий рівень судових рішень мають важливе значення для забезпечення верховенства права. Це потребує твердої прихильності до усунення зовнішнього впливу на судову владу та виділення достатніх фінансових ресурсів і підготовки кадрів. У країнах-кандидатах повинні існувати правові гарантії справедливих судових процедур. Так само держави-члени повинні ефективно боротися з корупцією, оскільки вона становить загрозу для стабільності демократичних інститутів і верховенства права. Міцна правова база та надійні інституції необхідні для підтримки послідовної політики запобігання та стримування корупції. Держави-члени повинні забезпечити повагу до основоположних прав і прав громадян ЄС, гарантованих законодавством і Хартією основоположних прав ЄС.

Розділ 23 *acquis* ЄС під назвою “Судова система та основоположні права” відіграє ключову роль у переговорному процесі для країн, які прагнуть приєднатися до Європейського Союзу. Розділ 23 відкривається на початку переговорного процесу і обов’язково закривається одним із останніх, що підкреслює його важливість. Раннє відкриття дає достатньо часу для впровадження необхідних реформ, які часто є складними та трудомісткими. ЄС встановлює контрольні показники, яким повинні відповідати країни-кандидати, щоб досягти прогресу в переговорах, з регулярним моніторингом і звітами про прогрес, щоб переконатися, що реформи відбуваються за планом і є ефективними. Конкретні контрольні показники, включаючи проміжні та кінцеві контрольні показники, повинні бути виконані перед тим, як розділ можна буде тимчасово закрити.

Відповідно до переговорної рамки між Україною та ЄС, схваленої Радою ЄС 18 червня 2024 р.¹, будь-яке відхилення від переговорного розділу 23 кластеру 1 “Основи процесу вступу до ЄС” може спричинити значні наслідки для процесу вступу. Відхилення від вимог і контрольних показників, викладених у цьому розділі, можуть призвести до кількох потенційних наслідків. Недотримання контрольних показників і вимог розділу 23 може призвести до затримок у загальному переговорному процесі, оскільки ЄС надає високого пріоритету реформам, пов’язаним із судовою системою та основоположними правами. Будь-які недоліки в цих сферах можуть зупинити подальші дискусії та домовленості щодо інших розділів *acquis* ЄС. У серйозних випадках суттєві відхилення від установлених критеріїв у розділі 23 можуть призвести до призупинення переговорів, при цьому ЄС вирішить зупинити переговори про вступ, доки країна-кандидат не продемонструє адекватний прогрес і зобов’язання відповідати необхідним стандартам. Відхилення від розділу 23 також можуть призвести до посиленого контролю з боку ЄС, включаючи більш часті вимоги щодо моніторингу та звітності. Країна-кандидат може бути піддана додатковим оцінкам та оцінкам для забезпечення відповідності необхідним реформам. Крім того, ЄС може переглянути контрольні показники та умови для розділу 23, щоб вирішити конкретні питання та переконатися, що країна-кандидат робить конкретні кроки для досягнення необхідних стандартів. Це може передбачати встановлення нових проміжних і кінцевих контрольних показників, адаптованих до визначених проблемних областей. Невідповідність розділу 23 може вплинути на розподіл фінансової допомоги та підтримки з боку ЄС, причому кошти, призначені для судової реформи та реформи управління, можуть бути затримані або перенаправлені, доки країна-кандидат не продемонструє відчутний прогрес відповідно до вимог ЄС. Відхилення від розділу 23 також можуть мати суспільні та політичні наслідки в країні-кандидаті, оскільки неспроможність просувати судові реформи та захистити фундаментальні права призведе до внутрішньої та міжнародної критики, вплинувши на суспільне сприйняття та політичну стабільність.

Розділ 23 слугує лакмусовим папірцем для готовності країни-кандидата підтримувати цінності та стандарти ЄС, що потребує комплексного перегляду судової та правової систем, впровадження жорстких антикорупційних заходів та захисту основоположних прав і свобод. Виконання вимог цього розділу не тільки полегшує вступ до ЄС, а й сприяє сталому демократичному врядуванню та верховенству права в країні-кандидаті.

Первинне право ЄС забезпечує міцну основу для судової влади, наголошуючи на принципах незалежності, неупередженості, підзвітності та захис-

¹ General EU Position, Ministerial Meeting Opening the Intergovernmental Conference on the Accession of Ukraine to the European Union. Council of the European Union, Luxembourg, 25 June 2024 <<https://www.consilium.europa.eu/media/hzmfw1ji/public-ad00009en24.pdf>> (accessed 27.07.2024).

ту основоположних прав. Основні документи, що викладають ці принципи, включають Договір про Європейський Союз (далі – ДЄС), Договір про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС)² і Хартію основоположних прав Європейського Союзу (далі – Хартія)³.

Відповідно до ст. 2 ДЄС Європейський Союз заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці принципи є спільними для держав-членів у суспільстві, в якому переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність і рівність між жінками і чоловіками, і повинні дотримуватися країнами-кандидатами.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 ДЄС держави-члени повинні забезпечити засоби правового захисту, достатні для забезпечення ефективного правового захисту у сферах, охоплених правом Союзу. Право на справедливий судовий розгляд, закріплене у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁴ та ст. 47 Хартії, передбачає, що судова влада повинна бути незалежною та неупередженою.

Стаття 19 ДЄС підкреслює роль Суду Європейського Союзу в забезпеченні дотримання закону при тлумаченні та застосуванні договорів. Він також зобов'язує держави-члени надавати засоби правового захисту, достатні для забезпечення ефективного правового захисту в сферах, охоплених законодавством Союзу, 'держави-члени забезпечують засоби правового захисту, достатні для забезпечення ефективного правового захисту в сферах, які охоплюються законодавством Союзу'⁵.

Підсфера судової системи є предметом особливої уваги Європейського Союзу, беручи до уваги, що стабільна судова система необхідна для здійснення верховенства права. Ця підсфера має п'ять структурних частин, які екзамінуються ЄС: незалежність судової влади, неупередженість судової влади, підзвітність у судовій системі, професіоналізм – експертиза – ефективність у судовій системі та судове переслідування воєнних злочинів (якщо це застосоване, у випадку з Україною це має місце з огляду на російську агресію з 2014 р. проти нашої держави). Особливістю цієї підсфери, та й усього переговорного розділу, є мінімальний набір актів *acquis* ЄС, який переважно складається зі стандартів, яким країна повинна відповідати. Для того, щоб успішно запровадити реформи, країна-кандидат повинна мати не

² Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text> (дата звернення 02.07.2024).

³ Charter of Fundamental Rights of the European Union <https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf> (accessed 27.07.2024).

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 27.07.2024).

⁵ Consolidated Version of the Treaty on European Union <https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF> (accessed 27.07.2024).

лише повне узгодження нормативних актів, а й вимірювані результати, досягнуті в їх імплементації.

Стандарти ЄС, з якими пропонується гармонізувати національне законодавство та практику державам-кандидатам, нерозривно пов'язані з міжнародними стандартами у сфері правосуддя. А тому надалі будемо аналізувати стандарти *acquis* ЄС, вміщені в переговорному розділі 23 разом з універсальними (часто відбувається така ситуація, що ЄС визнає ті чи інші акти “м'якого права” універсального характеру як власне європейські стандарти і пропонує їх державі-кандидату серед правової бази для відповідного наближення). Ще однією цікавою особливістю є напрацювання Судом ЄС відповідної практики щодо тлумачення тих чи інших принципів суддівської діяльності: йдеться не про те, що Суд ЄС якось інакше тлумачить ці принципи чи докорінно змінює їхню суть та імплементаційну здатність, більше маються на увазі унікальні можливості Суду ЄС “вплести” міжнародні стандарти та принципи суддівської діяльності в канву права ЄС і цінностей, основоположних прав, на яких заснований Союз.

В. Владишевська пропонує таке визначення поняття “міжнародні стандарти у сфері правосуддя”: ‘це загальновизнані, універсальні мінімальні вимоги, які установлені та визнані міжнародною спільнотою (принципи, рекомендації, правила, критерії, рішення, висновки) для ефективного функціонування як держави в цілому, так і судової влади зокрема’⁶.

Одним із таких міжнародних стандартів є Основні принципи незалежності судової влади, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН резолюціями 40/32 та 40/146 29 листопада та 13 грудня 1985 р. відповідно⁷. Ці принципи є основоположним набором керівних принципів, спрямованих на забезпечення незалежності та неупередженості судової влади, критичного компонента для захисту прав людини та відправлення правосуддя. Судді мають бути незалежними від будь-якого зовнішнього тиску та впливу, чи то з боку виконавчої, законодавчої гілок влади чи будь-якої іншої організації чи групи. Ця незалежність має вирішальне значення для підтримки довіри суспільства до судової системи. Процес призначення суддів має бути прозорим і ґрунтуватися на заслугах. Після призначення суддям має бути гарантовано перебування на посаді до досягнення віку обов'язкового виходу на пенсію або до закінчення терміну повноважень, якщо це можливо. Судді повинні отримувати належну винагороду, умови служби та пенсійні права для забезпечення їхньої незалежності. Вони повинні бути встановлені законом і не підлягають довільному регулюванню. Процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності, відсторонення від посади або відстро-

⁶ В. Владишевська, ‘Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації’ [2016] 3 Юридичний вісник 47–50.

⁷ Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_201#Text> (дата звернення 27.07.2024).

нення від посади суддів мають бути прозорими та справедливими, ґрунтуватися на об'єктивних критеріях і проводитися незалежним органом.

У контексті переговорного розділу 23 ЄС розглядає як основні стандарти документи, ухвалені Радою Європи або її органами, створеними відповідними розширеними частковими угодами (йдеться про Венеційську комісію – Європейську комісію за демократію через право).

*Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки*⁸

Однією з центральних тем рекомендації є необхідність незалежності суддів, яка розглядається як основний елемент верховенства права. У ній підкреслюється, що незалежність окремих суддів нерозривно пов'язана з незалежністю судової влади в цілому, виступаючи фундаментальним аспектом правової системи. Судді повинні мати свободу вирішувати справи неупереджено, відповідно до закону та свого розуміння фактів, без неправомірного впливу або тиску ззовні. Документ пропонує, щоб незалежність суддів і судової влади була закріплена в національних конституціях або на найвищому правовому рівні, з конкретними правилами, передбаченими на законодавчому рівні. Рекомендація також розглядає зовнішні та внутрішні аспекти незалежності суддів. На зовнішньому рівні судді повинні підтримувати конструктивні робочі відносини з іншими установами та органами державної влади, залученими до управління судами, а на внутрішньому – бути вільними від будь-яких форм втручання або тиску, прямого чи опосередкованого, з боку самої судової влади. Також рекомендується створення рад суддів як незалежних органів, завданням яких є захист незалежності суддів та сприяння ефективному функціонуванню судової системи. Ці ради повинні забезпечувати прозорість своїх процедур і рішень, поважаючи при цьому незалежність окремих суддів. *Ефективність* підкреслюється як ще один важливий аспект судової системи. Рекомендація підкреслює важливість прийняття якісних рішень у розумні строки, забезпечення правової визначеності та суспільної довіри до верховенства права. Вона закликає до виділення судам достатніх ресурсів, приміщень та обладнання для забезпечення їх ефективного функціонування. Крім того, слід вжити заходів для запобігання надмірному навантаженню на суди та сприяти використанню електронних систем управління справами для підвищення ефективності.

Документ також розглядає питання відбору, перебування на посаді та оплати праці суддів, виступаючи за прозорі та засновані на заслугах процеси, вільні від дискримінації. Безпека перебування на посаді та незмінюваність визначені як ключові елементи суддівської незалежності, які гарантують, що судді можуть виконувати свої обов'язки без страху перед репресіями або

⁸ Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_a38#Text> (дата звернення 27.07.2024).

втручанням. Судді повинні отримувати справедливу та адекватну винагороду, щоб захистити їх від зовнішнього впливу та зберегти їхню незалежність. Крім того, рекомендація підкреслює важливість професійної підготовки суддів та розробки кодексів суддівської етики, якими судді мають керуватися у своїй професійній поведінці. Вона закликає до створення механізмів постійного оцінювання для забезпечення постійного вдосконалення роботи суддів та відправлення правосуддя.

Доповідь Венеційської комісії про незалежність судової системи (2010) – Частина I: незалежність суддів⁹

Венеційська комісія окреслює стандарти для забезпечення як внутрішньої, так і зовнішньої незалежності суддів у державах. Ці стандарти наголошують на таких принципах, як закріплення незалежності суддів у конституції, забезпечення призначення суддів на основі їхніх заслуг і кар'єрного зростання, встановлення правил щодо несумісності та відводу суддів, а також сприяння створенню незалежних суддівських рад. Вони також наголошують на важливості безстрокових призначень суддів до виходу на пенсію, справедливої винагороди та функціонального імунітету. Крім того, Комісія рекомендує запровадити гарантії проти неправомірного впливу на судові рішення, включаючи обмеження на політичну діяльність суддів та обмеження на перегляд судових рішень поза межами апеляційного процесу. Вона також підкреслює необхідність прозорих критеріїв при розподілі справ і збалансування принципу "підсудності" для захисту судового процесу з одночасним дотриманням свободи преси та публічних дискусій.

Незважаючи на те, що всі три документи мають спільне підкреслення важливості незалежності судової влади, вони відрізняються обсягом, спрямованістю та конкретними положеннями. Рекомендація CM/Rec(2010)12 приділяє особливу увагу ефективності та підзвітності судової системи поряд з незалежністю. Звіт Венеційської комісії більше заглиблюється в системні та структурні аспекти незалежності, зокрема роль рад суддів. Основні принципи ООН забезпечують широку основу, зосереджену на універсальних стандартах і захисті від неналежного впливу. При тлумаченні принципу незалежності судової влади вкрай важливо враховувати ці нюанси та конкретний контекст, який розглядається в кожному документі, саме тому ЄС включив усі ці документи у перелік правової бази, що пропонується державам – кандидатам у члени ЄС.

Різні держави по всьому світу різною мірою інтегрували ці принципи у свої національні законодавчі рамки. Проте в деяких юрисдикціях залишаються проблеми, де незалежність судової влади перебуває під загрозою

⁹ CDL-AD(2010)004-e. Report on the Independence of the Judicial System Part I: The Independence of Judges adopted by the Venice Commission at its 82nd Plenary Session (Venice, 12–13 March 2010) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)004-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)004-e)> (accessed 27.07.2024).

політичного втручання, корупції, недостатніх ресурсів або відсутності належної правової бази.

Конфлікт між Європейським Союзом і Польщею щодо незалежності судової системи зосереджений на низці реформ, запроваджених польським урядом, які, на думку ЄС, підривають незалежність судової системи. Цей конфлікт розвивався протягом кількох років і включає складні правові, політичні та конституційні питання. З 2015 року польський уряд на чолі з партією “Право і справедливість” запровадив кілька суперечливих реформ у судовій системі. Ці реформи включали зміни в Конституційний трибунал, Верховний суд, Національну раду юстиції та суди нижчої інстанції. ЄС висловив стурбованість тим, що ці зміни загрожують верховенству права, підриваючи незалежність судової влади. Ключові реформи та суперечності стосуються змін у Конституційний трибунал, де польський уряд змінив процес призначення суддів та проігнорував певні призначення суддів, здійснені попереднім урядом, що призвело до кризи щодо легітимності Конституційного трибуналу. Реформи Верховного суду містили зниження пенсійного віку суддів, що змусило багатьох суддів піти на пенсію достроково, а також запровадження нових дисциплінарних заходів для суддів. ЄС стверджував, що ці зміни дали змогу уряду здійснювати неправомірний вплив на судову систему. Крім того, уряд змінив метод відбору членів Національної ради юстиції, органу, відповідального за призначення суддів, надавши законодавчому органу та відповідно правлячій партії більший контроль. Створення нової дисциплінарної палати у Верховному суді, яка має повноваження накладати санкції на суддів, було піддано критиці через відсутність незалежності та використання для тиску на суддів. ЄС стверджував, що судові реформи в Польщі порушують принципи, закріплені в ст. 2 ДЄС, які включають повагу до верховенства права та незалежності судової системи. ЄС ініціював проти Польщі справу за ст. 7, яка може призвести до призупинення права голосу Польщі в Раді ЄС, якщо буде встановлено, що вона серйозно порушує цінності ЄС. ЄС звернувся до Суду Європейського Союзу щодо Польщі, який виніс кілька рішень проти судових реформ у Польщі, наказавши призупинити певні заходи, наприклад Дисциплінарну палату.

Саме з Польщею пов'язані найбільш актуальні та повні рішення Суду ЄС, в яких він розглянув різні приклади порушення принципу суддівської незалежності та відповідно розширив тлумачення цього принципу.

У справі C-791/19, “Європейська Комісія проти Польщі”¹⁰, Європейська Комісія ініціювала провадження проти Польщі, стверджуючи, що дисциплінарний режим для суддів, запроваджений Польщею, порушує право ЄС. Суд Європейського Союзу постановив, що дисциплінарний режим не забез-

¹⁰ European Commission v Republic of Poland (Case C-791/19) [2021] ECLI:EU:C:2021:596 <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-791/19>> (accessed 27.07.2024).

печує достатніх гарантій для захисту суддів від політичного контролю, тим самим підриваючи суддівську незалежність. Серед ключових моментів – критика Дисциплінарної палати Верховного суду за відсутність незалежності та неупередженості, оскільки вона складалася з суддів, призначених Національною радою суддів, яка сама перебувала під значним впливом виконавчої та законодавчої гілок влади. Режим дозволяв притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності на підставі їхніх судових рішень, що, на думку Суду, могло чинити неправомірний вплив на суддів і перешкоджати їм вільно й незалежно здійснювати свої судові функції. У справі *C-204/21 R*, “Комісія проти Польщі”¹¹, щодо призупинення дії певних положень нового Закону про судоустрій, який часто називають “законом про намордники” (muzzle law), Суд постановив призупинити дію положень, які обмежували суддів у праві ставити під сумнів законність суддівських призначень та передбачали дисциплінарні заходи за участь у такій діяльності. Це включало положення, які забороняли суддям робити попередні посилання на практику Суду. Суд прийняв тимчасові заходи для запобігання застосуванню цих положень до винесення остаточного рішення, що свідчить про значне занепокоєння щодо збереження суддівської незалежності під час розгляду справи. Остаточне рішення підтвердило тимчасові заходи і дійшло висновку, що положення, про які йдеться, несумісні з правом ЄС, оскільки вони підривають незалежність судової влади, піддаючи суддів потенційному політичному тиску і контролю.

У справі *C-192/18*, “Комісія проти Польщі”¹², Європейська Комісія оскаржила польський закон, який знизив пенсійний вік для звичайних суддів і прокурорів, що фактично змусило багатьох суддів достроково піти на пенсію. Суд ЄС постановив, що зміни були дискримінаційними за ознакою статі та свавільними за своєю природою, оскільки дозволяли міністру юстиції вирішувати, чи продовжувати службу суддів після досягнення ними нового пенсійного віку. Суд дійшов висновку, що ці заходи порушують принцип незмінюваності та незалежності суддів, оскільки створюють невизначеність і потенційні політичні важелі впливу на суддів, які наближаються до пенсійного віку.

Окрім польських справ, також можемо виділити такі рішення Суду ЄС, у яких теж тлумачились і розглядалися різні аспекти суддівської незалежності, без яких аналіз основних стандартів у переговорному розділі 23 був би неповним.

¹¹ Commission v Poland (Case C-204/21 R) [2021] ECLI:EU:C:2021:878 <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-204/21%20R>> (accessed 27.07.2024).

¹² Commission v Poland (Case C-192/18) [2019] ECLI:EU:C:2019:924 <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-192/18>> (accessed 27.07.2024).

У справах C-83/19, C-127/19, C-195/19, C-291/19, C-355/19 та C-397/19, *Asociația "Forumul Judecătorilor Din România" проти інших*¹³, Суд розглянув виклики судової реформи в Румунії, зосередившись на організації судової влади, дисциплінарному режимі для суддів, фінансовій відповідальності держави та персональній відповідальності суддів за судові помилки. Суд постановив, що реформи, які допускають надмірний контроль над судовою владою з боку виконавчої або законодавчої влади, підривають незалежність судової влади. Дисциплінарна система повинна бути незалежною та неупередженою, а режими відповідальності не повинні використовуватися як інструменти політичного або виконавчого тиску на суддів. У справах C-357/19, C-379/19, C-547/19, C-811/19 та C-840/19, *Euro Box та інші*¹⁴, Суд розглянув питання про повноваження національних судів скасовувати прецедентне право Конституційного суду, яке створює системний ризик безкарності. Суд постановив, що національні суди повинні мати можливість скасовувати національне прецедентне право, якщо воно порушує право ЄС або створює системний ризик безкарності, забезпечуючи однакове та ефективне застосування права ЄС у всіх державах-членах. Судді, які застосовують право ЄС, не повинні піддаватися дисциплінарному переслідуванню за це, оскільки такий захист є необхідним для збереження суддівської незалежності. У справі C-132/20, *Getin Noble*¹⁵, Суд ЄС розглянув питання незалежності та неупередженості суддів, призначених за часів недемократичних режимів. Суд постановив, що сам по собі факт призначення судді за недемократичного режиму не впливає на його незалежність та неупередженість. Незалежність суддів повинна оцінюватися на основі поведінки судді та структурних гарантій незалежності, передбачених судовою системою.

З питанням суддівської незалежності також пов'язано формування в праві ЄС принцип "non-regression in rule of law". Уперше Суд ЄС сформулював цей принцип у справі про призначення суддів на Мальті, *Repubblica v Il-Prim Ministru* (C-896/19)¹⁶.

Суть справи: на Мальті суддів призначає президент за поданням прем'єр-міністра. Ця система діє з моменту заснування країни в 1964 р. Проте в 2016 р. до Конституції було внесено зміни та створено комітет з призначення суддів. Цей комітет має завдання оцінювати кандидатів на суддівську посаду та давати поради прем'єр-міністру щодо рішення про

¹³ Asociația 'Forumul Judecătorilor Din România' v Others (Cases C-83/19, C-127/19, C-195/19, C-291/19, C-355/19, and C-397/19) [2021] ECLI:EU:C:2021:393 <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-83/19>> (accessed 27.07.2024).

¹⁴ Euro Box and Others (Cases C-357/19, C-379/19, C-547/19, C-811/19, and C-840/19) [2021] ECLI:EU:C:2021:1034 <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-357/19>> (accessed 27.07.2024).

¹⁵ Getin Noble (Case C-132/20) [2022] ECLI:EU:C:2022:1004 <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-132/20>> (accessed 27.07.2024).

¹⁶ Repubblica v Il-Prim Ministru (Case C-896/19) [2021] ECLI:EU:C:2021:311 <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-896/19>> (accessed 27.07.2024).

призначення. Незважаючи на це, прем'єр-міністрові дозволено відхилятися від оцінки комітету за умови, що він або вона опублікує це рішення в офіційному віснику країни та зробить заяву в Палаті представників, пояснюючи причини такого рішення. По суті, ця система, на думку асоціації Repubblika, суперечить принципу незалежності судової влади, закріпленому в ст. 19(1) (2) ДЄС і ст. 47 Хартії. Комітет стверджував, що Конституція Мальти надає прем'єр-міністрові дискреційні повноваження щодо призначення суддів, що може викликати сумніви щодо незалежності цих суддів. Мальтійський суд також виніс це питання на розгляд Європейського суду. Він запитав Суд: 1) чи доцільно вважати ці два положення законодавства ЄС такими, що застосовуються у справі, подібними до справ, які розглядаються ним; 2) чи повноваження прем'єр-міністра у провадженні щодо призначення суддів відповідали цим положенням; 3) якщо це не так, чи варто цей факт брати до уваги лише щодо майбутніх призначень, чи він також повинен вплинути на попередні призначення.

Відповісти на запитання, чи застосовується ст. 19(1)(2) ДЄС і ст. 47 Хартії, було не надто важко. Наразі беззаперечно, що перше положення застосовують до всіх національних юрисдикцій, яким потенційно може бути доручено тлумачити або застосовувати право ЄС. Щодо другого питання, чи відповідає мальтійська система призначення суддів законодавству ЄС, то Суд почав своє міркування з повторення фундаментальної важливості принципу незалежності судової влади для правової системи ЄС, як це вже було підсумовано в інших рішеннях Суду.

Сам факт, що суддів призначає член виконавчої влади – Президент – не викликає занепокоєння щодо їхньої незалежності та неупередженості, якщо після призначення вони вільні від впливу та тиску під час виконання своїх обов'язків, якщо процедура призначення є такою, що не може викликати обґрунтованих сумнівів щодо незалежності суддів, які призначаються. Суд зазначив, що цей комітет було створено лише внаслідок конституційної реформи 2016 р., і що Мальта приєдналася до ЄС на підставі положень Конституції, що діяла до цієї реформи. Як новий аргумент Суд посилався на ст. 49 ДЄС, яка надає країнам можливість стати державою – членом ЄС, і зазначив, що Союз складається з держав, які вільно і добровільно взяли на себе зобов'язання поважати спільні цінності ст. 2 ДЄС, й верховенство права серед них. Зокрема, з цього положення випливає, що Союз складається з держав-членів, які поважають ці фундаментальні цінності. Враховуючи це, Суд постановив, що дотримання державами-членами цих цінностей є умовою для користування всіма правами, які випливають з договорів, і що держава не може змінювати своє законодавство так, щоб зменшити захист цінності верховенство права. Отже, держава-член зобов'язана забезпечити запобігання будь-якому регресу своїх законів щодо організації правосуддя,

утримуючись від ухвалення правил, які підірвали б незалежність судової влади¹⁷.

Повертаючись до фактичного питання, Суд нагадав, що запровадження такого органу, як комітет із призначень суддів, може допомогти зробити процедуру призначення об'єктивнішою, обмеживши повноваження прем'єр-міністра приймати рішення. Однак це лише у випадку, якщо цей орган достатньо незалежний від політичних гілок.

Для моніторингу й оцінки стану верховенства права та дотримання принципів суддівської незалежності, Європейська Комісія має два періодичних інструменти, які не можемо оминати увагою.

Документ “Таблиця показників правосуддя ЄС” (EU Justice Scoreboard)¹⁸ являє собою щорічний огляд показників ефективності, якості та незалежності систем правосуддя. Його мета полягає в тому, щоб допомогти державам-членам підвищити ефективність своїх національних систем правосуддя шляхом надання об'єктивних, надійних і порівняльних даних. Як уже було згадано, ефективні системи правосуддя мають важливе значення для імплементації законодавства ЄС і гарантують, що особи та підприємства можуть повною мірою користуватися своїми правами, зміцнюють взаємну довіру та допомагають створити середовище, сприятливе для громадян, бізнесу та інвестицій.

Наразі Таблиця показників правосуддя ЄС поширюється лише на держави – члени ЄС, але ситуація з кожним роком змінюється. Загалом “Таблиця показників правосуддя ЄС” використовує різні джерела інформації. Значну частину кількісних даних надає Європейська комісія Ради Європи з питань ефективності правосуддя (CEPEJ), з якою Комісія уклала договір про проведення спеціального щорічного дослідження. Ці дані охоплюють період з 2012 по 2020 р. і надаються державами-членами відповідно до методології CEPEJ. Дослідження може також містити докладні коментарі та інформаційні бюлетені по кожній країні, які надають більше контекстуальної інформації й повинні розглядатися разом з цифрами. Так, відповідно до методичних рекомендацій CEPEJ (пункти 3 і 4 додатку I), надання статистичної інформації на національному рівні забезпечують відповідальні органи (в Україні, наприклад, це Міністерство юстиції, Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація та ін.).

Іншими джерелами даних для Таблиці показників правосуддя ЄС є група контактних осіб з питань національних систем правосуддя, Європейська мережа рад суддів (ENCJ), Мережа голів вищих судових судів ЄС, Асоціація рад державних та вищих адміністративних юрисдикцій ЄС (ACA-Eurore), Європейська мережа конкуренції, Комітет з питань комунікацій, Європейсь-

¹⁷ E Dice, ‘The Principle of Non-Regression Rule of Law in the EU’ (Dissertation, 2023) <<https://urn.kb.se/resolve?urn=nbn:se:su:diva-218933>> (accessed 27.07.2024).

¹⁸ EU Justice Scoreboard <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en> (accessed 27.07.2024).

ка обсерваторія з питань порушення прав інтелектуальної власності, Група експертів з питань відмивання грошей та фінансування тероризму, Євро-стат, Європейська мережа підготовки суддів (EJTN). У резолюції Європейського Парламенту від 11 лютого 2021 р. № 2019/2202(INI) щодо виконання Україною Угоди про асоціацію¹⁹ (п. 46), серед іншого, рекомендовано вкористовувати EU Justice Scoreboard для оцінки прогресу та коригування реформ у сфері правосуддя, які проводяться в Україні.

На додаток до Таблиці показників правосуддя ЄС також публікує Звіт про верховенство права²⁰, який містить більш широку оцінку розвитку верховенства права в державах-членах, охоплюючи такі сфери, як система правосуддя, система боротьби з корупцією, плюралізм ЗМІ та інші інституційні питання, пов'язані зі стримуванням і протипагами. Цей звіт доповнює дані з Таблиці показників юстиції, пропонуючи якісний аналіз і розуміння конкретного контексту, допомагаючи створити повну картину стану верховенства права в ЄС. Звіт про верховенство права є ключовим інструментом для раннього виявлення викликів і підтримує зусилля ЄС щодо підтримки своїх основоположних цінностей.

Уперше Звіт за 2024 р. також містить розділи про чотири країни розширення (Албанія, Чорногорія, Північна Македонія, Сербія). Їхнє включення підтримає реформаторські зусилля цих країн для досягнення незворотного прогресу в демократії та верховенстві права перед вступом, а також гарантуватиме збереження високих стандартів після вступу. Сподіваємось, що Звіт за 2025 р. уже буде включати також Україну та Молдову. Політичні керівні принципи для Європейської Комісії на 2024–2029 рр.²¹ ще більше підтвердили, що верховенство права є основою успішного Європейського Союзу. Доповідь про верховенство права продовжить ініціювати цю роботу. Це включатиме розширення звітності для охоплення ключових питань, таких як вимір єдиного ринку, і встановлення більш тісного зв'язку між Звітом про верховенство права та його рекомендаціями та фінансуванням із бюджету ЄС.

Висновки. Незалежна судова система є основою демократичного врядування та верховенства права, забезпечуючи захист прав людини та ефективне функціонування публічного апарату. Для країн-кандидатів на вступ до ЄС гармонізація їхніх судових систем зі стандартами *acquis* ЄС є обов'язковою умовою. У рамках переговорного розділу 23 ЄС визнає й застосовує

¹⁹ European Parliament Resolution of 20 January 2021 on the Implementation of the EU Association Agreement with Ukraine (2019/2202(INI)) <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.pdf> (accessed 27.07.2024).

²⁰ 2024 Rule of Law Report <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/annual-rule-law-cycle/2024-rule-law-report_en> (accessed 27.07.2024).

²¹ Political guidelines for the next European Commission 2024–2029 <https://commission.europa.eu/document/download/e6cd4328-673c-4e7a-8683-f63ffb2cf648_en?filename=Political%20Guidelines%202024-2029_EN.pdf> (accessed 27.07.2024).

міжнародні стандарти у сфері правосуддя, включаючи Основні принципи незалежності судової влади, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН, та Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи. Ці стандарти спрямовані на забезпечення незалежності суддів від будь-якого зовнішнього тиску.

У всіх розглянутих рішеннях Суд ЄС послідовно підкреслював важливість незалежності суддів як основоположного принципу права ЄС. Суд ЄС підкреслив, що незалежність і неупередженість суддів мають вирішальне значення для верховенства права та належного функціонування судової системи. Заходи, які допускають політичний вплив на призначення суддів, їхнє перебування на посаді або дисциплінарні стягнення, несумісні з правом ЄС. Дані судові рішення підкреслюють необхідність надійних гарантій захисту суддів від політичного контролю та впливу, гарантуючи, що дисциплінарні режими та правила виходу на пенсію є вільними від втручання виконавчої влади. Ці рішення в сукупності посилюють зобов'язання ЄС підтримувати незалежність суддів у всіх державах-членах, гарантуючи, що національні судові системи дотримуються принципів верховенства права та поділу влади.

Загалом, можемо констатувати, що для успішного вступу до ЄС країни-кандидати повинні забезпечити незалежність своєї судової системи відповідно до стандартів *acquis* ЄС. Це включає усунення зовнішнього впливу на судову владу, виділення достатніх фінансових ресурсів і підготовки кадрів, а також створення правових гарантій справедливих судових процедур. Недотримання цих вимог може призвести до значних наслідків для процесу вступу, включаючи призупинення переговорів та фінансової допомоги з боку ЄС.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Vladyshevska V, 'Ponyattia mizhnarodnykh standartiv u sferi pravosuddia: osoblyvosti terminologii ta klasyfikatsii' [2016] 3 Yurydychnyi visnyk [Legal Bulletin] 47–50.

Theses

2. Dice E, 'The Principle of Non-Regression Rule of Law in the EU' (Dissertation, 2023) <<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-218933>> (accessed 27.07.2024).

Bohdan Veselovskyi

PECULIARITY OF JUDICIAL INDEPENDENCE STANDARDS UNDER NEGOTIATION CHAPTER 23 OF EU ACQUIS "JUDICIARY AND FUNDAMENTAL RIGHTS" AS THE KEY TO EU MEMBERSHIP

ABSTRACT. The judiciary is the fundamental basis of democratic governance and the rule of law, vital for maintaining public order, protecting human rights and ensuring the effective functioning of the public apparatus. For countries seeking to join the European Union, the harmonization of

their judicial system with EU norms and standards, which are defined in the special negotiation Chapter 23 of the EU acquis, is mandatory.

This article aims to analyze the main standards of independence of the judiciary, set out in Chapter 23 of the EU acquis, clarifying their decisive role in the process of accession to the EU. It also examines the main body of practice of the Court of Justice of the EU, which is presented for study by candidate countries during the official screening process. This analysis aims to offer a comprehensive understanding of the transformation processes and challenges facing candidate countries in their quest to meet these stringent standards.

The article outlines the specific requirements and criteria for the independence of judges in the EU, which emphasize the need for significant reforms in candidate countries for EU accession. It demonstrates the paramount importance of an independent and effective judiciary to ensure EU membership and illustrates the wider objectives of promoting democracy, human rights and the rule of law within the Union.

Adherence to the judicial standards of Section 23 and the practice of the Court of Justice of the European Union regarding the main basic principles and principles of an independent judiciary is a necessary condition for joining the EU and contributes to the creation of a single and fair European Union. Special attention is emphasized to the integral nature of judicial reform and the unwavering commitment of the candidate countries to bring their judicial systems into compliance with EU requirements.

KEYWORDS: judiciary; rule of law; EU acquis; negotiation chapter 23; EU membership; European integration.

III. Вплив права ЄС на правопорядки третіх країн

Наталія Камінська

докторка юридичних наук, професорка,
провідна наукова співробітниця Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
професорка кафедри міжнародного та європейського права
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0466-9428>
na-pro@ukr.net

УДК 340.1+342.4(477)

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОПОРЯДКИ

АНОТАЦІЯ. Метою цієї статті є комплексне дослідження природи і сутності правових цінностей, загальнотеоретичний аналіз, визначення особливостей цінностей і принципів Європейського Союзу, а також впливу на національні правопорядки та інтеграційні процеси.

Підкреслено їхню багатоаспектність і міждисциплінарність, що зумовлює використання різноманітного методологічного інструментарію, загальнонаукових і спеціальних юридичних методів (зокрема, аксіологічний, діалектичний, феноменологічний, антропологічний, гносеологічний, порівняльно-правовий, історичний та ін.), комплексного і системного, компаративістського, інших підходів і принципів.

Акцентовано на природі, ознаках і типології правових цінностей крізь призму українського і зарубіжного наукового доробку, їхній конституційно-правовій регламентації в Україні та зарубіжних державах як результату еволюції національних правових традицій, основи європеїзації національних правопорядків, процесу вступу до ЄС.

Проаналізовано сутність правових цінностей, принципів ЄС, їхній договірно-правовий та інституційний механізми забезпечення в наднаціональному і національних правопорядках. Виокремлено роль органів конституційної юрисдикції, поряд з іншими уповноваженими, у забезпеченні реалізації правових цінностей ЄС.

З огляду на загальноцивілізаційний характер, акумулювання державотворчих і правових традицій, кращих практик правових реформ глобалізаційний потенціал досліджуваних цінностей зумовлює їхнє подальше вивчення й упровадження у різних сферах і рівнях, зокрема у протидії сучасним загрозам і викликам.

Ключові слова: правові цінності; Європейський Союз; право ЄС; принципи права; свобода; права людини; безпека; національний правопорядок; наднаціональність; правова аксіологія; євроінтеграція; правовий вплив.

Зі здобуттям незалежності України поступово формувався євроінтеграційний вектор міжнародного співробітництва і розпочався процес налагодження відносин насамперед з європейськими державами, згодом з європейськими співтовариствами (нині – ЄС) і відповідне наближення національного законодавства. Водночас для Української держави на початку

90-х років XX ст. це було хоча й всеохопним і складним процесом, але природним, оскільки, безумовно, власне українська правова традиція та культура є складовою відповідної європейської правової традиції і культури, активні представники Українського народу зробили значний внесок у надбання загальноєвропейського, іноді й загальносвітового значення.

Незважаючи на доволі трагічну історію й сучасні реалії боротьби за збереження територіальної цілісності та незалежності нашої держави, самобутності державотворчих процесів і правового розвитку, Україна брала участь у створенні й забезпеченні реалізації міжнародно-правових стандартів універсального та регіонального рівнів. В умовах повномасштабного вторгнення держави-агресора, запровадження правового режиму воєнного стану Україна продовжує виконувати міжнародні зобов'язання, особливо відзначимо Угоду про асоціацію¹ 2014 р., здійснення європейського і євроатлантичного курсу, а також отримання статусу держави-кандидата на вступ до ЄС 2022 р. Безумовно, це значне досягнення і водночас значний обсяг термінових і невідкладних завдань перед уповноваженими владними органами держави, науковою спільнотою, національними і міжнародними експертами, громадськими організаціями в різних сферах життєдіяльності, зокрема щодо модернізації національного правопорядку, гарантій національної безпеки, післявоєнної відбудови, підвищення правової культури і свідомості тощо.

*Природа і типологія правових цінностей
крізь призму українського та зарубіжного наукового доробку*

Попри динаміку розвитку суспільних процесів різних масштабів, державно-правових і міжнародно-правових явищ, процесів, власне загальноцивілізаційні ідеали, демократичні стандарти привертають увагу дослідників як в Україні, так і поза її межами.

Наприкінці XX ст. у європейській науці спостерігається поживлення наукового інтересу до різноманітних політико-правових концепцій, доктрин, що закладені в основу наднаціонального правопорядку, багаторівневого та європейського конституціоналізму, співвідношення національно-правових інститутів і загальноєвропейських, їхньої законодавчої основи, європейської правової культури та ідентичності, певної трансформації усталених правових ідей, концепцій, постулатів тощо. Тут слід відзначити науковий доробок дослідників, зокрема, T. Borzel, U. Haltern, M. Granat, D. Žalimas, M. Mendez, H. Nishihara, K. Nicolaidis, I. Pernice, A. Peters, L. Garkicki, A. Chayes, A. Slaughter, A. Stone Sweet, F. Venter, J. Shaw, D. Sommer, S. García, N. Walker, J. H. Weiler, S. Weatherill, M. Wind та ін.

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 02.07.2024).

Аналіз наукових праць українських авторів дає змогу узагальнити, що проблематика правових цінностей і загалом цінностей є міжгалузевою і міждисциплінарною, є об'єктом вивчення філософії, культурології, соціології, політології, філософії права, теорії держави і права, історії держави і права, конституційного права і т. д. Насамперед сутнісні й інші ознаки, класифікацію цінностей розкривають В. Буткевич, О. Бандура, І. Білас, В. Боняк, О. Гвоздік, С. Головатий, О. Гришук, М. Дамірлі, В. Демиденко, В. Копійка, О. Кресін, М. Костицький, А. Крусян, З. Макаруха, С. Максимов, О. Марцеляк, В. Мицик, М. Микієвич, Л. Наливайко, М. Савчин, А. Селіванов, В. Серьогін, О. Скрипнюк, К. Смирнова, А. Федорова, Н. Шаптала та ін.

Так, спостерігаємо різноманітне трактування понять “цінність”, “правова цінність”, “конституційна цінність”, “політико-правова цінність”, “соціально-правова цінність” і т. д., так само і критерії та підходи їхньої типологізації. Поряд з правовими цінностями підкреслюють потенціал права як цінність, цінність права. Зокрема, остання категорія виражається як у загальних характеристиках, що розкривають його значення, місце в житті суспільства, так і в тому, що існують окремі правові цінності, зокрема конституційні, загальноєвропейські правові цінності тощо. За аксіологічним підходом право – не лише засіб соціального регулювання, а й соціальна цінність, соціальне благо. Власне на основі інструментального підходу доречно стверджувати як про цінність права взагалі, так і про правові цінності. Отже, правові цінності – це соціально-правові явища, правові засоби і механізми, до яких належать: вираження власної цінності права в житті людей (безпека людини в конфліктних ситуаціях, визначеність і гарантованість прав, забезпечення істини, справедливості; фундаментальні природні права людини – основоположні демократичні правові принципи; особливі правові засоби і механізми (юридичний інструментарій), що забезпечують цінність права, гарантованість прав, інститути, що виражають оптимальне співвідношення нормативного й індивідуального регулювання². Слід згадати й правові цінності приватного права, прецедентного права і т. д. Загалом правові цінності є усвідомленими, часто стають основними принципами права – це насамперед свобода, демократія, рівність, справедливість, мир та безпека тощо.

Їхня типологізація дає змогу виокремити: цінності-ідеали, цінності-обов'язки, цінності-принципи, цінності-правила, цінності-процедури; абстрактні й спеціальні; універсальні й фундаментальні; цінності західної, східної цивілізацій, традиційних суспільств. Відзначаючи специфіку конституційних та інших правових цінностей, іноді підкреслюють їхню органічну двоєстрівність (правові цінності-ідеали, цінності-компроміси). Наприклад, права людини наділяються статусом універсальної цінності, є трансстемпо-

² Онтологія, аксіологія, антропологія, гносеологія філософсько-правових вчень: навчальний посібник (В Кузьменко ред, Ліра 2015) 246; Н Камінська, ‘Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану’ [2022] 2(24) Філософські та методологічні проблеми права 86–95.

ральними і транстериторіальними, тобто єдиними для всього людства – повинні визнаватися усіма правовими культурами. Закріплення прав людини як фундаментальної правової цінності в нормативних, інших документах є спробою досягнення компромісу між бажаним ідеалом і реальним станом речей, а також спробою уніфікації ціннісних правових систем³. Такими цінностями є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, інші природні права людини.

Як переконують О. Бандура, С. Максимов та інші учені, спеціальний характер стосовно права мають такі цінності, як свобода, безпека, гуманність, правопорядок та ін. – з позицій феноменології це “символічні універсуми”, своєрідні “універсалиї”, ядро моральних, естетичних, правових та інших цінностей⁴. Водночас цінності відзначаються культурним значенням і різні культури породжують притаманні їм ціннісні системи. Також ідеологічний потенціал зумовлений усвідомленням природи, призначення і наслідків поширення ідей, чеснот, постулатів тощо. Отже, йдеться про певні блага, загальне позитивне значення тих чи інших явищ для людини, соціальних спільнот, світового співтовариства. Цінності, безумовно, є універсальними і багатовимірними, поширюються практично на всі сфери життєдіяльності, тому є об'єктами суспільних відносин, інтересів людини, держав та їхніх об'єднань, причому становлять умову повноцінного існування відповідних суб'єктів, систем, механізмів тощо.

Погоджуємось, що цінність у праві – це шкала виміру того сутнісного, що дає змогу праву зберігати свою сутність, спроможність слугувати метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів. А функції, принципи, специфіку природи права неможливо з'ясувати без ціннісного виміру⁵.

Світоглядні зміни в європейській культурі з ХХ ст. акцентують увагу на формуванні й дієвості оновленої системи цінностей, з-поміж яких, наприклад, толерантність. Закономірною є потреба збереження цілісності й різноманіття світу, людства і окремої людини, тому толерантність становить одну з універсальних європейських правових цінностей. Пронизуючи всі сфери життя за допомогою права як цивілізованого регулятивного механізму, видається її дієвість як практичного принципу мирного співіснування⁶, зокрема, правлячих політичних сил та опозиції; вільного вираження поглядів і уподобань, відсутності дискримінації. Водночас в умовах воєнного

³ К Жебровська, ‘Правові цінності у взаємодії правових систем’ (автореф дис канд юрид наук 2017) 20; Є Реньов, ‘Правові цінності: природа, значення та питання аккультурації в аспекті євроінтеграції України’ [2021] 4 Ампаро 63–9.

⁴ С Гладкий, ‘Правові цінності як практична проблема правового життя українського суспільства’ *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (ПУЕТ 2020) 10–3; О Bandura, О Lytvynov, S Maksymov, О Pavlyshyn, I Smaznova, ‘Semiotics of law in modern philosophical and legal research’ [2022] 40(72) *Cuestiones Politicas* 89–107.

⁵ Ю Липовець, ‘Правові цінності як ідеали та компроміси’ (автореф дис канд юрид наук 2021) 17.

⁶ Там само.

стану й інших складних обставин навряд чи можна залишатись цілком толерантним.

Отже, належна реалізація низки цінностей ускладнюється, змінюється їх значущість і пріоритетність. Проте сучасні фундаментальні правові цінності незмінні у мирний та воєнний час. Безумовно, серед них – життя людини, правова регламентація відповідних гарантій забезпечення відображена у рівних міжнародно-правових актах, причому і модифікацій базової правової цінності – “право на життя”, “приватне життя”, “людська гідність”, “право на безпечні для життя і здоров’я умови” тощо⁷. Також очевидним є вплив цінностей у праві на розвиток теорії прав людини, що можна зіставити з їхнім впливом на саме право, яке є формою відображення та способом втілення людських цінностей. Аксиологія права як складова сучасної філософії права є ефективним чинником розвитку теорії прав людини, оскільки її предмет дослідження охоплює правові цінності, утіленням і вираженням яких є права людини. Правові цінності становлять пережиті людьми та визначені культурою форми їхнього позитивного ставлення до правової системи суспільства, що зумовлюють вибір поведінки, відповідний цій системі, а також юридичну оцінку подій. Дослідники підкреслюють дуалізм аксіосфери сучасного права, адже державно-правові цінності забезпечують цілісність і стабільність суспільства; а правові цінності людини і громадянина насамперед спрямовані на реалізацію індивідуальних прав та свобод. При цьому відбувається коливання маятника ціннісних орієнтацій від державно-правових до індивідуальних цінностей свободи⁸. Видається, доцільним є ширший підхід, за яким, крім згаданих, варто виокремлювати європейські правові цінності, універсальні або глобальні правові цінності тощо.

Згадана фундаментальна загальнолюдська цінність – свобода – є первинним елементом ідеї права, зумовлена природою людини та її особистою гідністю. Відповідна правова знакова конструкція відображає можливість людини діяти на власний розсуд і свідомо здійснювати відповідальний вільний вибір. Її сутнісні характеристики сприяли конституюванню свободи як принципу конституції, конституційного розвитку, засади громадянського суспільства, становленню європейського правового простору, еволюції міжнародно-правових принципів, інститутів.

Своєю чергою інша цінність – мир – у широкому сенсі трактується як стан суспільних відносин, за якого створено реальну систему інституцій і механізмів, що мають на меті запобігти виникненню нових суспільних суперечностей, ефективно сприяти розв’язанню наявних соціальних конфліктів. Часто його розуміють як період між війнами, що вирізняється дипломатичними відносинами між групами людей, народами й державами, а

⁷ A. Dzhuska, N. Kaminska, Z. Makarukha, ‘Modern concept of understanding the human right to life’ *Wiadomości Lekarskie* [2021] 74(2) 1337–42.

⁸ Є. Івашев, ‘Вплив аксіології права на розвиток теорії прав людини’ [2013] 1 Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 112–20.

також стан спокою та гармонії в соціумі. Загалом ідея миру поєднує солідарність і благо через гармонію, баланс і узгодженість інтересів, тобто певний справедливий і врівноважений стан суспільних відносин, який полягає в подоланні гострих суперечностей та недопущенні деструктивних конфліктів⁹. Знакова конструкція ідеї права в цьому вимірі також охоплює й тісно пов'язана зі знаковими конструкціями істини, гармонії, належного й порядку, адже складно уявити вільну та справедливую мирну солідарну взаємодію соціальних суб'єктів, спрямовану на досягнення всезагального блага, яка не передбачала б авторитету влади і порядку, відповідності певним врегульованим принципам та правилам¹⁰.

Безумовно, взаємозалежними є численні правові цінності, зокрема, мир, свобода, справедливість, правовий порядок, права людини, демократія, верховенство права, суверенітет, загальний добробут тощо. Їхню важливість у сучасному світі складно переоцінити, як і основоположні сутнісні характеристики і значення феноменів “право”, “національна правова система”, “право ЄС”, “правопорядок”, “міжнародне право”, “порівняльне правознавство” тощо.

*Правові цінності, принципи Європейського Союзу:
договірно-правовий та інституційний механізми забезпечення*

Як відомо, цілі, завдання і принципи будь-якого об'єднання дають змогу розкрити його зміст і особливості предметно-функціональної компетенції. Європейський Союз як особливе наднаціональне інтеграційне утворення, базуючись на спільних європейських і загальноцивілізаційних цінностях, принципах, протягом тривалого часу розвиває систему права ЄС, його джерела і галузі, здійснює спільну економічну, внутрішню та зовнішню політику тощо.

На нашу думку, унікальними для світового й регіонального правопорядків є феномени “європейська інтеграція” і “наднаціональність”, еволюціонуючи ще з часів створення Європейських Співтовариств, а також феномени “право ЄС”, “принципи ЄС”, “правосуб'єктність ЄС” тощо. Вони акумулюють політико-правові, соціально-економічні та інші надбання, створені державами-членами, міжнародними організаціями у різних сферах компетенції.

Так, у преамбулі Римського договору про Європейське економічне співтовариство зазначалося про солідарність, що єднає Європу..., забезпечення процвітання й розвитку добробуту згідно з принципами Статуту ООН,

⁹ В Kofman, I Kurovska, A Semenova, ‘Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security’ in: W Strielkowski (ed), *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics* (Springer 2019) 511–9; О Павлишин, В Невідомий, ‘Місце ідеї миру в системі елементів ідеї права’ [2022] 1(23) Філософські та методологічні проблеми права 35–43.

¹⁰ О Бандура, ‘Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз)’ (дис д-ра філос наук 2003); О Павлишин, ‘Справедливість як правова цінність’ *Science, theory and practice: International Scientific and Practical Conference* (Tokyo 2021) 210–12.

намір зберігати й зміцнювати мир і свободу, передбачено створення інструментів економічної інтеграції і т. д.¹¹ Згодом у преамбулі Єдиного європейського акта 1986 р. закріплено положення про спільні зусилля розвитку демократії, що спирається на основні права, передусім на право свободи, рівності та соціальної справедливості; положення про європейську ідею, принципи демократії та прав людини, підтримку миру і міжнародної безпеки... У ст. 1 визначено мету Європейських Співтовариств і європейської політичної співпраці – спільно сприяти реальному просуванню до європейської єдності¹².

Видається, що в Маастрихтському¹³, Амстердамському¹⁴ і Лісабонському договорах¹⁵ найбільшою мірою привернуто увагу до сучасних європейських цінностей. Так, у першому документі підтверджується відданість принципам свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основних свобод, прагнення поглибити солідарність народів, запровадження принципів стабільного розвитку і субсидіарності, спільного громадянства, спільної оборони і таким чином зміцнювати європейську ідентичність та незалежність заради миру, безпеки та поступу в Європі та в усьому світі. Задля їхньої реалізації передбачено створення і функціонування простору свободи, безпеки і справедливості, в узагальненому вигляді ст. 2 визначено цілі, які Союз ставить перед собою. Тут визначено, серед інших, збереження *acquis communautaire* та доповнення його, щоб забезпечити ефективність механізмів та інституцій Спільноти; здійснення спільної зовнішньої і безпекової політики, поступово формуючи спільну оборонну політику і т. д. На нашу думку, натеper на часі деталізація, створення належної правової основи і механізмів реалізації цінностей “спільної оборони”, “спільної безпеки” поряд з вищезгаданими.

Лісабонський договір, який набув чинності 2009 р., безпосередньо виокремлює цінності, на яких засновано Союз. Зокрема, у його ст. 2 йдеться про повагу до людської гідності, свободу, демократію, рівність, верховенство права та повагу до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин; плюралізм, недискримінацію, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків. Сформульована у ст. 3 мета Союзу – підтримання миру, своїх цінностей і добробуту своїх народів, при цьому далі конкретизовано, що Союз надає своїм громадянам простір свободи, безпеки й правосуд-

¹¹ Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text> (дата звернення 02.07.2024).

¹² Єдиний європейський акт <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text> (дата звернення 02.07.2024).

¹³ Treaty on European Union (TEU) / Maastricht Treaty <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>> (accessed 02.07.2024).

¹⁴ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT>> (accessed 02.07.2024).

¹⁵ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_2007.306.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC> (accessed 02.07.2024).

дя без внутрішніх кордонів; засновує внутрішній ринок; функціонує заради сталого розвитку Європи; сприяє науково-технічному прогресові; підтримує економічну, соціальну і територіальну єдність держав-членів, солідарність між ними; поважає своє багате культурне та мовне розмаїття й забезпечує захист та подальше збагачення культурної спадщини Європи. Отже, у відносинах зі світом ЄС підтримує та поширює свої цінності та інтереси, сприяє захисту своїх громадян, підтримує мир, безпеку і сталий розвиток планети, солідарність та взаємну повагу народів, вільну справедливую торгівлю, викорінення бідності та захист прав людини, зокрема прав дитини, а також суворе дотримання й розвиток міжнародного права. Важливим є визнання прав, свобод і принципів, закладених у Хартії основоположних прав Європейського Союзу¹⁶ 2000 р. зі змінами, що має однакову з договорами юридичну силу, а також приєднання до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹⁷. За ст. 6 Конвенції, основоположні права, що гарантуються нею і які впливають з конституційних традицій, спільних для держав-членів, є загальними принципами права Союзу. Відповідно до інших положень Лісабонського договору регламентовано зобов'язання дотримуватися принципу рівності своїх громадян, що отримують однакову увагу від установ, органів, служб та агенцій Союзу (ст. 9); принципу представницької демократії (ст. 10) тощо¹⁸.

Загалом спостерігаються як кількісні, так і якісні зміни договірно-правової основи ЄС, чисельності його членів, первинного і вторинного права ЄС, актів “м'якого права”. З огляду на появу нових викликів і загроз (зміна клімату, енергетичні кризи, транскордонна злочинність, пандемія, вимушена міграція, кібератаки, агресія тощо), трансформацію суспільних відносин, пріоритетів міжнародної співпраці на універсальному і європейському рівнях, розширилось коло правових цінностей, принципів ЄС і права ЄС, впроваджуються нові інструменти залучення громадян до ухвалення рішень (т. зв. ініціативи громадян)¹⁹, модернізуються інституційні механізми їхнього забезпечення. Так, вагомою є роль усіх органів і агенцій ЄС, включаючи Європарламент, Єврокомісію, Суд, Європейського омбудсмена, Комітет регіонів та ін. Прикметно, що згадані інституції підтримують відкритий і регулярний діалог з громадянським суспільством, забезпечується реалізація принципу представницької демократії в міжнародно-правовому контексті, зміцнення європейської ідентичності. Велике значення відводиться політич-

¹⁶ Charter of fundamental rights of the European Union <https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf> (accessed 02.07.2024).

¹⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 02.07.2024).

¹⁸ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj> (accessed 02.07.2024); Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>> (accessed 02.07.2024).

¹⁹ Путівник по Лісабонському договору (Представництво Європейського Союзу в Україні) <http://lib.pnu.edu.ua/files/europa/lisbontreaty_uk.pdf> (дата звернення 02.07.2024).

ним партіям європейського рівня, які також повинні сприяти вираженню волі громадян Союзу, формуванню європейської політичної свідомості. Причому установчі договори та інші акти акцентують на демократичних принципах функціонування політичних, правових систем держав-членів і самого Євросоюзу. Тобто ці принципи мають фактично подвійне призначення і різні виміри застосування, перетворюючись на цінності, тобто положення більш вищого порядку.

Цілі та завдання ЄС, його компетенція відображені й у інших принципах, цінностях, наприклад, це внутрішній ринок з вільною конкуренцією, забезпечення сталого розвитку Європи на основі збалансованого економічного зростання і стабільності цін, повної зайнятості і соціального прогресу, а також високого рівня охорони і поліпшення якості навколишнього середовища²⁰. Отже, незважаючи на існуючі загальнотеоретичні, філософсько-правові наукові здобутки, необхідний ґрунтовний комплексний аналіз і розкриття специфіки їхнього європейсько-правового виміру, практичних аспектів реалізації, судової практики і формулювання на цій основі способів забезпечення їхньої дієвості, доцільності розширення чи модернізації. Тим паче, слід враховувати, що йдеться про цінності не лише європейського, а й глобалізаційного масштабів (сталий розвиток, мир, безпека, соціальна справедливість, солідарність поколінь та ін.), що зумовлює виокремлення наднаціональних інструментів їхнього досягнення, особливих уповноважених суб'єктів тощо.

На шляху розвитку взаємин між ЄС і Україною відзначимо впровадження згаданих цінностей, принципів, особливо у процесі виконання Угоди про партнерство та співробітництво²¹, а згодом і Угоди про асоціацію, а також зобов'язання у зв'язку з отриманням статусу держави-кандидата на вступ до ЄС 2022 р.

*Конституційні та інші правові цінності європейських держав –
основа і результат еволюції національних правових традицій,
європеїзації національних правопорядків та інтеграційних процесів*

Як переконує А. Крусян, у системі політико-правових цінностей сучасного українського конституціоналізму основоположне значення мають цінності, що визначають мету і зміст принципів конституціоналізму²². Аналогічної позиції дотримується Н. Шаптала та інші учені²³, відповідно до таких основних цінностей сучасного конституціоналізму відносять людину та її конституційно-правову свободу, право, верховенство права, демократію.

²⁰ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union (n 18).

²¹ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/998_012#Text> (дата звернення 02.07.2024).

²² А. Крусян, 'Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права)' [2012] 45 Актуальні проблеми політики 3–13.

²³ N Shaptala, N Kaminska, I Ivanochko, T Kulyk, 'Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon' [2020] 23(2) Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues.

Погоджуємось, що конституційні цінності на сучасному етапі людської цивілізації набувають характеру універсалій, на основі яких формується структура конституційної системи конкретної країни. Залежно від ступеня їхнього правового захисту система цінностей має специфіку в кожній країні, що зумовлює природні, політичні, економічні, соціальні, культурні особливості. М. Савчин підкреслює, що конституційні цінності у своїй сукупності стають критерієм забезпечення конституційності у діяльності органів конституційної юстиції на основі поєднання природно-правового і позитивістського підходів²⁴. Видається, що вони стосуються усієї системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, правового порядку.

Загалом конституційні цінності становлять універсальні орієнтири, постулати, ідеї, що відзначаються гуманістичною, демократично-правовою природою, відображені в Основному Законі держави, конкретизуються у національному законодавстві, застосовуються в інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юрисдикції, суттєво впливають на конституційний правопорядок, правосвідомість, публічно-владну й інші сфери. Як правило, до їхніх характерних ознак відносять: верховенство, легітимність, узагальненість, ієрархічність, стабільність, сконцентрованість, наступність тощо. Обґрунтованою є позиція про виокремлення ієрархії цінностей, зокрема конституційні цінності:

- властиві будь-якій країні з традиціями конституціоналізму, завдання яких – визначення типу правосвідомості та ідеології;
- другого порядку визначаються особливостями конституційної моделі правового регулювання;
- третього порядку визначаються системою джерел конституційного права конкретної країни;
- інституційного характеру, що визначають засади конституційного порядку (демократія, народний суверенітет, легітимність публічної влади, парламентаризм, судовий конституційний контроль)²⁵.

Із закріпленням цінностей на конституційному рівні вони набувають загальноюридичного обов'язкового значення, стають основоположними орієнтирами суспільного і державно-правового розвитку. Наприклад, Конституція України 1996 р. закріпила визначальні цінності, що відтворюють важливі традиції українського народу і державотворення, тому визначають завдання, основні напрями конституційно-правового й іншого галузевого регулювання, розвитку національної правової системи. Це незалежність, демократія, конституційний лад, суверенітет, унітарність, мир, територіальна цілісність, недоторканність, оборона, безпека, правовий порядок, права і свободи людини, верховенство права, українська нація, державна мова,

²⁴ М. Савчин, 'Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні' [2010] 1 Вісник Конституційного Суду України 111–20.

²⁵ Камінська (н 2) 86–95.

місцеве самоврядування, державна влада, територіальна громада, поділ влади; принципи соціальної справедливості й незалежності суду тощо. За ст. 3 Основного Закону 'людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави <...> Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави'²⁶. Такі положення конкретизуються у численних законах, інших нормативно-правових актах України, при цьому імплементуються європейські і міжнародні стандарти у різних сферах, у правозастосовній практиці.

Постає питання: чи аналогічні цінності регламентовано в інших державах, чи існують відмінні підходи на цьому шляху? Наприклад, у Конституції Французької Республіки 1958 р. першочергово закріплено прихильність правам людини й принципам національного суверенітету, загальні ідеали свободи, рівності й братерства, що мають за мету їхній демократичний розвиток. У розділі I "Про суверенітет" викладено гасло Республіки – "Свобода, Рівність, Братерство" та її принципи – правління народу, народом і для народу, акцентується на виборчому праві, політичних партіях та об'єднаннях, що повинні поважати принципи національного суверенітету та демократії тощо²⁷.

Цікавим є італійський досвід виокремлення цінностей, зокрема, підкреслюється значення праці, і, за ст. 1, республіка ґрунтується на праці, суверенітет належить народу; за ст. 2 – політичної, економічної і соціальної солідарності; за ст. 3 – цінності громадян, їх свободи і рівності; за ст. 5 – місцевих автономій, децентралізації; за ст. 6 – мовних меншин; за ст. 11 – мир і справедливість т. д.²⁸ Своєю чергою у Конституції Бельгії значну увагу приділено цінності федерації, її складових частин, політичних свобод (ст. 8), особистих свобод (ст. 12)²⁹.

Незважаючи на те, що Швейцарська Конфедерація не входить до ЄС і НАТО, її Федеральна конституція встановлює з-поміж цінностей – свободу, демократію, незалежність і мир в дусі солідарності та відкритості до світу, справедливість, рівність, права народу, незалежність і безпеку країни. Конфедерація сприяє загальному добробуту, стійкому розвитку, внутрішній згуртованості й культурній різноманітності країни (ст. 2); особливо виокремлює регульовані правом принципи діяльності держави: право є основою держави і встановлює межі її діяльності; відповідності діяльності правової держави публічним інтересам, пропорційності, сумлінності, до-

²⁶ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 02.07.2024).

²⁷ Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала 2018) 56.

²⁸ Конституція Італійської Республіки (з передмовою В. Шаповала 2018) 62.

²⁹ La Constitution Belge <http://www.senate.be/doc/const_fr.html> (accessed 02.07.2024).

тримання норм міжнародного права (ст. 5), особисту і соціальну відповідальність (ст. 6)³⁰.

У ст. 1 Конституції Королівства Іспанії вищими цінностями правопорядку визначено свободу, справедливість, рівність, політичний плюралізм; національний суверенітет належить народу, від якого виходять повноваження держави як парламентської монархії. Крім цього, тут згадуються інші цінності: безпека, добробут, демократія, справедливий економічний і соціальний порядок, правова держава, верховенство закону, права людини, єдність іспанської нації, автономія і солідарність національностей і регіонів, територіальна цілісність і конституційний порядок. За ст. 9, громадяни й органи публічної влади зобов'язані дотримуватись Конституції і поважати правовий порядок, гарантується принцип законності, ієрархії нормативних актів, опублікування правових норм, відповідальності органів влади за свавілля³¹.

Як бачимо, зазвичай в основних законах держав (різних за формою правління, державним устроєм, з різними правовими традиціями, незалежно від членства у ЄС і т. ін.) акумулюються універсальні загальноцивілізаційні цінності, що стали здобутком світової культури, політико-правової думки і практики. Поширений і зворотний процес, коли кращий досвід конституційної регламентації таких цінностей набуває відображення у відповідних стандартах, актах обов'язкового чи рекомендаційного характеру.

Інший аспект, на якому варто акцентувати, стосується змін і доповнень національних конституцій у зв'язку з вступом у ЄС, виконанням відповідних зобов'язань, включаючи щодо цінностей, принципів ЄС та ін. Наприклад, до ряду конституцій (Франції, Італії, Німеччини, Румунії, Словаччини та ін.) були внесені зміни, зокрема, з огляду на ратифікацію Маастрихтського чи інших договорів ЄС. Конституцію Італії змінено після прийняття Амстердамського і Ніццького договорів, саме для того, щоб узгодити національний правопорядок із правопорядком ЄС. Згідно зі ст. 7 Конституції Словацької Республіки юридично обов'язкові акти Європейських Співтовариств і Європейського Союзу мають пріоритет над законами Словацької Республіки. Впровадження юридично обов'язкових актів, які вимагають імплементації, здійснюється через закон або постанову уряду. Вона може з метою підтримки миру, безпеки та демократичного порядку, на умовах, встановлених міжнародним договором, приєднатися до організації багатосторонньої колективної безпеки³².

Своєрідним є підхід, викладений у Конституції Румунії, де міститься окремий розділ VI "Євроатлантична інтеграція", закріплюючи такі напрями, як інтеграція в ЄС (ст. 148); приєднання до Північноатлантичного

³⁰ Constitution fédérale de la Confédération Suisse du 18 avril 1999 (État le 13 février 2022) <<https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/fr>> (accessed 02.07.2024).

³¹ Constitución Española <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1978-31229>> (accessed 02.07.2024).

³² Конституція Словацької Республіки <https://www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbc-f09b4dcb2127> (дата звернення 02.07.2024).

договору (ст. 149). Так, приєднання Румунії до установчих договорів ЄС з метою передання деяких повноважень інститутам спільноти, а також для спільного здійснення з іншими державами-учасниками повноважень, передбачених цими договорами, здійснюється законом, прийнятим на спільному засіданні Палати депутатів і Сенату. У результаті положення установчих договорів ЄС, інших обов'язкових правил співтовариства мають пріоритет над внутрішніми законами. Парламент, Президент Румунії, Уряд і судова влада гарантують виконання зобов'язань, що випливають з акта про приєднання і згаданої статті, Уряд подає обом палатам Парламенту проекти обов'язкових актів до того, як вони будуть схвалені інститутами ЄС³³.

Хоча така тенденція не є загальною та обов'язковою практикою, загалом спостерігається конституційно-правовий розвиток, удосконалення основних законів держав – членів ЄС у процесі європейської інтеграції. Водночас зауважимо, що процедура внесення змін до таких актів є доволі складною, часто встановлюються обмеження або заборони, що ускладнює зміни національних правопорядків з належним конституційним оформленням.

Конституюється архітектура ЄС, права ЄС, наднаціонального правопорядку в результаті взаємодії і взаємозалежності національних правопорядків, утворюючи системну єдність, що відображається у наборах принципів: 1) з питань розподілу повноважень – принципи наділення, субсидіарності, пропорційності; 2) щодо взаємозв'язку законодавства ЄС і національного законодавства – принципи прямої дії, примату норм права ЄС, його однакового застосування, ефективності, рівності; обов'язку інтерпретації національного законодавства відповідно до законодавства ЄС; 3) для належного функціонування правопорядку ЄС важливими є як принципи і цінності ЄС, так і механізми, гарантії реалізації, а також принципи взаємопроникності³⁴; взаємодоповнюваності і взаємозв'язку між різноманітними традиціями та ідентичністю, інтеграції національних правопорядків тощо. Кінцевою метою європейського інтеграційного процесу (зокрема європейського конституційного процесу) є створення нової моделі наднаціональної демократії, за якої життєво важливу роль у демократизації інститутів і процесу прийняття рішень ЄС відіграє європейське громадянське суспільство³⁵, а також розвиваються європейська ідентичність, правові традиції, правова культура і свідомість.

³³ Constitutia Romaniei <<https://www.constitutia.ro/const.htm>> (accessed 02.07.2024).

³⁴ Т. Карановська, 'Європейський правопорядок як прояв багаторівневого конституціоналізму' *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 4–9.

³⁵ М. Воронов, 'Правова природа європейського конституціоналізму' *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 41–3; D. Žalimas, 'EU Law in National Constitutional Paradigm: Lithuanian Experience' *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 13–9; В. Серьогін, 'Конституційне право Європейського Союзу як закономірний результат конституціоналізації його правового порядку' *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 65–8.

*Роль органів конституційної юрисдикції
у забезпеченні реалізації правових цінностей ЄС*

Для пришвидшення процесу вступу до ЄС вартим уваги досвід інших країн. Найбільш близьким видається на цьому шляху для України досвід Польщі, де правові традиції, організація публічної влади, тенденції реформування найбільше схожі з українськими. Активний євроінтеграційний курс привів до прийняття Угоди про асоціацію 1991 р., Програми дій з уніфікації польської економіки та системи права відповідно до вимог Європейської Угоди 1993 р., подання заявки на членство в ЄС 1994 р., політичні реформи базувалися на досягненні максимального застосування принципів верховенства права, демократичності, прозорості тощо. Була переглянута Конституція Польщі і остаточно прийнята на референдумі 1997 р., Сейм схвалив поправки щодо функціонування політичних партій, зокрема фінансового аспекту їхньої діяльності для зменшення корупційних ризиків та ін. Загалом, як підкреслюють дослідники, успішний досвід полягав у злагодженій взаємодії у всіх сферах життя, масштабній економічній та інших реформах³⁶. Хоча повноправним членом ЄС Польща стала з 1 травня 2004 р., державно-правові трансформації не зупинились.

У цьому контексті цікавою є діяльність Конституційного трибуналу Польщі (далі – КТ), який активно долучився до євроінтеграційного процесу. Зокрема, ще у рішенні КТ 1997 р. про відповідність Конституційному закону 1992 р. положень Закону про цивільну службу (у частині рівності прав чоловіка і жінки) згадуються ст. 119 Римського договору, рішення Європейського Суду справедливості у справі № 262/84 (*Vera Mía Beets – proper v. F. van Lanschot Bankiers n. V.*). Вказуючи, що право ЄС не є обов'язковим для Польщі, КТ, однак, звернув увагу на статті 68, 69 Європейської угоди про асоціацію Польщі та Європейських Співтовариств, їх держав-членів, що зобов'язали Польщу докласти усіх зусиль для забезпечення відповідності її законодавства законодавству Співтовариства. КТ вважав, що похідним від обов'язку забезпечувати відповідність законодавства (покладається насамперед на парламент і уряд) є обов'язок надавати чинному законодавству таке розуміння, яке слугуватиме максимально повному забезпеченню такої відповідності³⁷. У рішеннях 2000 р. підкреслюється вкотре обов'язок забезпечити відповідність законодавства. Фактично з цього часу КТ наголошує на обов'язковості положень Договору про асоціацію, з огляду на п. 2 ст. 91 і ч. 1 ст. 241 Конституції – для польського законодавця, а їх порушення може бути підставою для ухвалення відповідного рішення КТ за ст. 188 Конституції. Згаданий обов'язок поширився на всі органи публічної влади, зокрема

³⁶ Д. Бойчук, А. Гой, 'Процедура вступу України та Польщі до Європейського Союзу: історично-правовий аналіз' [2021] 11 Юридичний науковий електронний журнал <http://lsej.org.ua/11_2021/201.pdf> (дата звернення 02.07.2024).

³⁷ *Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego* 29.09.1997 K15/97 <<https://www.saos.org.pl/judgments/205747>> (accessed 02.07.2024).

КТ, а при визначенні способів тлумачення польського законодавства переважачим визначено тлумачення, що дасть змогу надати положенням Закону значення, найближчого за змістом до рішень, ухвалених у ЄС³⁸.

У рішенні про конституційність положень про заборону членства в політичних партіях така заборона Генерального інспектора з питань захисту персональних даних гарантує його самостійність і незалежність (відповідає європейським стандартам, відображеним у Директиві Європарламенту 95/46/ЄС)³⁹. В іншому рішенні про конституційність окремих положень Закону “Про всенародний референдум” 2003 р. про проведення референдуму щодо вступу Польщі в ЄС зазначив, що тлумачення законодавства має враховувати конституційний принцип сприяння процесу європейської інтеграції та співпраці між державами (преамбула і ст. 9 Конституції). Конституційно правильним і переважачим є тлумачення закону, що слугує реалізації згаданого принципу⁴⁰. Знаковими є рішення Суду ЄС 1984 р. *Van Colson and Kamann*, за яким навіть норми Співтовариства, які не застосовуються безпосередньо, є точкою відліку та обов’язковим критерієм для досягнення узгодженого тлумачення; рішення Суду ЄС 1991 р. *Marleasing*, яким визнається обов’язок використання європейського права як зразка при тлумаченні національного права.

Право ЄС, включаючи його цінності, принципи, дедалі частіше згадується в рішеннях КТ: щодо конституційності положень про оподаткування доходів від заощаджень (К6/02, 2002), положень, що регулюють видачу дозволу на виїзд і перебування за кордоном військовослужбовців строкової військової служби і професійних військовослужбовців (К43/02, 2003), права надавати юридичні консультації в рамках господарської діяльності мають лише юрисконсультами та адвокатами (SK 22/02, 2003), положень Закону про публічну торгівлю цінними паперами (К 3/02, 2003), положень Закону про внесення змін до Кодексу праці (К 54/02, 2004)⁴¹ і т. д. Більшість із них стосувались конституційності законів, новелізованих у зв’язку з адаптацією до права ЄС.

Із вступом до ЄС держави-члени зобов’язані дотримуватися правил і методів тлумачення, що впливають з *acquis communautaire*, Принцип тлумачення національного права у спосіб, дружній до європейського права – також у діяльності КТ базується на ч. 1 ст. 91 Конституції, де під “ратифікованим міжнародним договором” до 1.05.2004 розумівся Договір про асоціацію між

³⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 28.03.2000 K27/99 <<https://www.saos.org.pl/judgments/206024>> (accessed 02.07.2024); Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 24.10.2000 K12/00 <<https://www.saos.org.pl/judgments/205994>> (accessed 02.07.2024).

³⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 10.04.2002 K26/00 <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20020560517>> (accessed 02.07.2024).

⁴⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 27.05.2003 K11/03 <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.Nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20030980904>> (accessed 02.07.2024).

⁴¹ О Юхимюк, ‘Право ЄС та його принципи в рішеннях Конституційного Трибуналу Республіки Польща перед вступом у ЄС: досвід для України’ [2022] 2(6) Нове українське право 215–21.

Польщею та ЄС (статті 68 і 69), а згодом – відповідні договори з ЄС. Дружнє до європейського права тлумачення (інтерпретація) вимагає дотримання таких факторів: 1) таке тлумачення можливе за умови (і лише якщо) польське право чітко не вказує на інший підхід до проблеми (стратегії її вирішення) у період, що передує офіційному приєднанню; 2) у разі кількох можливих тлумачень слід вибрати те, що є найближчим до *acquis communautaire*⁴².

Згодом у рішенні КТ Польщі (К 32/09, 2010) підкреслюється, що ідентичність Конституції Польщі визначається “непереданими повноваженнями органів державної влади”, передбаченими її різними положеннями. Він заявив, що ці повноваження також впливають із суверенітету держави, нормативним вираженням якого є сама Конституція Польщі; заборона передачі компетенції відображає цінності, на яких ґрунтується цей акт (“жорстке ядро”, “визначальні основи державного устрою”). За аргументацією КТ, очевидна його прихильність до державних повноважень – що ніколи не можуть бути передані органам ЄС⁴³.

Цікавим є досвід інших європейських органів конституційної юрисдикції. Так, Федеральний конституційний суд Німеччини вирішував питання про примат права ЄС над німецьким Основним законом. У рішенні 2009 р. BVerfGE у справі про Лісабонський договір роз’яснив, що ст. 79.3 Основного закону визначає ідентичність конституції (п. 208). За його твердженням, установча влада німців, які ухвалили Основний закон, прагнула встановити непереборну межу будь-якому майбутньому політичному розвитку. Зміни до Основного закону, що стосуються принципів, викладених у ст. 1 та ст. 20, не допускаються (ст. 79(3)). За допомогою т. зв. гарантії вічності з повноважень законодавчого органу, що вносить зміни, вилучається повноваження з розпоряджання ідентичністю незалежного конституційного ладу. Основний Закон передбачає і гарантує суверенітет Німеччини (п. 216)⁴⁴. Інтерпретується ст. 4(2) Лісабонського договору таким чином, що зобов’язує поважати конституційні принципи держав-членів, їх установчу владу (п. 234, 235). Тобто Федеральний конституційний суд Німеччини через застереження “вічності” розробив доктрину конституційної ідентичності, саме такі юридичні позиції німецького органу конституційного контролю заклали основу для подальшого розвитку доктрини національної конституційної ідентичності на європейському континенті⁴⁵.

У рішенні Конституційного суду Угорщини 22/2016 (XII.5 AB) відзначається, що захист суверенітету Угорщини та її конституційної ідентичності

⁴² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 21.04.2004 K 33/03 <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20041091160>> (accessed 02.07.2024).

⁴³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 24.11.2010 K 32/09 <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20102291506>> (accessed 02.07.2024).

⁴⁴ BVerfG, Judgment of the Second Senate of 30 June 2009. 2 BvE 2/08 <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2009/06/es20090630_2bve000208en.html> (accessed 02.07.2024).

⁴⁵ Т. Слінько, Є. Ткаченко, ‘Гарантування конституційної національної ідентичності органами конституційного контролю’ [2023] 7 Право України 70–84.

є обов'язковим для кожного, зокрема Національної асамблеї та Уряду, які беруть участь у механізмі прийняття рішень ЄС, а також головного органу захисту Конституції – Конституційного суду (п. 55)⁴⁶. За твердженням останнього, конституційна самоідентичність Угорщини не є переліком статичних і замкнутих цінностей, а саме: свободи (freedoms), розподіл влади, республіканська форма правління, повага автономії, свобода віросповідання, здійснення законних повноважень, парламентаризм, рівність прав, визнання судової влади, захист національностей, які проживають поруч (п. 65). За ст. 4(2) Договору про ЄС, Суд вирішив, що конституційна ідентичність Угорщини дає підстави національному суду не застосовувати, зокрема, заходи міграційної політики ЄС, використовуючи широке тлумачення ст. 4(2) Договору про ЄС без залучення Суду ЄС за попереднім зверненням⁴⁷.

Варті уваги рішення Конституційного суду Італії № 183/73 у справі Фронтіні⁴⁸ й рішення Федерального конституційного суду Німеччини у справі Соланж I (BVerfGE 37, 271 2 BvL 52/71)⁴⁹. Тут обґрунтовано, що, незважаючи на визнання верховенства права ЄС, норми, які суперечать основним принципам конституційного ладу чи основним конституційним правам, не можуть бути застосовані у внутрішньому праві. Тут відображено концепцію контрмеж або конституційних кордонів, що запропонована в італійській правовій доктрині П. Баріле. Відповідно до неї право ЄС і ООН обмежено впливають на національні правові системи, а ступінь інтегрованості наднаціональних норм базується на їх відповідності загальним принципам конституційного ладу країни, що водночас трактуються як бар'єр (counter-limit), певне обмеження для дії наднаціональних норм.

Повертаючись до українських реалій, зазначимо, що Конституційний Суд України також напрацював певну своєрідну практику. Наприклад, Висновком Конституційного Суду України № 3-в/2018 визнано таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроект про внесення змін до Конституції України, яким пропонувалось внести до Конституції України зміни і доповнити преамбулу словами 'та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейсько-го та євроатлантичного курсу України'⁵⁰.

У рішеннях № 1-р/2022 і № 5-р(II)/2022 Конституційний Суд України зазначав, що 'Україна ставить за мету набуття повноправного членства в

⁴⁶ Decision 22/2016. (XII.5) AB on the Interpretation of Article E) (2) of the Fundamental Law <[https://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/1361afa3cea26b84c1257f10005dd958/\\$FILE/EN_22_2016.pdf](https://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/1361afa3cea26b84c1257f10005dd958/$FILE/EN_22_2016.pdf)> (accessed 02.07.2024).

⁴⁷ В Колісник, Г Берченко, Т Слінько, 'Конституційна ідентичність як втілення установчої влади' [2022] 29(3) Вісник Національної академії правових наук України 69–88.

⁴⁸ 183/73 Frontiniv. Ministero Delle Finanze [1974] 2 C.M.L.R. 372 <<https://giurcost.org/decisioni/1973/0183s-73>> (accessed 02.07.2024).

⁴⁹ BVerfGE 37, 271 2 BvL 52/71 Solange I-Beschluß. 29 May 1974 <<https://law.utexas.edu/transnational/foreign-law-translations/german/case.php?id=588>> (accessed 02.07.2024).

⁵⁰ Висновок Конституційного Суду України від 22 листопада 2018 р. № 3-в/2018 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v003v710-18#Text>> (дата звернення 02.07.2024).

Європейському Союзу, послідовно втілюючи відповідні конституційні цінності в законодавство з урахуванням того, що Європейський Союз заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та додержання людських прав⁵¹, а також що 'ці цінності є загальними для держав-членів'⁵¹.

Тобто унормування відносин із застосування спеціальної конфіскації оспорюваними статтями КК України здійснено з метою адаптації, уніфікації та гармонізації національного законодавства України з актами ЄС як складниками процесу євроінтеграції України. Своєю чергою євроінтеграція України вимагає утвердження правдивої демократії, додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей. Так само в іншому згаданому Рішенні Конституційного Суду України підкреслюється, що Україна ставить за мету набуття повноправного членства в ЄС, послідовно втілюючи відповідні конституційні цінності в законодавство з урахуванням того, що ЄС заснований на 'цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та додержання людських прав, включаючи права осіб, які належать до меншин', а також 'ці цінності є загальними для держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між жінками та чоловіками' (ст. 2 Договору про ЄС 1992). Деякі з цих приписів містяться у статтях 20, 21, 45 Хартії основоположних прав ЄС 2000 р., а в Угоді про асоціацію 2014 р. зазначено, що повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, а також повага до принципу верховенства права повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики сторін і є основними елементами цієї Угоди. Тому Конституційний Суд України наголошує на конституційному значенні, змісті й обсязі принципів рівноправності, заборони дискримінації, дотримання прав і свобод людини, зокрема захисту права на житло, свободу пересування, у світлі загальноєвропейських цінностей⁵².

Ще раніше Конституційний Суд України використав широкий підхід при трактуванні категорії "свобода", причому ряд положень Основного Закону України акцентує на окремих свободах людини, правах на свободу, зокрема, 'кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність' (ч. 1 ст. 29 Конституції). Йдеться про Рішення у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу № 2-рп/2016,

⁵¹ Див: Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2022 р. № 1-п/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va01p710-22#Text>> (дата звернення 02.07.2024); Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 р. № 5-п(II)/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v005p710-22#n68>> (дата звернення 02.07.2024).

⁵² Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 р. № 5-п(II)/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-22#Text>> (дата звернення 02.07.2024).

де було зазначено, що ‘серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода’⁵³.

Отже, видається схожою практика України та інших держав, насамперед Польщі, у процес набуття статусу кандидата на вступ ЄС, не лише щодо закріплення і гарантування європейських цінностей, а й їх реалізації у практиці органу конституційної юрисдикції та ін. В умовах сьогодення, як ніколи, важливим і незворотним є їх впровадження, як і незворотність європейського та євроатлантичного курсу Української держави.

Висновки. Правові цінності Європейського Союзу є багатограними та інтегрують різноманітні аспекти, що зумовлює необхідність використання комплексного методологічного підходу, включаючи загальнонаукові та спеціальні юридичні методи. Правові цінності та принципи ЄС розвивалися з часів Римського договору до Лісабонського договору, що підкреслює значення європейської інтеграції та наднаціонального правопорядку. Правові цінності ЄС справляють значний вплив на національні правопорядки, особливо в контексті європейської інтеграції та модернізації національного законодавства. Досвід Польщі, Німеччини, Італії та інших європейських країн показує важливість конституційних судів у забезпеченні реалізації правових цінностей ЄС, що є корисним для України у процесі її євроінтеграції. У національних конституціях багатьох країн, незалежно від їхнього членства в ЄС, закріплені універсальні загальнолюдські цінності, що стали здобутком світової політико-правової думки і практики.

На основі комплексного вивчення природи і сутності правових цінностей, включаючи цінності й принципи ЄС, конституційні та інші цінності, їх правового регулювання і реалізації, визначено певні закономірності, тенденції і сформульовано ряд висновків. Слід зазначити, що досліджувана категорія дедалі частіше стає предметом наукових розвідок українських і зарубіжних учених, з огляду на її багатоаспектність і міждисциплінарність, на основі різноманітного методологічного інструментарію в сучасній юридичній та інших науках. Численні критерії типологізації дають підстави виокремити загальнолюдські або загальноцивілізаційні (універсальні), фундаментальні, політико-правові, соціально-правові, європейські правові цінності, цінності ЄС, конституційні цінності тощо. Слід підкреслити стабільність і універсальність, взаємозалежність і взаємодоповнюваність таких цінностей: мир, свобода, рівність, безпека, справедливість, правовий порядок, права людини, демократія, верховенство права, суверенітет, територіальна цілісність, національна ідентичність, загальний добробут і т. д., а також їхній вплив на правопорядки, активізація правотворчої і правозастосовної діяльності на різних рівнях. Закономірно, що більшість з них наразі становлять міжнародні та європейські правові стандарти і принципи, конституційні та інші галу-

⁵³ Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-пн/2016 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>> (дата звернення 02.07.2024).

зеві або міжгалузеві принципи, засади. Очевидним є еволюційний характер цінностей ЄС з часу їхнього закріплення у Римських, згодом у Маастрихтському, Амстердамському і Лісабонському договорах, Хартії основоположних прав ЄС 2000 р., що підкреслюють важливість європейської інтеграції, наднаціонального правопорядку, права ЄС, правосуб'єктності ЄС тощо.

Закономірний значний науковий інтерес до конституційних цінностей – універсальних орієнтирів, постулатів, ідей, що відзначаються гуманістичною, демократично-правовою природою, відображені в основному законі держави, конкретизуються в національному законодавстві, застосовуються в інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юрисдикції, суттєво впливають на конституційний правопорядок, правосвідомість, публічно-владну та інші сфери. Вивчення конституцій України, Франції, Італії, Іспанії, Румунії, Польщі, Бельгії, Швейцарії та інших дає підстави відзначити, що в основних законах держав (різних за формою правління, державним устроєм, з різними правовими традиціями, незалежно від членства у ЄС і т. д.) акумулюються універсальні загальноцивілізаційні цінності, що стали здобутком політико-правової думки і практики. Поширений і зворотний процес, коли кращий досвід конституційної регламентації таких цінностей набуває відображення в європейських і міжнародних стандартах, актах обов'язкового чи рекомендаційного характеру. Вступ до ЄС часто вимагає змін до національних конституцій, що забезпечує відповідність національних правопорядків європейським стандартам і принципам. Конституційні цінності становлять фундаментальні орієнтири для правового розвитку, закріплені в основних законах держав, і впливають на правосвідомість, діяльність органів влади та громадянське суспільство.

Слід відзначити удосконалення деяких основних законів держав – членів ЄС у процесі європейської інтеграції, модернізацію національних правопорядків, активізацію діяльності парламентів, урядів, органів конституційної юрисдикції та ін. Так, вивчення практики Конституційного трибуналу Польщі, конституційних судів Угорщини, Італії, Німеччини демонструє системне впровадження досліджуваних цінностей, особливо у процесі вступу до ЄС (особливо Польщі), виконання зобов'язань на цьому шляху, а також у зв'язку із членством у ЄС, зокрема, зобов'язання дотримуватися правил і методів тлумачення, що впливають з *acquis communautaire*. Це важливий досвід для України, подальшого удосконалення її національної правової системи, ефективної роботи усієї системи публічної влади, протидії корупції, підвищення відповідальності судової влади і правоохоронних органів.

На нашу думку, враховуючи загальноцивілізаційний характер, глобалізаційний потенціал, акумулювання державотворчих і правових традицій, кращих практик реформування, перспективним видається подальше вивчення конституційної аксіології, порівняльної аксіології задля забезпечення належної реалізації цінностей і принципів ЄС, права ЄС, інших згаданих

цінностей у наднаціональному і національних правопорядках, у протидії сучасним загрозам і викликам.

REFERENCES

Bibliography

Edited and translated books

1. *Konstytutsiia Italiiskoi Respubliki* (z peredmovoiu V. Shapovala 2018).
2. *Konstytutsiia Frantsuzkoi Respubliki* (z peredmovoiu Volodymyra Shapovala 2018).
3. *Ontolohiia, aksiolohiia, antropolohiia, hnoseolohiia filosofsko-pravovykh vchen: navchalnyi posibnyk* (V Kuzmenko red, Lira 2015).

Journal articles

4. Bandura O, Lytvynov O, Maksymov S, Pavlyshyn O, Smaznova I, 'Semiotics of law in modern philosophical and legal research' [2022] 40(72) Cuestiones Politicas 89–107.
5. Dzhuska A, Kaminska N, Makarukha Z, 'Modern concept of understanding the human right to life' Wiadomości Lekarskie [2021] 74(2) 1337–42.
6. Shaptala N, Kaminska N, Ivanochko I, Kulyk T, 'Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon' [2020] 23(2) Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues.
7. Boichuk D, Hoi A, 'Protsedura vstupu Ukrainy ta Polshchi do Yevropeiskoho Soiuzu: istorychno-pravovyi analiz' [2021] 11 Yurydychni naukovy elektronnyi zhurnal <http://lsej.org.ua/11_2021/201.pdf> (accessed 02.07.2024).
8. Ivashev Ye, 'Vplyv aksiolohii prava na rozvytok teorii prav liudyny' [2013] 1 Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 112–20.
9. Kaminska N, 'Suchasna paradyhma konstytutsiinykh tsinnosti ta yikh znachennia v umovakh voiennoho stanu' [2022] 2(24) Filosofski ta metodolohichni problemy prava 86–95.
10. Kolisnyk V, Berchenko H, Slinko T, 'Konstytutsiina identychnist yak vtilennia ustanovchoi vlady' [2022] 29(3) Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 69–88.
11. Krusian A, 'Polityko-pravovi tsinnosti suchasnoho ukrainskoho konstytutsionalizmu (v konteksti aksiolohichnoho vymiru konstytutsiinoho prava)' [2012] 45 Aktualni problemy polityky 3–13.
12. Pavlyshyn O, Nevidomyi V, 'Mistse idei myru v systemi elementiv idei prava' [2022] 1(23) Filosofski ta metodolohichni problemy prava 35–43.
13. Renov Ye, 'Pravovi tsinnosti: pryroda, znachennia ta pytannia akulturatsii v aspekty yevrointehratsii Ukrainy' [2021] 4 Amparo 63–9.
14. Savchyn M, 'Konstytutsiini tsinnosti ta konstytutsiina yurysprudentsiia v Ukraini' [2010] 1 Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 111–20.
15. Slinko T, Tkachenko Ye, 'Harantuvannia konstytutsiinoi natsionalnoi identychnosti orhanamy konstytutsiinoho kontroliu' [2023] 7 Pravo Ukrainy 70–84.
16. Yukhymyuk O, 'Pravo YeS ta yoho pryntsypy v rishenniakh Konstytutsiinoho Trybunalu Respubliki Polshcha pered vstupom u YeS: dosvid dlia Ukrainy' [2022] 2(6) Nove ukrainske pravo 215–21.

Conference papers

17. Kofman B, Kurovska I, Semenova A, 'Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security' in: W Strielkowski (eds), *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics* (Springer 2019) 511–9.
18. Žalimas D, 'EU Law in National Constitutional Paradigm: Lithuanian Experience' *Konstytutsiine pravo YeS v aspekty yevrointehratsii Ukrainy: tezy dopovidei Mizhnar. naukovoprakt. konfer.* (KhNU imeni V. N. Karazina 2023) 13–19.

19. Hladkyi S, 'Pravovi tsinnosti yak praktychna problema pravovoho zhyttia ukrainskoho suspilstva' *Tradytzii ta innovatsii rozvytku pryvatnoho prava v Ukraini: osvittinii vymir: materialy VIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (PUET 2020) 10–3.
20. Kahanovska T, 'Yevropeyskyi pravoporiadok yak proiav bahatorivnevoho konstitutsionalizmu' *Konstitutsiine pravo YeS v aspekti yevrointehratsii Ukrainy: tezy dopovidei Mizhnar. naukovo-prakt. konfer.* (KhNU imeni V. N. Karazina 2023) 4–9.
21. Pavlyshyn O, 'Spravedlyvist yak pravova tsinnist' *Science, theory and practice: International Scientific and Practical Conference* (Tokyo 2021) 210–2.
22. Serohin V, 'Konstitutsiine pravo Yevropeiskoho Soiuzu yak zakonodirnyi rezultat konstitutsionalizatsii yoho pravovoho poriadku' *Konstitutsiine pravo YeS v aspekti yevrointehratsii Ukrainy: tezy dopovidei Mizhnar. naukovo-prakt. konfer.* (KhNU imeni V. N. Karazina 2023) 65–68.
23. Voronov M, 'Pravova pryroda yevropeiskoho konstitutsionalizmu' *Konstitutsiine pravo YeS v aspekti yevrointehratsii Ukrainy: tezy dopovidei Mizhnar. naukovo-prakt. konfer.* (KhNU imeni V. N. Karazina 2023) 41–3.

Theses

24. Bandura O, 'Tednist tsinnosti ta istyny u pravi (filosofskyi analiz)' (dys d-ra filos nauk 2003).
25. Lypovets Yu, 'Pravovi tsinnosti yak idealy ta kompromisy' (avtoref dys kand yuryd nauk 2021).
26. Zhebrovska K, 'Pravovi tsinnosti u vzaiemodii pravovykh system' (avtoref dys kand yuryd nauk 2017).

Nataliia Kaminska

LEGAL VALUES OF THE EUROPEAN UNION AND THEIR IMPACT ON NATIONAL LEGAL ORDERS

ABSTRACT. The purpose of this article is a comprehensive study of the nature and essence of legal values, general theoretical analysis, determination of the characteristics of the values and principles of the European Union, as well as the impact on national legal systems and integration processes. Their multifaceted and interdisciplinary nature is emphasized, which leads to the use of various methodological tools, general scientific and special legal methods (in particular, axiological, dialectical, phenomenological, anthropological, epistemological, comparative legal, historical, etc.), complex and systemic, comparativist, other approaches and principles

Emphasis is placed on the nature, signs and typology of legal values through the prism of Ukrainian and foreign scientific work, their constitutional and legal regulation in Ukraine and foreign states as a result of the evolution of national legal traditions, the basis of the Europeanization of national legal systems, the process of joining the EU. The essence of legal values, principles of the EU, their contractual and legal and institutional mechanisms of ensuring in supranational and national legal systems are analyzed. The role of the bodies of constitutional jurisdiction, along with other authorized ones, in ensuring the implementation of EU legal values is singled out. Given the general civilizational character, the accumulation of state-building and legal traditions, the best practices of legal reforms, and the globalization potential of the studied values, their further study and implementation in various spheres and levels, including in countering modern threats and challenges.

KEYWORDS: legal values; European Union; EU law; principles of law; freedom; human rights; security; national legal order; supranationality; legal axiology; European integration; legal influence.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Унікальними для світового і регіонального правопорядків є феномени “європейська інтеграція” і “наднаціональність”, еволюціонуючи ще з часів створення Європейських Співтовариств, а також феномени “право ЄС”, “принципи ЄС”, “правосуб’єктність ЄС” тощо. Вони акумулюють політико-правові, соціально-економічні та інші надбання, створені державами-членами.

Ці феномени сформували основи сучасного Європейського Союзу, який функціонує як комплексна наднаціональна структура з власною правовою системою, заснованою на принципах субсидіарності, пропорційності, прямої дії та примату норм права ЄС. Право ЄС має пряму дію і примат над національними законодавствами, що забезпечує його однакове застосування та ефективність на території всіх держав-членів. Важливою складовою цієї системи є принцип обов’язковості інтерпретації національного законодавства відповідно до законодавства ЄС, що сприяє інтеграції та гармонізації правових норм.

Конституюється архітектура ЄС, права ЄС, наднаціонального правопорядку в результаті взаємодії і взаємозалежності національних правопорядків, утворюючи системну єдність, що відображається у наборах принципів: 1) з питань розподілу повноважень – принципи наділення, субсидіарності, пропорційності; 2) щодо взаємозв’язку законодавства ЄС і національного законодавства – принципи прямої дії, примату норм права ЄС, його однакового застосування, ефективності, рівності; обов’язку інтерпретації національного законодавства відповідно до законодавства ЄС; 3) для належного функціонування правопорядку ЄС важливими є як принципи і цінності ЄС, так і механізми, гарантії реалізації, а також принципи взаємопроникності¹; взаємодоповнюваності і взаємозв’язку між різноманітними традиціями та ідентичністю, інтеграції національних правопорядків тощо. Кінцевою метою європейського інтеграційного процесу (зокрема європейського конституційного процесу) є створення нової моделі наднаціональної демократії, за якої життєво важливу роль у демократизації інститутів і процесі прийняття рішень ЄС відіграє європейське громадянське суспільство², а також розвивається європейська ідентичність, правові традиції, правова культура і свідомість.

¹ Т. Кагановська, ‘Європейський правопорядок як прояв багаторівневого конституціоналізму’ *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 4–9.

² М. Воронов, ‘Правова природа європейського конституціоналізму’ *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 41–3; D. Žalimas, ‘EU Law in National Constitutional Paradigm: Lithuanian Experience’ *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 13–9; В. Серьогін, ‘Конституційне право Європейського Союзу як закономірний результат конституціоналізації його правового порядку’ *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 65–8.

Правові цінності Європейського Союзу є багатогранними та інтегрують різноманітні аспекти, що зумовлює необхідність використання комплексного методологічного підходу, включаючи загальнонаукові та спеціальні юридичні методи. Правові цінності та принципи ЄС розвивалися з часів Римського договору до Лісабонського договору, що підкреслює значення європейської інтеграції та наднаціонального правопорядку. Правові цінності ЄС мають значний вплив на національні правопорядки, особливо у контексті європейської інтеграції та модернізації національного законодавства. Досвід Польщі, Німеччини, Італії та інших європейських країн показує важливість конституційних судів у забезпеченні реалізації правових цінностей ЄС, що є корисним для України у процесі її євроінтеграції. У національних конституціях багатьох країн, незалежно від їхнього членства в ЄС, закріплені універсальні загальнолюдські цінності, що стали здобутком світової політико-правової думки і практики (НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА “ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОПОРЯДКИ”).

У результаті європейська інтеграція не лише сприяє економічному розвитку та політичній стабільності регіону, а й зміцнює правову культуру та ідентичність. Європейська інтеграція є живим процесом, що адаптується до нових викликів і реалій, зокрема в контексті розширення ЄС та вступу нових членів, таких як Україна. Упровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є важливим кроком у цьому процесі, який сприяє наближенню української правової системи до стандартів ЄС, забезпечуючи тим самим стійку основу для майбутнього членства України в ЄС.

Наближення національного законодавства України до *acquis* ЄС почалося майже із моменту отримання нею незалежності від Радянського Союзу. Уже на початку своєї державності Україна уклала Угоду про партнерство та співробітництво (УПС), яка передбачала загальне зобов'язання докладати всіх зусиль для наближення у вибраних сферах права ЄС, перелічених у п. 2 ст. 51 УПС. Процес наближення законодавства України до *acquis* ЄС вимагає системного підходу, що включає скринінг національного законодавства, його адаптацію та імплементацію відповідно до принципів права ЄС. Окрім конкретних зобов'язань, що випливають з існуючих угод, таких як Угода про асоціацію, Україна має також зосередитись на горизонтальному наближенні до *acquis* ЄС, що стосується основних свобод внутрішнього ринку та інших аспектів первинного та вторинного права ЄС. Процес правового наближення супроводжується значними викликами, зокрема у сфері екології, енергетики та інституційного наближення, реформи публічної адміністрації, особливо в умовах війни та післявоєнного відновлення України (АДАМ ЛАЗОВСЬКИЙ ТА ТЕТЯНА КОМАРОВА “ПРИШВИДШЕННЯ ПРАВОВОГО НАБЛИЖЕННЯ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОДАННЯ ЗАЯВКИ НА ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ”).

Угода про асоціацію між Україною та ЄС виступає каталізатором для широкомасштабних інституційних реформ в Україні. Вона сприяє підвищенню

ефективності роботи органів державної влади, забезпеченню прозорості у прийнятті рішень та підвищенню рівня підзвітності влади перед громадянами. Зокрема, це включає реформування судової системи для забезпечення незалежності суддів, запровадження антикорупційних заходів та підвищення стандартів захисту прав людини. Виконання Угоди про асоціацію вимагає від України узгодження національного законодавства з нормами та стандартами ЄС. Практика національних судів України свідчить про започаткування процесу застосування Угоди про асоціацію. Примітною характеристикою судової практики застосування Угоди про асоціацію в судах України є те, що всі юрисдикції користуються такими посиланнями. Однак, звичайно, можна виділити адміністративну, цивільну та господарську юрисдикції як основні. Практика переконливо свідчить про те, що Угода про асоціацію є частиною національного законодавства України, її положення мають імперативний характер та є обов'язковими до виконання на всій території України (Ксенія Смирнова "Правозастосування Угоди про асоціацію з ЄС у правопорядку України: СУДОВА ПРАКТИКА").

Незалежна судова система є основою демократичного врядування та верховенства права, забезпечуючи захист прав людини та ефективне функціонування публічного апарату. Для країн – кандидатів на вступ до ЄС гармонізація їхніх судових систем зі стандартами *acquis* ЄС є обов'язковою умовою. У рамках переговорного розділу 23 Європейський Союз визнає й застосовує міжнародні стандарти у сфері правосуддя, включаючи Основні принципи незалежності судової влади, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН, та Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи. Ці стандарти спрямовані на забезпечення незалежності суддів від будь-якого зовнішнього тиску. Для успішного вступу до ЄС країни-кандидати повинні забезпечити незалежність своєї судової системи відповідно до стандартів *acquis* ЄС. Це передбачає усунення зовнішнього впливу на судову владу, виділення достатніх фінансових ресурсів і підготовки кадрів, а також створення правових гарантій справедливих судових процедур. Недотримання цих вимог може призвести до значних наслідків для процесу вступу, включаючи призупинення переговорів та фінансової допомоги з боку ЄС (Богдан Веселовський "Специфіка стандартів незалежності суддів у розрізі переговорного розділу 23 *acquis* ЄС "Судова система та основоположні права" як ключ до членства в ЄС").

Отже, Угода про асоціацію є важливим кроком у процесі вступу України до ЄС. Вона створює правову та інституційну основу для поглибленої співпраці та інтеграції з ЄС. Упровадження положень Угоди демонструє готовність України до дотримання європейських стандартів, що є необхідною передумовою для початку офіційних переговорів про вступ. Успішне виконання угоди зміцнює довіру ЄС до здатності України адаптуватися до вимог спільного ринку та інтегруватися до європейської політичної та економічної

спільноти. Цей процес є двостороннім: з одного боку, Україна проводить реформи, необхідні для інтеграції, з іншого боку, ЄС надає підтримку та керівництво для досягнення цих цілей.

За редакцією координаторки актуальної теми

*“УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ:
ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ ЯК КРАЇНИ КАНДИДАТА
НА ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ”,*

*докторки юридичних наук, професорки,
проректорки з науково-педагогічної роботи
(міжнародне співробітництво),
професорки кафедри порівняльного і європейського права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
КСЕНІЇ СМІРНОВОЇ*

та

*доктора філософії, доцента кафедри порівняльного
і європейського права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
БОГДАНА ВЕСЕЛОВСЬКОГО*

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ
“УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ:
ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ
ЯК КРАЇНИ – КАНДИДАТА НА ВСТУП
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ”

1. Emerson M, Movchan V, *Deepening EU-Ukrainian Relations: Updating and upgrading in the shadow of Covid-19* (CEPS 2021).
2. Karvatska S (ed), *Ukraine in the system of modern international legal order and European integration: problems of doctrine and practice in the context of modern humanitarian challenges* (Yurij Fedkovych Chernivtsi National University 2022).
3. Petrov R, Elsuwege P, *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union: Towards a Common Regulatory Space?* (Routledge 2014).
4. Richter H (ed), *Competition and Intellectual Property Law in Ukraine* (Springer 2023).
5. Siskova N (ed), *Legal Issues of Digitalisation, Robotisation and Cyber Security in the Light of EU Law* (Wolter Kluwer 2024).
6. Siskova N (ed), *The European Union – What is Next? A Legal Analysis and the Political Visions on the Future of the Union* (Wolter Kluwer 2018).
7. Weatherill S, *The Internal Market as a Legal Concept* (Oxford University Press 2017).
8. Брацук І, *Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів* (ЛНУ імені Івана Франка 2016).
9. Камінська Н (ред), *Пріоритетні напрями досліджень розвитку держави і права в умовах євроатлантичної інтеграції України. З нагоди 65-річчя проф. І. Біласа* (Посвіт 2018).
10. Комарова Т, *Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС* (Право 2018).
11. Копійка В (заг ред), *Сучасні проблеми розвитку міжнародного та європейського права* (з нагоди ювілею професора І. Г. Біласа) (Посвіт 2023).
12. Костюченко Я, *Правове регулювання відносин асоціації між Україною та Європейським Союзом* (ВПЦ “Київський університет” 2019).
13. Муравйов В, Шпакович О, Святун О, Лисенко О, *Європейське право: право Європейського союзу: у 4-х книгах. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу* (Ін Юре 2014).
14. Муравйов В, Шпакович О, Святун О, Лисенко О, *Європейське право: право Європейського союзу: у 4-х книгах. Книга друга: Матеріальне право Європейського союзу* (Ін Юре 2014).

15. Муравйов В, Шпакович О, Святун О, Лисенко О, *Європейське право: право Європейського союзу: у 4-х книгах. Книга третя: Право зовнішніх зносин Європейського союзу* (Ін Юре 2014).
16. Муравйов В, Шпакович О, Святун О, Лисенко О, *Європейське право: право Європейського союзу: у 4-х книгах. Книга четверта* (Ін Юре 2014).
17. Петров Р (заг ред), *Право Європейського Союзу: підручник* (вид. 11-те, змін і доповн Право 2024).
18. Смирнова К (заг ред), Сидорова Л (упоряд), *Суд Європейського Союзу: особливості функціонування та правові позиції* (Ратіо Деціденді 2020).
19. Смирнова К (заг ред), *Становлення та розвиток науки європейського права в Україні. Liber amicis до 70-річчя проф. В. Муравйова* (Фенікс 2017).
20. Смирнова К, *Основи права конкуренції Європейського Союзу та “європеїзація” конкурентного права України: навчальний посібник* (ВПЦ “Київський університет” 2021).
21. Смирнова К, Святун О, Березовська І та інші, *Асоціація між Європейським Союзом і третіми країнами: сучасний стан і динамізм в умовах інтеграції та дезінтеграції* (ВПЦ “Київський університет” 2021).
22. Стрельцова О, *Конституціоналізація процесу асоціації України з Європейським Союзом: теорія та практика* (Алерта 2017).
23. Яковюк І (заг ред), *Право Європейського Союзу: основи теорії: підручник* (Право 2021).
24. Яковюк І, *Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз* (Право 2013).

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ У СПРОБАХ ПРОТИДІЯТИ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (ДОКУМЕНТИ ТА КОМЕНТАРІ)

РЕЗОЛЮЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН ES-11/6 “ПРИНЦИПИ СТАТУТУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ, ЩО ЛЕЖАТЬ В ОСНОВІ ВСЕОСЯЖНОГО, СПРАВЕДЛИВОГО І ТРИВАЛОГО МИРУ В УКРАЇНІ” (2023 р.)^{*}

Генеральна Асамблея,

Посилаючись на цілі та принципи, закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй,

Нагадуючи також про зобов'язання всіх держав згідно зі статтею 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй утримуватися в їх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави або в будь-який інший спосіб, несумісний із цілями Організації Об'єднаних Націй, і вирішувати їх міжнародні спори мирними засобами,

Знову підтверджуючи, що жодне територіальне надбання, яке є результатом погрози силою або її застосування, не має визнаватися законним,

Посилаючись на свої відповідні резолюції, ухвалені на одинадцятій надзвичайній спеціальній сесії, та свою резолюцію 68/262 від 27 березня 2014 року,

Наголошуючи через рік після початку повномасштабного вторгнення в Україну, що досягнення всеосяжного, справедливого і тривалого миру стало б значним внеском у зміцнення міжнародного миру та безпеки,

Нагадуючи про постанову Міжнародного Суду ООН від 16 березня 2022 року¹,

Висловлюючи жаль з приводу жахливих наслідків для прав людини та гуманітарної ситуації від агресії Російської Федерації проти України, включаючи безперервні атаки на критичну інфраструктуру по всій Україні з руйнівними наслідками для цивільного населення, і висловлюючи глибоку стурбованість великою кількістю жертв серед цивільного населення, включно із жінками та дітьми, кількістю внутрішньо переміщених осіб та біжен-

^{*} Резолюція Генеральної Асамблеї ООН, ухвалена 23 лютого 2023 р. [без посилання на Головний комітет (A/ES-11/L.7)] ES-11/6 “Принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, що лежать в основі всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні”. Дивись: Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine. Resolution ES-11/6 adopted by the General Assembly on 23 February 2023 <<https://digitallibrary.un.org/record/4004933?ln=en&v=pdf>> (accessed 30.07.2024). Переклад О. Кресіна.

¹ Див: Official Records of the General Assembly, Seventy-seventh Session, Supplement No. 4 (A/77/4), paras. 189–97.

ців, які потребують гуманітарної допомоги, а також порушеннями та жорстоким поводженням з дітьми,

Відзначаючи з глибокою стурбованістю негативний вплив війни на глобальну продовольчу безпеку, енергетику, ядерну безпеку і безпечність та навколишнє середовище,

1. *Підкреслює необхідність якнайшвидшого досягнення всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні, що відповідатиме принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй;*

2. *Вітає та висловлює рішучу підтримку зусиллям Генерального секретаря та держав-членів щодо сприяння [досягненню] всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні, відповідного Статуту, включаючи принципи суверенної рівності та територіальної цілісності держав;*

3. *Закликає держави-члени та міжнародні організації подвоїти підтримку дипломатичних зусиль для досягнення всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні, відповідного Статуту;*

4. *Знову підтверджує свою відданість суверенітету, незалежності, єдності та територіальній цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, що поширюються на її територіальні води;*

5. *Повторює свою вимогу до Російської Федерації негайно, повністю та беззастережно вивести всі свої військові сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів і закликає до припинення бойових дій;*

6. *Вимагає, щоб сторони збройного конфлікту поводитися з усіма військовополоненими згідно з положеннями Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року² та Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року³ і закликає до повного обміну військовополоненими, звільнення всіх незаконно утримуваних осіб, повернення всіх інтернованих та примусово переміщених і депортованих цивільних осіб, включаючи дітей;*

7. *Закликає до повного дотримання сторонами збройного конфлікту своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом постійно піклуватися про збереження цивільного населення та цивільних об'єктів, забезпечувати безпечний і безперешкодний гуманітарний доступ до тих, хто його потребує, і утримуватися від нападу, руйнування, вилучення або доведення до непридатного стану об'єктів, незамінних для виживання цивільного населення;*

8. *Також закликає до негайного припинення нападів на критичну інфраструктуру України та будь-яких навмисних нападів на цивільні об'єкти, включно із житловими будинками, школами та лікарнями;*

9. *Наголошує на необхідності забезпечити притягнення до відповідальності за найбільш серйозні злочини згідно з міжнародним правом, скоєні на*

² United Nations, Treaty Series, vol. 75, No. 972.

³ Ibidem, vol. 1125, No. 17512.

території України, шляхом відповідних, справедливих і незалежних розслідувань і судових переслідувань на національному чи міжнародному рівнях, а також забезпечити справедливість для всіх жертв і запобігання майбутнім злочинам;

10. *Закликає* всі держави-члени співпрацювати в дусі солідарності для подолання глобальних наслідків війни для продовольчої безпеки, енергетики, фінансів, навколишнього середовища та ядерної безпеки і безпечності, наголошує на тому, що домовленості про всеосяжний, справедливий і тривалий мир в Україні мають враховувати ці чинники, та закликає держави-члени підтримати Генерального секретаря в його зусиллях щодо усунення цих наслідків;

11. *Вирішує* тимчасово перервати одинадцяту надзвичайну спеціальну сесію Генеральної Асамблеї та уповноважити голову Генеральної Асамблеї відновити її засідання на вимогу держав-членів.

19-е пленарне засідання
23 лютого 2023 року

Олексій Кресін

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
керівник Центру порівняльного правознавства
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4016-6596>
okresin@gmail.com

НАУКОВИЙ КОМЕНТАР

Цю резолюцію було прийнято на 11-й надзвичайній спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, скликаній згідно з резолюцією 2623 (2022) Ради Безпеки від 27 лютого 2022 р., – у зв'язку з ‘відсутністю одностайності серед її постійних членів на 8979-му засіданні, що не дало змоги виконувати її основний обов’язок щодо підтримання міжнародного миру і безпеки’¹. Предметом розгляду на цій сесії є комплекс питань, пов’язаних з агресією РФ проти України. Особливістю надзвичайних спеціальних сесій ГА ООН є спеціальна процедура розгляду проєктів резолюцій як “рішень з важливих питань” – “рекомендацій щодо підтримки міжнародного миру й безпеки”, що відповідно передбачає ухвалення кваліфікованою більшістю (щонайменше двома третинами голосів представників держав, які присутні на засіданні й беруть участь у голосуванні).

Резолюція “Принципи Статуту ООН, що лежать в основі всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні” (A/RES/ES-11/6), ухвалена 23 лютого 2023 р., є найбільш свіжою із серії актів одинадцятої надзвичайної спеціальної сесії ГА ООН. Порівняно з попередніми резолюціями вона містила кілька важливих нових положень, і насамперед визначення параметрів миру, закладене в самій назві й кілька разів повторене в тексті з уточненням ‘включно з принципами суверенної рівності й територіальної цілісності держав’, а також наголос на ‘забезпеченні відповідальності за найбільш тяжкі, згідно з міжнародним правом, злочини, вчинені на території України, через належні, чесні та незалежні розслідування й покарання на національному чи міжнародному рівні й забезпечення справедливості для всіх жертв та запобігання майбутнім злочинам’. Підкреслюється, що діяльність щодо досягнення миру в Україні повинна враховувати глобальний вплив війни на продовольчу безпеку, енергетику, фінанси, екологічну та ядерну безпеку.

Документ містить заклики до: припинення військових дій; утримання військовополонених відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, всеосяжного обміну ними; звільнення всіх незаконно утримуваних, ін-

¹ Resolution 2623 (2022) adopted by the Security Council at its 8980th meeting, on 27 February 2022.

тернованих, переміщених і депортованих осіб, включно з дітьми; припинення нападів на критичну інфраструктуру й цивільні об'єкти України².

Проект резолюції було представлено 75 державами³. За її ухвалення проголосувала 141 країна, проти – 7 (Білорусь, КНДР, Еритрея, Малі, Нікарагуа, РФ, Сирія), 32 утрималися від голосування (зокрема, Вірменія, Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан, ПАР, Таджикистан, Узбекистан та ін.), 13 не взяли у ньому участі (Азербайджан, Туркменістан та ін.)⁴.

Перед розглядом проекту резолюції Білорусь (з пізнішою підтримкою Нікарагуа) представила пропозиції щодо змін у ньому. Перша пропозиція зводилася до того, щоб із тексту було знято вказівки на “рік повномасштабного вторгнення до України”, “агресію РФ проти України”, а також вимогу щодо виведення російських військ з України. Натомість було запропоновано визначати сутність подій просто як “військові дії в Україні”. Також пропонувалося засудити “висловлювання певних лідерів Нормандської контактної групи щодо їх справжніх намірів при розробці Комплексу заходів для реалізації Мінських угод, які [наміри] були несумісні з метою мирного вирішення конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей України”⁵. Пропозиція була відхилена: за неї проголосували 11 держав (Білорусь, Куба, КНДР, Еритрея, Ефіопія, Малі, Нікарагуа, РФ, Судан, Сирія, Зімбабве), проти – 94, утрималося 56.

Друга пропозиція зводилася до: висловлення занепокоєння щодо постачання третіми сторонами зброї до “зони конфлікту”, що перешкоджає перспективам сталого миру, й заклику до держав-членів утриматися від таких поставок; заклику до початку мирних переговорів; заклику до держав-членів “звернутися до докорінних причин конфлікту в Україні й навколо неї, включно із законними побоюваннями щодо безпеки держав-членів”⁶. Цю пропозицію також було відхилено: за неї проголосували 15 держав (Ангола, Білорусь, Китай, Куба, КНДР, Єгипет, Еритрея, Ефіопія, Гондурас, Іран, Малі, Нікарагуа, РФ, Сирія, Зімбабве), проти – 91, утрималися 52.

Найбільш докладно позицію опонентів пропозицій Білорусі було проаналізовано у виступі представника Великої Британії (“Проекти поправок є спробою створити фальшиву рівноцінність між Росією, на здійснення якою широкомасштабного вторгнення чітко вказали Генеральна Асамблея і Генеральний секретар [ООН], та Україною, яка реалізує своє право на самозахист проти цієї агресії. Простіше кажучи, ці проекти поправок є спробою

² Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine. Resolution ES-11/6 adopted by the General Assembly on 23 February 2023.

³ Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine. Draft resolution A/ES-11/L.7. 16 February 2023.

⁴ United Nations General Assembly. Eleventh Emergency Special session. 19th plenary meeting. Official records. A/ES-11/PV.19. 23 February 2023.

⁵ Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine. Draft amendment to draft resolution A/ES-11/L.7. A/ES-11/L.8. 21 February 2023.

⁶ Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine. Draft amendment to draft resolution A/ES-11/L.7. A/ES-11/L.9. 21 February 2023.

підірвати Статут [ООН]. Вони спрямовані не на мир, а на захист агресора. Вони не запропоновані з добросовісними намірами⁷.

Проект резолюції та пропозиції щодо змін у ньому розглядалися протягом трьох засідань ГА ООН 22 і 23 лютого 2023 р.⁸ Після виступів Генерального секретаря ООН і голови ГА ООН проект було представлено міністром закордонних справ України Д. Кулебою, а пропозиції щодо змін у ньому – представником Білорусі. Загалом було виголошено 72 виступи, які індивідуально чи колективно представляли позиції 97 держав і трьох спостерігачів.

Висловлені позиції держав можна умовно об'єднати в групи, які не повною мірою збігаються з результатами голосування й представляють ширший спектр висловлених думок.

1. Найбільш масово була представлена позиція, згідно з якою російська агресія є війною проти міжнародного порядку, заснованого на праві, а майбутній мир має передбачати територіальну цілісність України та відповідальність РФ. Ці принципи було відображено у 33 виступах, які представляли 45 країн: держави – члени ЄС разом із державами-кандидатами і членами Європейської асоціації вільної торгівлі, а також США, Канада, Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія, Ліберія, Республіка Корея, Гватемала, Сінгапур, Туреччина, Чилі, Еквадор, Маршалові острови, Мікронезія, Аргентина, Палау.

2. Підтримку збереження територіальної цілісності України при укладенні майбутнього миру, але без згадки про відповідальність РФ, було висловлено у виступах представників Ізраїлю та Мексики.

3. На те ж саме, але без згадки про відповідальність за воєнні злочини і забезпечення справедливості для їх жертв, вказували представники Джибуті, Непалу, Фіджі, Тонгі, Нігерії. Останній безпосередньо висловив застереження щодо п. 9 проекту резолюції, присвяченого забезпеченню кримінальної відповідальності за воєнні злочини, оголосивши, що це питання не найбільш актуальне, воно може ускладнити позиції сторін, механізми розслідування і покарання таких злочинів у цьому випадку недостатньо зрозумілі, а якщо будуть створені, то їх доведеться прикладати й до інших випадків агресії. Крім того, представник Фіджі представив війну в Україні як вияв суперництва військових блоків.

4. На необхідність досягти миру, але без розкриття його параметрів, вказували представники Білорусі, Азербайджану, ПАР, Бразилії, Індії, Пакистану, Індонезії, Оману (від імені шести держав Ради співробітництва

⁷ United Nations General Assembly. Eleventh Emergency Special session. 19th plenary meeting. Official records. A/ES-11/PV.19. 23 February 2023

⁸ 'We Don't Have a Moment to Lose', Secretary-General Tells General Assembly's Emergency Special Session on Ukraine as Speakers Debate Draft Resolution. Eleventh Emergency Special Session, 17th Meeting (PM). 22 February 2023 <https://press.un.org/en/2023/ga12491.doc.htm?_gl=1*1l34zav*_ga*MzYyOTc3NzYzLjE2OTMxMjk1Nzc.*_ga_TK9BQL5X7Z*MTY5OTQ1ODg1NC4zNC4xLjE2OTk0NjAzMDkuMC4wLjA>> (accessed: 30.07.2024); United Nations General Assembly. Eleventh Emergency Special session. 19th plenary meeting. Official records. A/ES-11/PV.19. 23 February 2023.

арабських держав Перської затоки), Коста Ріки, В'єтнаму, Перу, Шрі-Ланки, Тунісу, Анголи, Південного Судану, а також спостерігачів – Ватикану і Мальтійського ордену. Для цих виступів характерні визначення подій як “українського конфлікту”, “української кризи”, “війни в Україні” або взагалі абстрактно як війни, а також різноманітні сумніви в об’єктивності наявної інформації. Крім того, представник Анголи висловив застереження щодо п. 9 проєкту стосовно покарання воєнних злочинців через “несвоєчасність” і наявність злочинів з обох сторін конфлікту.

5. Наявність об’єктивних геополітичних “докорінних” причин війни і через це легітимність російського вторгнення, неможливість перемоги однієї зі сторін і відновлення довоєнного стану, а натомість необхідність пошуку компромісного миру зі зміною міжнародної архітектури безпеки, припинення постачання зброї сторонам і відмови від санкцій проголошувалися у виступах РФ, Венесуели (від імені неокресленої “групи держав-однодумців”), Сирії, Таїланду, Малайзії, Куби, Єгипту, КНДР і Лесото. Зокрема, представник РФ заявив про ігнорування справжніх причин конфлікту, прагнення західних країн досягти стратегічної поразки РФ, а також про захист Росією Донбасу, проти якого розпочала війну Україна. Виступ містив приховану погрозу (“є ілюзією перемога над ядерною державою”). Також представник КНДР заявив, що ця країна не постачає і не збирається постачати зброю РФ.

Слід додати: поширеною є думка про те, що резолюція ГА ООН “Принципи Статуту ООН, що лежать в основі всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні” відтворила принципи щодо досягнення миру, проголошені Президентом України В. О. Зеленським⁹. Як відомо, “формулу миру” було запропоновано в онлайн-виступі В. О. Зеленського 15 листопада 2022 р. на Саміті лідерів G20¹⁰. Порівняння двох документів демонструє, що текст резолюції ГА ООН більш-менш повно відповідає, але з іншими формулюваннями, лише трьом принципам “формули миру”: звільнення полонених і депортованих осіб (п. 4), підтвердження територіальної цілісності України (п. 5), виведення російських військ і припинення бойових дій (п. 6). У доволі загальних словах і в загальних переліках згадуються деякі інші, але далеко не всі, подібні з “формулою миру”, ідеї.

⁹ Див напр: Н Собенко, ‘Тенасамблея ООН ухвалила резолюцію з українською “формулою миру”’ (Суспільне. Новини, 23 лютого 2023 р.) <<https://suspilne.media/395432-genasamblea-on-uhvalila-rezoluciu-z-formulou-miru>> (дата звернення 30.07.2024); ООН переважною більшістю голосів схвалила українську “формулу миру”, шкідливі поправки “збили” (Європейська правда, 23 лютого 2023 р.) <<https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/23/7156819>> (дата звернення 30.07.2024).

¹⁰ Зеленський В.О. Україна завжди була лідером миротворчих зусиль; якщо Росія хоче закінчити цю війну, хай доведе це діями – виступ Президента України на саміті “Групи двадцяти”. Офіційне інтернет-представництво “Президент України Володимир Зеленський” <<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zavzhdi-bula-liderom-mirotvorchih-zusil-yaksho-rosi-79141>> (дата звернення 30.07.2024).

Роман Походжук

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
головний консультант Головного юридичного управління
Апарату Верховної Ради України,
докторант Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6414-4797>
lrp@ukr.net

УДК 347.7

ПРАВО СПОЖИВАЧА НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО ПРОДУКЦІЮ

Анотація. Загальновідомо, що ринок споживання є центром не лише товарів, робіт та послуг, а й інформації про них, їхніх виробників та продавців. Водночас отримання такої інформації споживачами не завжди відбувається гладко, зважаючи на інформаційну асиметрію, яка панує у споживчих відносинах. Це призводить до того, що, з огляду на сильнішу позицію суб'єкта господарювання, він може впливати на споживача з метою придбання останнім відповідних товарів, робіт чи послуг. З метою уникнення цього законодавство вирівнює інформаційну асиметрію.

Мета статті полягає у здійсненні науково-правового аналізу та характеристики права споживача на інформацію про продукцію.

Автором встановлено, що право на інформацію про продукцію є фундаментальним споживчим правом, яке покликано якісно забезпечити інформування споживача, що дасть змогу йому зробити правильний вибір щодо придбання / не придбання продукції. Водночас ефективність здійснення цього споживчого права безпосередньо залежить від правильного його нормативного передбачення. При цьому у споживчих правовідносинах належне забезпечення права споживача на інформацію про продукцію, її виробника чи продавця вимагає, щоб були дотримані необхідні законодавчі вимоги щодо надання такої інформації, включаючи, безумовно, всі її складові: необхідність, доступність, повноту, достовірність і своєчасність.

Як висновок проведеного дослідження, автор зазначає, що здійснення права споживача на інформацію має багатогранний (комплексний) аспект, оскільки не тільки дає змогу споживачу усвідомити необхідність придбання продукції, а й має превентивну функцію, яка полягає у тому, що споживач, у певних випадках отримання інформації, може відмовитися від придбання продукції, яка потенційно несе загрозу його життю, здоров'ю чи не відповідає його економічним інтересам.

Також запропоновано авторське визначення права споживача на інформацію про продукцію.

Ключові слова: споживач; право на інформацію про продукцію; інформація; інформаційна асиметрія; захист прав споживачів.

Становище споживача і суб'єкта господарювання на ринку є асиметричним з інформаційної точки зору, оскільки створює для суб'єкта господарю-

вання, який володіє відповідною інформацією, можливість ненадання чи неповного її надання. Інформаційна асиметрія ставить споживачів у невідгдане становище, ускладнюючи для них визначення вартості цільових товарів чи послуг, а потім ухвалення рішення, яке відповідає їхнім потребам. Це також призводить до великої кількості неефективних транзакцій і гальмує розвиток ринку. У правових відносинах онлайн-транзакцій інформаційно невідгдане становище споживачів стає все більш очевидним. Споживачі можуть отримати доступ до інформації про продукт лише через рекламу та зображення, завантажені бізнес-операторами, що призводить до повної залежності від бізнес-операторів для отримання необхідної інформації¹ (*тут і далі переклад наш. – Авт.*). Такий порядок взаємодії вимагає від законодавця пильної уваги щодо подолання інформаційної асиметрії та забезпечення права споживача на інформацію, оскільки, як зазначила Г. Яновицька, 'повна інформативність споживача надає йому можливість вибору того чи іншого виду продукції, а також убезпечує від шкідливих для життя і здоров'я негативних факторів'².

Метою дослідження є науково-правовий аналіз і характеристика права споживача на інформацію про продукцію.

Суб'єкт господарювання бажає залучення якнайбільшої кількості споживачів, однак не завжди зацікавлений у наданні їм інформації про продукцію. На думку О. Письменної,

інформація про товар особливо важлива для визначення його доброякісності або наявності недоліків у тих випадках, коли договором умова про якість не передбачена. Це можливо, коли на самому товарі, його упаковці, у прикладеній документації не міститься ніякої інформації про якість товару, а зазначена інформація існує самостійно, наприклад, у засобах масової інформації. Обов'язок надання інформації про товари, роботи, послуги спрямований на те, щоб забезпечити споживачеві можливість компетентного вибору (інформація про призначення товару, його якості, умови використання, гарантії тощо). При цьому виробник (виконавець, продавець) сам повинен визначати необхідний обсяг цієї інформації³.

Отже, обов'язок суб'єкта господарювання щодо надання інформації є ключовим аспектом інформування споживача про продукцію. Водночас, як слушно зазначила Г. Осетинська,

зміст обов'язку щодо надання інформації споживачеві кореспондує праву споживача на одержання цієї інформації і містить у собі такі елементи: 1) обов'язок надати інформацію стосовно виробника (виконавця) товару (роботи, послуги); 2) обов'я-

¹ Y Li, X Ye, 'On the Denial of Consumer Identity and Protection of People Who Knowingly Buy Fake Products – Taking Chinese Market as an Example' [2022] 13 Beijing Law Review 528–543. doi: 10.4236/blr.2022.133034.

² Г Яновицька, 'Право споживачів на інформацію щодо харчових продуктів за законодавством України та ЄС' [2018] 3 Приватне та публічне право 17–20.

³ О Письменна, 'Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)' (дис канд юрид наук 2007) 58.

зок застосувати передбачені законом способи доведення інформації до споживача;
3) обов'язок надати інформацію про товари (роботи, послуги)⁴.

Отже, праву на інформацію кореспондують різні обов'язки суб'єкта господарювання, які, зокрема, або в сукупності дають змогу споживачу зробити свідомий вибір. Тому можна говорити про комплекс обов'язків для належного забезпечення права споживача на інформацію.

О. Черняк визначає право споживача на інформацію як 'встановлене законодавством і гарантоване державою право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію та її виробника, що забезпечує особі можливість свідомого і компетентного вибору товару (роботи, послуги)⁵. Водночас М. Поплавська вважає, що 'право споживача на інформацію про продукцію є особливим загальним правом, що виникає в особи при виявленні наміру придбати чи замовити продукцію споживачем'⁶. За цими визначеннями, автори розглядають право на інформацію як фундаментальне право споживача, що дає змогу йому зробити правильний вибір.

Водночас А. Шукла (A. Shukla), розглядаючи "право бути поінформованим", зазначила, що кожен споживач має право на повну інформацію про ціну, якість і склад товарів, продукції та послуг, а також про особу виробника або виконавця. На її переконання, споживачі мають право на розкриття інформації про виробництво, зберігання, транспортування, використання або вивільнення небезпечних речовин, які можуть потенційно загрожувати здоров'ю або життю людини⁷. Наведене бачення розкриває право споживача на інформацію шляхом деталізації інформації, об'єкта та суб'єкта, що її стосуються. При цьому слід справедливо відзначити, що право споживача на інформацію повинно бути належним чином забезпечено.

Крім того, доцільно звернути увагу на міркування Т. Мельник, яка визначає категорію "споживча інформація", під якою розуміє 'відомості про товар, які показують переваги конкретного товару в процесі його споживання чи експлуатації і розраховані на споживача. Це відомості про найбільш привабливі споживні властивості товару, його склад, функціональне призначення, харчову цінність, способи використання тощо'⁸. Однак у контексті цього визначення слід розуміти, що споживча інформація повинна відобра-

⁴ Г Осетинська, 'Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України' (дис канд юрид наук 2006) 97.

⁵ О Черняк, 'Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу' (дис канд юрид наук 2011) 79.

⁶ М Поплавська, 'Місце права на інформацію про продукцію в системі прав споживачів за законодавством України та ЄС' [2014] 3 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 92–97.

⁷ A Shukla, 'Consumer Rights and Responsibilities' *National Seminar on Consumer Protection – New Age Challenges. Conference* (National law University, Delhi 2016) <https://www.researchgate.net/publication/304621106_consumer_rights_and_responsibilities> (accessed 17.06.2024).

⁸ Т Мельник, *Товарознавство: підручник (для студентів економічних спеціальностей)* (Державний університет "Житомирська політехніка" 2020) 364.

жати позитивний аспект забезпечення права споживача на інформацію, а не лише надавати інформацію про переваги продукції із замовчуванням її недоліків. Тож споживча інформація повинна бути об'єктивною та відповідати вимогами законодавства.

Доволі цікаво питання надання споживачу інформації визначено в Керівних принципах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) для багатонаціональних підприємств щодо відповідального ведення бізнесу, які передбачають, що у відносинах зі споживачами підприємства, зокрема,

повинні надавати точну, перевірену та чітку інформацію, достатню для того, щоб споживачі могли приймати поінформовані рішення, включаючи інформацію про ціни та, за необхідності, зміст, безпечне використання, екологічні характеристики, обслуговування, зберігання, утилізацію товарів та послуг, а також відповідну інформацію про електронну комерцію, таку як питання конфіденційності, та інформацію про наявні способи вирішення спорів та відшкодування збитків. Інформація повинна бути представлена у зрозумілій та легкодоступній формі, простою мовою, з урахуванням потреб споживачів з обмеженими фізичними можливостями. Там, де це можливо, ця інформація повинна надаватися у спосіб, що полегшує споживачам можливість порівнювати продукти⁹.

Отже, у зазначених Керівних принципах відображено всеохопний підхід щодо надання інформації споживачам з акцентом на прийняття поінформованого рішення.

Якщо говорити про вітчизняне законодавство, то за загальним правилом ч. 1 ст. 700 Цивільного кодексу України¹⁰ продавець зобов'язаний надати покупцеві необхідну й достовірну інформацію про товар, що пропонується до продажу; інформація має відповідати вимогам закону та правилам роздрібно́ї торгівлі щодо її змісту і способів надання. Водночас ці норми встановлюють лише рамки допустимої поведінки учасників цивільних правовідносин, які у контексті захисту прав споживачів мають свої особливості й відповідно повинні розвиватися у спеціальному законодавстві.

Відповідно до ст. 14 Закону України "Про інформацію"¹¹ № 2657-XII від 2 жовтня 1992 р. інформація про товар (роботу, послугу) – відомості та/або дані, які розкривають кількісні, якісні та інші характеристики товару (роботи, послуги); інформація про вплив товару (роботи, послуги) на життя та здоров'я людини не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом; правовий режим інформації про товар (роботу, послугу) визначається, зокрема, законами України про захист прав споживачів, про рекламу.

⁹ OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct (OECD Publishing 2023) <<https://www.oecd-ilibrary.org/deliver/81f92357-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpublication%2F81f92357-en&mimeType=pdf>> (accessed 23.06.2024).

¹⁰ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 23.06.2024).

¹¹ Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>> (дата звернення 16.06.2024).

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 4 Закону України “Про захист прав споживачів”¹² від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ (далі – Закон № 1023-ХІІ) споживачі під час укладення, зміни, виконання та припинення договорів щодо отримання (придбання, замовлення тощо) продукції, а також при використанні продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію, її кількість, якість, асортимент, її виробника (виконавця, продавця) відповідно до Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної”¹³.

Це право розкрито, зокрема, у ст. 15 Закону № 1023-ХІІ, згідно з якою споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору; інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги); інформація про продукцію не вважається рекламою (частина перша). При цьому частиною другою конкретизовано вимоги щодо обов’язкового змісту інформації про продукцію. Загалом ці положення є основними у визначенні вимог щодо інформації, яка надається споживачеві.

У контексті дослідження права споживача на інформацію слід також звернути увагу на Закон України “Про захист прав споживачів”¹⁴ від 10 червня 2023 р. № 3153-ІХ (далі – Закон № 3153-ІХ), п. 9 ч. 1 ст. 3 якого визначено, що захист прав споживачів здійснюється, зокрема, за принципом доступності для споживача корисної та зрозумілої інформації щодо пропонуванних товарів, робіт, послуг, включаючи інформацію, що забезпечує можливість ідентифікувати продукцію та простежити її походження.

Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону № 3153-ІХ споживачі мають право на своєчасне отримання повної, точної та достовірної інформації про продукцію. Це право розкрито у ст. 13 цього Закону, яка містить схожі положення, як і згадана ст. 15 Закону № 1023-ХІІ, однак з певним удосконаленням.

Зокрема, ч.1 ст. 13 Закону № 3153-ІХ визначає, що споживач має право на одержання необхідної, доступної, повної, достовірної і своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість здійснення ним свідомого вибору; суб’єкт господарювання зобов’язаний своєчасно, до придбання продукції, надати споживачу інформацію про таку продукцію; інформація про продукцію не вважається рекламою. При цьому Закон № 3153-ІХ у ст. 13 до вимог до інформації додав поняття “повна”, а також відобразив положення ч. 1 ст. 6 Закону № 1023-ХІІ щодо інформації (обов’язок суб’єкта господарю-

¹² Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1023-12#Text>> (дата звернення 29.05.2024).

¹³ Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2704-19#Text>> (дата звернення 29.05.2024).

¹⁴ Про захист прав споживачів: Закон України від 10 червня 2023 р. № 3153-ІХ. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text>> (дата звернення 28.06.2024).

вання надати інформацію про цю продукцію). У контексті появи поняття “повна” слід додати, що це є позитивним аспектом виконання вимог щодо юридичної визначеності як елементу верховенства права та підвищення порогу захисту прав споживачів, з огляду на відображення конкретного обсягу інформації.

Окремо зазначаємо, що право споживача у ст. 4 Закону № 3153-IX та розкриття цього права у ст. 13 змістовно не узгоджуються. Тому з метою узгодження наведених положень Закону № 3153-IX п. 5 ч. 1 ст. 4 слід викласти у такій редакції: “5) *одержання необхідної, доступної, повної, достовірної і своєчасної інформації про продукцію*”.

Враховуючи наведене, у контексті нашого дослідження права на інформацію доцільно розглянути складові такої інформації, а саме: необхідність, доступність, повнота, достовірність і своєчасність.

Необхідність. Необхідність інформації є чи не основною складовою права споживача на інформацію. Так, на думку О. Письменної, під необхідною інформацією повинна розумітися інформація, що, відповідно до Закону № 1023-XII, є обов’язковою¹⁵. При цьому Г. Осетинська зазначила, що ‘необхідність інформації означає, що вона має бути повною, достатньою для того, щоб споживач зробив свій вибір’¹⁶. Отже, необхідність інформації розкривається через її обов’язковість у споживчих відносинах для можливості споживачу зробити свідомий вибір.

Своєю чергою О. Черняк визначила поняття

“необхідна інформація про продукцію” як будь-які відомості про споживчі властивості продукції, а також продавця (виробника, виконавця), доступні для сприйняття та необхідні споживачу для задоволення його особистих потреб, забезпечення можливості здійснення компетентного, незалежного вибору продукції та використання її за призначенням¹⁷.

За наведеним визначенням необхідна інформація – це не тільки та, яка передбачена законом, а й та інформація, що дасть змогу споживачеві правильний вибір, не будучи обов’язковою, але об’єктивно потрібною.

У цьому контексті доцільно навести міркування Л. Микитенко, яка доволі влучно відзначила, що “необхідною інформацією про продукцію” слід вважати інформацію в повному обсязі, яка дасть змогу споживачеві оцінити потребу придбання продукції, її властивість, якість, безпеку, правила використання і зберігання, зробити правильний і належний вибір продукції, а далі використовувати її за призначенням без допомоги професіоналів; необхідна інформація має бути достатньою для розуміння і прийняття рішень

¹⁵ Письменна (н 3) 73.

¹⁶ Осетинська (н 4) 97.

¹⁷ Черняк (н 5) 7.

кожним споживачем¹⁸. Отже, необхідність інформації є тією її характеристикою, яка незалежно від вимог, визначених законом, дає змогу споживачу повною мірою здійснити своє право на інформацію про продукцію та про її виробника чи продавця. Доволі важливим у цьому визначенні є вказівка на оцінку потреби придбання продукції, оскільки враховується об'єктивна потреба споживача в такій продукції. При цьому необхідність є оціночним поняттям, а тому взаємопов'язане із іншими характеристиками інформації.

Доступність. Як слушно відмічалось в науці, 'право на інформацію задовольняється, лише якщо інформація представлена мовою, легкою для розуміння'¹⁹. Зазначене проявляється, зокрема внаслідок дотримання вимог щодо її доступності. Вимога доступності інформації пов'язана з принципом інформаційної відкритості відомостей про товар для всіх користувачів. При цьому інформація повинна доводитися в наочній і доступній формі²⁰. Тобто форма доведення інформації може полегшувати її сприйняття споживачем.

Більш докладно поняття "доступна інформація" описала Л. Микитенко, яка запропонувала таку його дефініцію – 'це інформація, що надається споживачеві державною мовою письмово та/або усно шляхом демонстрування використання продукції і яка дає змогу споживачеві сприймати інформацію про продукцію, її призначення та порядок використання'²¹. Отже, доступною інформацією слід вважати ту, яка легко сприймається споживачем. Водночас Т. Мельник конкретизує, що 'загальні вимоги доступності можна поділити на низку окремих: мовна доступність, зрозумілість, потрібність'²². Тобто ця легкість також включає окремі вимоги, які, на нашу думку, повинні виконуватися одночасно.

Чинне законодавство також надає певну конкретизацію щодо вимог доступності. Так, ч. 2 ст. 15 Закону № 1023-XII визначає, що інформація, передбачена частиною першою цієї статті, доводиться до відома споживачів виробником (виконавцем, продавцем) у супровідній документації, що додається до продукції, на етикетці, а також у маркуванні чи іншим способом (у доступній наочній формі), визначеним відповідними нормативно-правовими актами, у тому числі технічними регламентами, або, прийнятим для окремих видів продукції або в окремих сферах обслуговування. При цьому ч. 5 ст. 13 нового Закону № 3153-IX більш чітко конкретизує, що обов'язкова інформація, передбачена частинами першою – третьою цієї статті, доводиться суб'єктом господарювання до відома споживачів у чіткій, легкодоступній та зрозумілій формі, у кольорі, шрифті та розмірі, за допомогою

¹⁸ Л. Микитенко, 'Парадигма забезпечення права споживача на інформацію' [2016] 1 Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право 47–55.

¹⁹ J. Fischer, 'Consumer Protection in the United States and European Union: Are Protections More Effective Before or After a Sale?' [2014] 32(2) Wisconsin International Law Journal 308.

²⁰ Т. Маланчук, 'Інформація про товар як складова права споживача на належну якість продукції' [2009] 1 Правовий вісник Української академії банківської справи 74–79.

²¹ Микитенко (н 18).

²² Мельник (н 8).

слів, цифр, піктограм, символів, графічних зображень, які не ускладнюють її сприйняття. Тож новітнє правове регулювання є більш чітким і вимогливим щодо виконання вимоги доступності інформації.

Достовірність. Не менш важливим аспектом здійснення свідомого споживчого вибору є вимога достовірності інформації. На переконання Т. Маланчук, 'вимога достовірності передбачає правдивість і об'єктивність подання відомостей про товар, відсутність у їх поданні дезінформації і суб'єктивізму, які вводили б користувачів інформації в оману'²³. Схожу позицію займає Т. Мельник²⁴. Своєю чергою Л. Микитенко зазначила, що 'під терміном "достовірна інформація" слід розуміти об'єктивну, точну відповідність відомостей про продукцію фактичній дійсності, тобто повну відповідність справжнім властивостям продукції'²⁵. Загалом вчені сходяться в думках щодо сутності достовірності інформації та вказують обов'язково на правдивість та об'єктивність інформації. Це є важливим аспектом, адже процес подання інформації теж відіграє свою роль. Наприклад, правдива інформація за неправильної подачі може бути необ'єктивною.

Доволі цікавим також є міркування Г. Осетинської, що недостовірна інформація – це, по суті, навмисне введення споживача в оману, що може мати негативні наслідки. При цьому вона вважає, що достовірність інформації – це відповідність її тим відомостям, які складають її зміст стосовно товару (роботи, послуги), дійсності²⁶. Тому з метою недопущення введення споживача в оману, що є окремим порушенням прав споживача, інформація повинна бути правдивою і об'єктивною, хоча вважаємо, що недостовірна інформація може й не мати мети навмисне введення в оману, а бути лише недбалістю.

Водночас неможливо не відмітити думку А. Попеску (A. Popescu), яка зазначила, що споживачі мають право на шанобливе ставлення до себе, на те, щоб їх вислухали, на конфіденційність, на вибір продукту чи послуги, на своєчасне отримання чіткої та достовірної інформації. Водночас споживачі зобов'язані шанобливо ставитися до інших, оцінювати вартість продукту, дотримуватися умов обраного продукту, своєчасно надавати достовірну інформацію, захищати конфіденційні та персональні дані інших осіб. Крім того, вона вважає, що на практиці споживачі не тільки мають право бути поінформованими, а й зобов'язані інформувати себе як засіб самозахисту і для того, щоб приймати поінформовані рішення щодо продуктів чи послуг, які вони купують²⁷. Такий підхід є цікавим, оскільки відображає баланс інтересів сторін і приводить до належної активності споживачів. Це логічно,

²³ Маланчук (н 20).

²⁴ Мельник (н 8).

²⁵ Микитенко (н 18).

²⁶ Осетинська (н 4) 97.

²⁷ A Popescu, 'Particularities of the consumers' right to information in electronic commerce' [2018] 8(2) Juridical Tribune – Review of Comparative and International Law, Bucharest Academy of Economic Studies pages 477–488.

оскільки від споживача теж багато залежить при здійсненні права на інформацію.

Повнота. Повнота інформації зазвичай повинна вимірюватися її достатністю для споживача. Достатність інформації – може трактуватися як раціональна інформаційна насиченість, що виключає надання як неповної, так і надмірної інформації²⁸. Виключення неповної інформації має важливе значення для досягнення вимоги не тільки повноти, оскільки не потрібно виключати випадки, за яких необхідна інформація, яка є обов'язковою відповідно до вимог закону, внаслідок об'єктивних обставин (наприклад, стрімкий розвиток цифрових технологій), не буде повною, і відповідно не дасть змоги споживачу прийняти зважене рішення. При цьому слід враховувати, що неповна інформація може призвести до помилкового висновку або рішення²⁹.

Окремо слід зазначити про надмірну інформацію, яка також не виконує вимоги щодо повноти, оскільки може перенасичувати споживача даними, які йому не потрібні й акцентувати його увагу на другорядних аспектах продукції тощо. Це може призводити до певної ментальної втоми споживача і, як наслідок, прийняття не завжди усвідомленого рішення.

Своєчасність. Інформація в сучасному суспільстві є доволі швидкоплиною та динамічною. Тому своєчасність її надання має безпосередній вплив на споживача, у контексті прийняття рішення щодо придбання продукції. Споживач повинен отримувати інформацію протягом розумного часу, адже затримки в наданні такої інформації можуть впливати на вибір споживача щодо придбання продукції зокрема негайно. Наприклад, внаслідок довготривалого часу отримання інформації споживач може втратити певну можливість щодо вигідного придбання такої продукції. А це свідчить про використання затримки інформації з маніпулятивною метою.

Г. Осетинська зазначає, що «інформацію необхідно надати споживачу своєчасно, тобто до набуття ним товару або замовлення роботи, послуги»³⁰. Щодо своєчасності слід зазначити, що воно теж взаємопов'язане з правдивістю і об'єктивністю, оскільки правдива інформація у певний момент часу може бути необ'єктивною чи застарілою, що впливатиме на споживчий вибір.

На думку Л. Микитенко, доречно було б надати роз'яснення цього терміна у ст. 1 Закону № 1023-XII, а саме,

своєчасна інформація – це необхідна інформація, яка надана споживачеві до придбання ним продукції або за першою вимогою споживача і допомагає йому вчасно, до моменту укладання угоди, переконатися в доцільності придбання продукції та компетентного її вибору³¹.

²⁸ Мельник (н 8).

²⁹ Микитенко (н 18).

³⁰ Осетинська (н 4) 97–98.

³¹ Микитенко (н 18).

Слід погодитися з таким міркуванням, адже конкретизація часових меж своєчасної інформації надала б цьому поняттю певної правової визначеності. На нашу думку, це те поняття, яке може й не залишатися оціночним. Але саме визначення потребує коригування в контексті слова “угода”.

Отже, належне забезпечення права споживача на інформацію про продукцію та її виробника чи продавця вимагає, щоб були дотримані необхідні законодавчі вимоги щодо надання такої інформації, включаючи всі її складові: необхідність, доступність, повноту, достовірність і своєчасність.

Крім того, слід враховувати, що таке забезпечення об’єктивно необхідне також із огляду на існування інформаційного перевантаження за, у певних випадках, дефіциту знань. Так, як зазначила Європейська Комісія,

у сучасному світі, що швидко змінюється, споживачі часто перевантажені інформацією, але вони не завжди мають ту інформацію, яка їм потрібна. Зіткнувшись із дедалі складнішою інформацією та вибором, споживачі все частіше покладаються на етикетки або звертаються до посередників і фільтрів, таких як вебсайти для порівняння. Однак є підстави для певного занепокоєння щодо їхньої надійності та точності³².

У Європейському Союзі (далі – ЄС) право споживача на інформацію про продукцію є доволі важливим. Зокрема, якщо говорити про Директиву 2011/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2011 р. про права споживачів, яка вносить зміни до Директиви Ради 93/13/ЄЕС та Директиви 1999/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради та скасовує Директиву Ради 85/577/ЄЕС та Директиву 97/7/ЄС Європейського Парламенту та Ради (далі – Директива 2011/83)³³, то наведений акт встановлює загальні вимоги щодо інформації, яка надається до укладення договорів у приміщенні, поза приміщенням чи дистанційних договорів. До таких вимог, зокрема, належить обов’язкова інформація про: 1) основні характеристики продуктів або послуг; 2) особу торговця та його контактні дані; 3) ціну продукції; 4) поставку продукції та умови виконання договору; 5) умови оплати; 6) гарантійне та післяпродажне обслуговування; 7) строк (термін) дії та розірвання договору; 8) функціональність, сумісність та інтероперабельність³⁴.

Крім того, Директива 2011/83 диференціює вимоги щодо інформації у контексті різних видів договорів залежно від способу укладення. Так, до

³² Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A European Consumer Agenda – Boosting confidence and growth, Brussels, 22.5.2012, COM(2012) 225 final, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52012DC0225>> (accessed 17.06.2024).

³³ Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0083>> (accessed 07.06.2024).

³⁴ Commission notice Guidance on the interpretation and application of Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council on consumer rights 2021/C 525/01 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021XC1229%2804%29>> (accessed 08.06.2024).

прийняття споживачем на себе зобов'язань за договором, окрім дистанційних договорів або договорів, укладених поза комерційними приміщеннями, або за будь-якою відповідною пропозицією, торговець повинен надати споживачеві обов'язкову інформацію в чіткій та зрозумілій формі (статті 5(1), 6(1), 6а(1) (за винятком, якщо така інформація є очевидною із контексту).

Водночас для договорів, укладених поза приміщенням, ст. 7(1) Директиви 2011/83 додатково вимагає, щоб переддоговірна інформація була *“розбірливою і викладена простою, зрозумілою мовою”*, а для дистанційних договорів стаття 8(1) Директиви 2011/83 вимагає, щоб інформація була доступна споживачеві *“у спосіб, що відповідає засобам дистанційного зв'язку, які використовуються, простою і зрозумілою мовою. Якщо така інформація надається на довготривалому носії, вона повинна бути розбірливою”*. При цьому слід враховувати, що недостатньо надати обов'язкову переддоговірну інформацію лише як частину загальних положень та умов, які споживач, можливо, буде змушений прийняти перед тим, як рухатися далі в процесі транзакції. Вимога надавати інформацію у *“чіткий та зрозумілий спосіб”* означає, що окремі елементи обов'язкової інформації повинні бути доведені до відома споживача³⁵.

Отже, Директива 2011/83 визначає різні вимоги для надання інформації залежно від, зокрема, умов укладення договору, способу та фактичних обставин, які можуть впливати на вибір споживача. Зазначена Директива є основним актом, який встановлює загальні вимоги щодо надання інформації. Водночас низка актів *acquis communautaire* встановлює особливості щодо надання споживачам інформації у конкретних сферах споживчих відносин.

При цьому значення права споживача на інформацію також підтверджено рішенням Суду ЄС у справі C-362/88, де Суд ЄС зазначив, що відповідно до законодавства Співтовариства про захист прав споживачів, надання інформації споживачеві вважається однією з основних вимог. Тож він визнав, що національне законодавство, яке відмовляє споживачеві в доступі до певних видів інформації, не може бути виправдане обов'язковими вимогами щодо захисту прав споживачів³⁶. Це знакове рішення, яке закріпило у свідомості *acquis communautaire* фундаментальність права споживача на інформацію.

Висновки. Слід підсумувати, що здійснення права споживача на інформацію має багатогранний (комплексний) аспект, оскільки не тільки дає змогу споживачу усвідомити необхідність придбання продукції, а й має превентивну функцію, яка полягає у тому, що споживач, у певних випадках отримання інформації, може відмовитися від придбання продукції, яка потенційно несе загрозу його життю, здоров'ю чи не відповідає його економічним інтересам.

³⁵ Commission notice (n 34).

³⁶ Case C-362/88 GB-INNO-BM v Confédération du commerce luxembourgeois [1990] ECR I-00667 <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-362/88>> (accessed 11.06.2024).

Отже, під правом споживача на інформацію про продукцію слід розуміти фундаментальне споживче право на отримання необхідної, доступної, достовірної, повної та своєчасної інформації про товари, роботи, послуги чи інші об'єкти цивільних (споживчих) прав та/або про виробника чи особу, яка реалізує відповідні об'єкти, з метою забезпечення прийняття споживачем усвідомленого та інформованого рішення щодо придбання чи використання зазначених об'єктів цивільних (споживчих) прав, а також отримання відповідного відшкодування у певних випадках.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Melnyk T, *Tovaroznavstvo: pidruchnyk (dlia studentiv ekonomichnykh spetsialnostei)* (Derzhavnyi universytet "Zhytomyrska politekhnikha" 2020).

Journal articles

2. Fischer J, 'Consumer Protection in the United States and European Union: Are Protections More Effective Before or After a Sale?' [2014] 32(2) Wisconsin International Law Journal 308.
3. Li Y, Ye X, 'On the Denial of Consumer Identity and Protection of People Who Knowingly Buy Fake Products – Taking Chinese Market as an Example' [2022] 13 Beijing Law Review 528–543. doi: 10.4236/blr.2022.133034.
4. Popescu A, 'Particularities of the consumers' right to information in electronic commerce' [2018] 8(2) Juridical Tribune – Review of Comparative and International Law, Bucharest Academy of Economic Studies pages 477–488.
5. Malanchuk T, 'Informatsiia pro tovar yak skladova prava spozhyvacha na nalezhnu yakist produktii' [2009] 1 Pravovyi visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy 74–79.
6. Mykytenko L, 'Paradyhma zabezpechennia prava spozhyvacha na informatsiiu' [2016] 1 Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo 47–55.
7. Poplavska M, 'Mistse prava na informatsiiu pro produktiiu v systemi prav spozhyvachiv za zakonodavstvom Ukrainy ta YeS' [2014] 3 Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy 92–97.
8. Yanovytska H, 'Pravo spozhyvachiv na informatsiiu shchodo kharchovykh produktiv za zakonodavstvom Ukrainy ta YeS' [2018] 3 Pryvatne ta publichne pravo 17–20.

Theses

9. Osetynska H, 'Tsyvilno-pravovyi zakhyst prav spozhyvachiv za zakonodavstvom Ukrainy' (dys kand yuryd nauk 2006).
10. Pysmenna O, 'Pravovidnosyny, shcho vynykaiut u zv'iazku z porushenniam prav spozhyvachiv vnaslidok nedolikiv tovariv, robit (posluh)' (dys kand yuryd nauk 2007).
11. Cherniak O, 'Tsyvilno-pravovyi status spozhyvacha u konteksti adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu' (dys kand yuryd nauk 2011).

Conference papers

12. Shukla A, 'Consumer Rights and Responsibilities' *National Seminar on Consumer Protection – New Age Challenges. Conference* (National law University, Delhi 2016) <https://www.researchgate.net/publication/304621106_consumer_rights_and_responsibilities> (accessed 17.06.2024).

Roman Pozhodzhuk

CONSUMER'S RIGHT TO INFORMATION ON PRODUCTS

ABSTRACT. It is well known that the consumer market is the center not only of goods, works, and services but also of information about them, their producers, and sellers. At the same time, receiving such information from consumers is not always smooth, given the information asymmetry that prevails in consumer relations. This leads to the fact that, given the stronger position of the business entity, it can influence the consumer to purchase the relevant goods, works, or services. To avoid this, the legislation balances information asymmetry.

The purpose of the article is to provide a scientific and legal analysis and to characterize the consumer's right to information on products.

The author established that the right to information about products is a fundamental consumer right, which is designed to provide quality information to the consumer, which will allow him to make the right choice regarding the purchase/non-purchase of products. At the same time, the effectiveness of exercising this consumer right directly depends on its correct regulatory provision. At the same time, in consumer legal relations, the proper provision of the consumer's right to information about the product, its manufacturer, or seller requires that the necessary legal requirements for providing such information be met, including all its components: necessity, accessibility, completeness, reliability, and timeliness.

As a conclusion of the conducted research, the author notes that the exercise of the consumer's right to information has a multifaceted (complex) aspect, as it not only allows the consumer to realize the need to purchase products but also has a preventive function, which consists in the fact that the consumer, in certain cases of obtaining information, can refuse to purchase products that potentially pose a threat to his life, health or do not correspond to his economic interests.

In addition, the author proposes a definition of the consumer's right to information on products.

KEYWORDS: consumer; right to information on products; information; information asymmetry; consumer protection.

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Михайло Гринишин

аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-3035-3003>
mykhailogrynyshyn@gmail.com

УДК 341.4

РОЗКРИТТЯ ПРОБЛЕМАТИКИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

АНОТАЦІЯ. Метою статті є аналіз і узагальнення дисертаційних та індивідуальних монографічних праць українських учених 1991–2024 рр., присвячених міжнародно-правовій відповідальності держав за вчинення злочину агресії. На підставі здійсненого дослідження автор виокремив такі елементи цієї проблематики, представлені в українських комплексних дослідженнях, як: 1) теорія міжнародного злочину; 2) судовий механізм забезпечення міжнародно-правової відповідальності; 3) індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародні злочини; 4) сутність та особливості міжнародно-правової відповідальності держави; 5) відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння; 6) сутність та особливості відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння; 7) міжнародно-правова відповідальність РФ за злочин агресії проти України.

Ці елементи мають різний ступінь дослідженості й частково можуть бути виокремлені лише разом із суміжними питаннями або навіть у контексті останніх. Крім того, можна помітити виразний розрив у часі між старими (1970–1980-ті роки) і новими дослідженнями. При цьому більшість з наявних досліджень написані 15–20 років тому і поступово втрачають нормативну та доктринальну актуальність з розвитком міжнародного права та його науки. І лише невелика їх кількість враховує реалії війни РФ проти України і сучасний розвиток міжнародного права. Автор доходить висновку про те, що проблематика міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії заслуговує на те, щоб стати, на решті, в Україні також цілісною темою комплексного дисертаційного та/або монографічного дослідження.

Ключові слова: міжнародний злочин; міжнародно-протиправне діяння; міжнародно-правова відповідальність держави; міжнародне кримінальне судочинство; злочин агресії в міжнародному праві.

В умовах трагічної російської агресії проти України, яка триває вже понад десять років, і пошуків правових рішень для притягнення РФ, її вищого політичного і військового керівництва до відповідальності надзвичайно актуальним є цілісне дослідження міжнародно-правової відповідальності

держав за вчинення злочину агресії. До різних аспектів цієї проблематики в різний час зверталися українські вчені-юристи.

Слід зазначити, що школу дослідження міжнародно-правової відповідальності держав в Україні було розвинуто у 1970–1980-х роках В. Василенком. На матеріалах його докторської дисертації з цієї проблематики було видано три фундаментальні монографії: “Питання міжнародно-правової відповідальності у зв’язку з проблемою гарантій здійснення норм міжнародного права” (1970)¹, “Відповідальність держави за міжнародні правопорушення” (1976 р.)² та “Міжнародно-правові санкції” (1982 р.)³, а також монографію у співавторстві “Механізм захисту міжнародного правопорядку” (1986 р.)⁴.

Його ідеї та напрацювання було розвинуто, зокрема, у працях Ю. Манійчука “Обсяг, види і форми відповідальності держави за міжнародні правопорушення”⁵, “Наслідки міжнародного правопорушення”⁶, С. Раскалей “Об’єктивна відповідальність держав у міжнародному праві”⁷, Л. Кивануки “Міжнародне правопорушення як підстава відповідальності держави”⁸.

Але метою цієї статті є аналіз розвитку основних напрямів дослідження українськими вченими міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії у 1991–2024 рр. Цей період існування України як незалежної держави поступово визначав зміну в порядку денному української науки міжнародного права – серед іншого від подвійних стандартів критики “буржуазної” теорії та практики й монізму матеріалістичної діалектики – до методологічного плюралізму та глобальних перспектив досліджень.

Зрозуміло, що жанр статті передбачає обмежений обсяг, тому я звернувся лише до дисертаційних та індивідуальних монографічних праць – як комплексних досліджень певних проблем, об’єднаних єдиним авторським задумом. Серед дисертацій розглянуті не лише ті, які було захищено за спеціальністю “міжнародне право”, а й інші з релевантною проблематикою, з юридичних і політичних наук. Зокрема, починаючи з 1991 р., в Україні було захищено понад тридцять дисертацій, у яких або розглянуто окремі аспекти міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення агресії, або досліджено суміжні й дотичні питання.

¹ В Василенко, *Вопросы международно-правовой ответственности в связи с проблемой гарантий осуществления норм международного права* (Вища школа 1970).

² В Василенко, *Ответственность государства за международные правонарушения* (Вища школа 1976).

³ В Василенко, *Международно-правовые санкции* (Вища школа 1982).

⁴ В Василенко, В Давид, *Механизм охраны международного правопорядка* (Univerzita J. E. Purkyne 1986).

⁵ Ю Манійчук, ‘Объем, виды и формы ответственности государства за международные правонарушения’ (дисс канд юрид наук 1983).

⁶ Ю Манійчук, *Последствия международного правонарушения* (В Василенко общ ред, Вища школа 1987).

⁷ С Раскалей, *Объективная ответственность государств в международном праве* (В Василенко ред Наукова думка 1985).

⁸ Л Киванука, ‘Международное правонарушение как основание ответственности государства’ (автореф дисс канд юрид наук 1980).

Насамперед слід зазначити, що в Україні відсутні комплексні роботи, які б охоплювали питання міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії. Натомість є низка дисертаційних та індивідуальних монографічних досліджень, що охоплюють окремі елементи цієї проблематики та дотичні й пов'язані з нею питання. Тому далі я розгляну стан опрацювання окремих її елементів – максимально широко і зі свідомим охопленням суміжних питань.

Українських праць, присвячених *теорії міжнародного злочину*, небагато, і лише одна з них узагальнює цю проблематику. Так, еволюцію поняття і теоретичну концепцію міжнародного злочину як індивідуального “діяння, що є “міжнародним” за походженням кримінально-правової заборони”, та підстав міжнародно-правової відповідальності індивіда було представлено у дисертації Н. Зелінської⁹.

Водночас є кілька праць, присвячених окремим видам міжнародних злочинів (злочин агресії розглядаємо окремо). У дослідженні В. Ярмачі розглядаються, зокрема, загальні питання щодо методів ведення війни, заборонених у міжнародному гуманітарному праві¹⁰. Дисертація А. Маєвської, присвячена злочинам проти людяності, також розглядає питання відмежування злочинів проти людяності від воєнних злочинів, відсутності імунітетів вищих посадових осіб держав, винних у злочинах проти людяності¹¹. У докторській дисертації В. Пилипенка аналізується становлення концепції воєнних злочинів у міжнародному праві. Автор чітко розмежовує воєнні злочини та злочин агресії, за всієї їхньої пов'язаності, але не приділяє окремої уваги їхній кореляції¹².

Кілька праць українських учених присвячено *судовому механізму забезпечення міжнародно-правової відповідальності*. Зокрема, кандидатську дисертацію В. Пилипенка присвячено правовим і організаційним засадам діяльності Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) згідно з Римським статутом 1998 р. Також автор, зокрема, розглядає підстави та умови поширення юрисдикції цього суду на злочин агресії¹³. У монографії О. Базова представлено організаційно-правові засади діяльності міжнародних кримінальних судів¹⁴.

⁹ Н. Зелінська, ‘Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину’ (автореф дис д-ра юрид наук 2007) 12.

¹⁰ В. Ярмачі, ‘Міжнародне гуманітарне право, що застосовується в період збройних конфліктів, та імплементація його Україною’ (автореф дис канд юрид наук 2003).

¹¹ А. Маєвська, ‘Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект’ (автореф дис канд юрид наук 2002).

¹² В. Пилипенко, ‘Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного Кримінального Суду: питання теорії та практики’ (дис д-ра юрид наук 2024).

¹³ В. Пилипенко, ‘Міжнародний Кримінальний Суд за Римським договором 1998 року’ (автореф дис канд юрид наук 2005).

¹⁴ О. Базов, *Міжнародно-правові засади організації та діяльності міжнародних кримінальних судів* (Алерта 2023).

У інших працях розглянуті питання щодо обсягу і особливостей здійснення юрисдикції цих судів. Зокрема, проблематика історичного становлення та сучасних підстав юрисдикції міжнародних кримінальних судів і трибуналів була досліджена у дисертації Н. Дрьоміної¹⁵, а дисертація Ю. Аносової присвячена проблемі юрисдикції міжнародних судових органів щодо злочину геноциду¹⁶.

Третю підгрупу становлять праці, присвячені насамперед процесуальним питанням діяльності міжнародних судових установ. У дисертації О. Касинюк основну увагу приділено особливостям процесуальних норм і провадження у міжнародних трибуналах *ad hoc* і МКС, але також розглянуто генезис і розвиток кримінальної юстиції, організаційні, юрисдикційні й процесуальні питання діяльності міжнародних судових установ; уточнено можливості поширення юрисдикції МКС на держави, які не є учасниками його Статуту, зроблено висновок про 'поступове надання пріоритету кримінального переслідування за найнебезпечніші міжнародні злочини органам національної юстиції'¹⁷. Питання визначення і забезпечення прав учасників міжнародних збройних конфліктів у процесі судового розгляду справ щодо них розглянуто в дисертації В. Гутника¹⁸.

Єдиною працею, яка безпосередньо розглядає проблему *індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини* згідно з міжнародним правом, є дисертація І. Колотухи, присвячена проблемі індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Серед іншого, авторка досліджує питання імунітетів вищих посадових осіб держав (зроблено висновок про те, що органи міжнародного кримінального правосуддя поступово відмовляються від імунітетів високопосадових осіб), а також проблему розмежування кримінальної відповідальності фізичних осіб та міжнародно-правової відповідальності держави¹⁹.

Але до цієї групи можна віднести низку дотичних праць. Зокрема, у дисертації В. Миронової розглядається індивідуальна кримінальна відповідальність за порушення законів і звичаїв війни в українському праві, в тому числі в його співвідношенні з міжнародним правом²⁰. Подібний підхід використав і С. Мохончук, у роботі якого досліджено кримінально-правову охорону миру та безпеки людства згідно з українським кримінальним

¹⁵ Н. Дрьоміна, 'Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів' (автореф дис канд юрид наук 2006).

¹⁶ Ю. Аносова, 'Юрисдикція міжнародних судових органів щодо злочину геноциду' (дис канд юрид наук 2018).

¹⁷ О. Касинюк, 'Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів' (автореф дис канд юрид наук 2005).

¹⁸ В. Гутник, 'Кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародних збройних конфліктів' (міжнародно-правовий аспект) (автореф дис канд юрид наук 2010).

¹⁹ І. Колотуха, 'Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права' (автореф дис канд юрид наук 2010).

²⁰ В. Миронова, 'Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни' (автореф дис канд юрид наук 2008).

законодавством у його співвідношенні з міжнародним кримінальним правом — включно з визначенням і встановленням індивідуальної кримінальної відповідальності за агресію та публічні заклики до агресивної війни²¹. Л. Новікова розглянула кримінальну відповідальність за фінансування тероризму згідно із законодавством України, але в контексті актів міжнародного права²². І. Строкова дослідила питання кримінальної відповідальності за геноцид у праві України та окремих країн романо-германської правової сім'ї, але присвятила окрему увагу еволюції та сучасному стану регулювання відповідальності за геноцид у міжнародному праві²³.

Загальні питання щодо сутності та особливостей міжнародно-правової відповідальності держави були досліджені лише в одній дисертації, захищеній в Україні. У роботі С. Андрейченко було концептуалізовано питання відповідальності держави через атрибуцію державі поведінки державних і недержавних акторів на основі таких критеріїв, як 'статус суб'єкта діяння, яке суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, та зв'язок суб'єкта діяння, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, з цією державою', враховуючи функціональний (для державних акторів) або фактичний (для формально недержавних акторів) вплив держави на такого суб'єкта; а також визначено підстави та умови відповідальності держави за дії приватних акторів²⁴.

Для цілей атрибуції поведінки С. Андрейченко визначає недержавних акторів як

1) осіб та утворення, що не мають статусу державних, але виконують певні елементи державної влади, мають функціональний чи фактичний зв'язок з державою, та поведінка яких суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави; 2) осіб та утворення, що не мають статусу державних, діють за відсутності значущого для цілей атрибуції функціонального чи фактичного зв'язку з носіями державних функцій, та поведінка яких суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави (приватні актори)²⁵.

Також у зв'язку з цим авторка уточнила критерії визначення загального та ефективного контролю держави щодо недержавних суб'єктів, атрибуції держави поведінки повстанських та інших рухів²⁶. С. Андрейченко розглянула критерії розмежування абсолютної та об'єктивної міжнародно-правової відповідальності держави²⁷. Внеском у загальнотеоретичні засади

²¹ С. Мохончук, 'Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства' (автореф дис д-ра юрид наук 2014).

²² Л. Новікова, 'Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму' (автореф дис канд юрид наук 2007).

²³ І. Строкова, 'Кримінальна відповідальність за геноцид (порівняльний аналіз)' (автореф дис канд юрид наук 2010).

²⁴ С. Андрейченко, 'Міжнародно-правова концепція атрибуції поведінки держави' (автореф дис доктора юрид наук 2016) 6, 9, 17–25.

²⁵ Там само (н 24).

²⁶ Там само (н 24) 7, 9–10, 19–23.

²⁷ Там само (н 24) 9.

дослідження міжнародно-правової відповідальності держави стало дослідження С. Андрейченко питання вини як елементу міжнародно-протиправного діяння держави²⁸.

Існує також низка дотичних до цієї проблематики праць, де юридична відповідальність держави розглядається з позицій національного права. Зокрема, у дисертації О. Бакумова було концептуалізовано теоретичні аспекти юридичної відповідальності держави як політико-правової організації, але виключно у сфері національного права²⁹. Можна виокремити також кілька праць, присвячених відповідальності держави перед індивідами та юридичними особами в межах національної юрисдикції. Наприклад, В. Ольшанченко розглянув питання цивільно-правової відповідальності держави перед суб'єктами підприємницької діяльності³⁰.

В українських дослідженнях щодо *відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння* відобразилися два суттєво відмінні підходи до розуміння міжнародно-правової відповідальності держав. Прихильники першого (і доволі поширеного, якщо не домінуючого в доктрині міжнародного права) підходу, як уже згадана Н. Зелінська, стверджують, що держава не може бути суб'єктом міжнародного злочину (і міжнародної кримінальної відповідальності), а натомість лише порушення імперативних норм міжнародного права, що складається з поведінки індивідів³¹.

Натомість другий підхід – щодо кримінально-правової суб'єктності держави – ґрунтовно концептуалізований у монографії В. Антипенка “Теорія кримінальної відповідальності держави”. Автор засновує свій підхід на тому, що протиправна поведінка держави походить не із загальної волі народу, а з винного умислу представників влади, за якого індивідуальна воля зливається з державним апаратом³². Слід зазначити, що В. Антипенко створив власну школу в науці міжнародного права і частину аналізованих у цій статті дисертаційних досліджень було виконано під його науковим керівництвом чи за його наукового консультування.

Ю. Блажевич у своїй дисертації стверджує, що ‘єдиною фактичною підставою відповідальності держав є міжнародно-протиправне діяння’³³. Він представив аналіз проблеми відповідальності держав за протиправні діяння як інституту міжнародного права, визначаючи останній як

сукупність міжнародно-правових норм, що регулюють відносини між державою (або державами), яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, і потерпілою від цього

²⁸ Там само (н 24) 13–17.

²⁹ О. Бакумов, ‘Інституціоналізація відповідальності держави: теоретичні та конституційно-правові аспекти’ (дис доктора юрид наук 2021) 19–146.

³⁰ В. Ольшанченко, ‘Цивільно-правова відповідальність держави України перед суб'єктами підприємницької діяльності’ (автореф дис канд юрид наук 2021).

³¹ Зелінська (н 9) 9, 12, 17.

³² В. Антипенко, *Теорія уголовной ответственности государства* (Фенікс 2016).

³³ Ю. Блажевич, ‘Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння’ (автореф дис канд юрид наук 2006) 16.

го діяння державою (або державами) шляхом забезпечення виконання державою-порушницею зобов'язання ліквідувати негативні наслідки цього протиправного діяння у вигляді певних матеріальних або нематеріальних обмежень за допомогою системи міжнародно-правових примусових заходів для дотримання принципів та норм міжнародного права, охорони міжнародного правопорядку³⁴.

Міжнародно-протиправне діяння держави Ю. Блажевич визначає як:

протиправну поведінку суб'єкта міжнародного права у формі діяння або бездіяльності, яка посягає на дійсні законні права та інтереси інших суб'єктів міжнародного права, нормальне функціонування механізму міжнародно-правового регулювання, міжнародний правопорядок, і зумовлює шкідливі наслідки матеріального і (або) нематеріального характеру³⁵.

Він докладно розглядає міжнародно-протиправне діяння (яке охоплює міжнародні делікти і міжнародні злочини) – його поняття, склад, правові наслідки його вчинення, форми ліквідації цих наслідків³⁶.

Дисертацію К. Важної присвячено комплексному дослідженню міжнародно-правової кримінальної відповідальності держави, зокрема, місцю кримінальної відповідальності серед інших видів відповідальності держави, розмежуванню міжнародно-правової відповідальності держави, народу та індивідів, особливостям кримінальної відповідальності держави за окремі види міжнародних злочинів, встановленню такої відповідальності та її реалізації за допомогою міжнародного судочинства³⁷. Як зазначає вчена, 'вчинення міжнародних злочинів, виходячи з їх сутності, характеру, тяжкості й масштабів, є неможливим без участі – прямої або непрямої – держави або групи держав'. Формами кримінального покарання держав К. Важна називає 'дипломатичні, юридичні, економічні та інші санкції, які вживаються від імені всього міжнародного співтовариства держав у цілому' щодо 'осіб і органів держави, які причетні до злочину (у т. ч. правлячий клас)', включно з відшкодуванням завданих збитків, 'коригуванням або зміною суспільно-економічного ладу, усуненням певної державної політики, вилученням або ліквідацією певних державних механізмів та органів'³⁸.

Кілька захищених в Україні дисертацій присвячено міжнародно-правовій відповідальності держави за окремі види міжнародно-протиправних діянь або порушення зобов'язань згідно з міжнародним правом. Зокрема, у дисертації У. Коруц узагальнюються окремі елементи міжнародно-правової відповідальності держави за пропаганду війни, якщо ця пропаганда була частиною державної політики³⁹. А робота Аль-Захарна Саліма Мухаммеда

³⁴ Там само (н 33) 5–6.

³⁵ Там само (н 33) 6–7, 10–13.

³⁶ Там само (н 33).

³⁷ К. Важна, 'Концепція кримінальної відповідальності держави' (дис канд юрид наук 2012).

³⁸ Важна (н 37).

³⁹ У. Коруц, 'Заборона пропаганди війни у сучасному міжнародному праві' (дис д-ра юрид наук 2023) 202 та ін.

Сааді, попри те, що її присвячено міжнародній індивідуальній кримінальній відповідальності за злочин геноциду, містить розділ щодо взаємозв'язку цієї відповідальності та відповідальності держав за цей злочин, форм останньої, зобов'язань винної у злочині держави щодо жертв геноциду⁴⁰.

У дисертації Л. Гусейнова було розглянуто, зокрема, 'порушення міжнародного зобов'язання в галузі прав людини як підставу міжнародної відповідальності держави-делінквенту', 'умови виникнення міжнародної відповідальності держави в зв'язку з діями приватних осіб, що призвели до порушення основних прав і свобод індивіда', 'специфіку відповідальності держав у рамках міжнародних угод про права людини'⁴¹. Суттєва відмінність міжнародної відповідальності в галузі прав людини від відповідальності держави за міжнародні злочини відображена, зокрема, в такому висновку дисертанта:

відповідальність держави в галузі прав людини не настає доти, поки не вичерпані усі внутрішні засоби правового захисту; правопорушення "переступає" межі внутрішнього права і стає міжнародним (міжнародно-протиправним діянням), коли національно-правові ресурси держави остаточно використані, тобто держава не змогла забезпечити той результат, досягнення якого є об'єктом і метою взятого нею міжнародного зобов'язання⁴².

Низку захищених в Україні дисертацій було присвячено формам реалізації міжнародно-правової відповідальності держав. Майже всі вони розглядають питання міжнародних санкцій проти держав. При цьому частина авторів вважає, що санкції можуть розглядатися як форма міжнародно-правової відповідальності, інші ж вважають їх лише превентивними заходами. Зокрема, вже згаданий Ю. Блажевич у своїй роботі окрему увагу приділяє примусовим заходам (санкціям і контрзаходам) як засобу реалізації міжнародно-правової відповідальності – формуванню їх як явища, питанню правомірності та сучасним тенденціям їх застосування⁴³. У дисертації Ю. Малишевої розглянуто, зокрема, співвідношення всеохопних і цілеспрямованих міжнародних санкцій як елементів реалізації відповідальності держави та осіб, які здійснюють державну політику. Щоправда, в роботі аналізуються лише санкції, які запроваджує Рада Безпеки ООН⁴⁴. Робота Мувафака З. Тамера була присвячена особливостям застосування міжнародних санкцій проти Іраку, накладеним у 1990–2013 рр. Радою Безпеки ООН у відповідь на агресію проти Кувейту, але робота містить також загальний аналіз інституту

⁴⁰ Аль-Захарна Салім Мухаммед Сааді, 'Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за злочин геноциду' (автореф дис канд юрид наук 2001).

⁴¹ Л. Гусейнов, 'Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини' (автореф дис д-ра юрид наук 2000) 4.

⁴² Гусейнов (н 41) 5.

⁴³ Блажевич (н 33) 13–15.

⁴⁴ Ю. Малишева, 'Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН' (автореф дис канд юрид наук 2016).

санкцій у сучасному міжнародному праві⁴⁵. Дисертацію В. Пахіль присвячено політологічному аналізу досвіду застосування санкцій головними органами ООН, але робота містить також розділ, де аналізуються правові засади застосування санкцій ООН. На думку автора, зважаючи на те, що питання реституцій та репарацій не охоплюються санкціями, останні не можна розглядати як форму відповідальності держави⁴⁶.

Також відзначимо дисертацію М. Камишанського, присвячену компенсації як формі реалізації відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння та шкоду, заподіяну правомірною діяльністю⁴⁷.

Низку праць українських учених присвячено дослідженню *сутності та особливостей агресії*. Важливе значення для нашої проблематики має дисертація А. Майснера як єдина комплексна українська робота, присвячена аналізу проблеми агресії в сучасній доктрині міжнародного права. Ця праця на основі узагальнення сучасних досліджень представляє широке розуміння злочину агресії, що охоплює його військові та різноманітні невійськові форми (включно з економічною й інформаційно-комунікативною та ін.), розглядає кореляцію агресії та тероризму, практику приховування агресії за гуманітарною інтервенцією, “відповідальністю за захист”, індивідуальною та колективною самообороною та ін., пропонує ідею криміналізації відповідальності держави за вчинення агресії (щоправда, цю ідею в роботі не виокремлено структурно, її представлено коротко і в загальних рисах)⁴⁸.

Також слід згадати дисертаційне дослідження Х. Максим, присвячене філософсько-правовому аналізу категорії “агресія”. Щоправда, остання у роботі розглядається насамперед у контексті соціально-культурного середовища, як етико-моральне явище. Тут містяться і рефлексії в контексті осмислення міжнародних відносин і агресивної війни, але вони в роботі комплексно не представлені⁴⁹.

У кількох українських дисертаційних дослідженнях розглядається правовий вимір територіальних проблем, які породжуються агресією. Зокрема, у дисертації В. Кононенка, присвяченій вирішенню територіальних спорів Міжнародним судом ООН, приділено увагу умовам виникнення цих міжнародних спорів – правонаступництву, агресії, анексії, а також загальним питанням еволюції статусу територій у міжнародному праві⁵⁰. Дисертацію

⁴⁵ Мувафак Зіяд Тамер, ‘Особливості застосування міжнародно-правових санкцій щодо Іраку’ (автореф дис канд юрид наук 2009).

⁴⁶ В Пахіль, ‘Проблема санкцій в діяльності ООН’ (автореф дис канд політ наук 2000).

⁴⁷ М Камишанський, ‘Міжнародно-правове регулювання використання компенсації як форми відшкодування шкоди держав і міжнародних міжурядових організацій за міжнародно-протиправні діяння’ (автореф дис канд юрид наук 2017).

⁴⁸ А Майснер, ‘Міжнародний злочин “агресія” в сучасній доктрині міжнародного права’ (автореф дис канд юрид наук 2018).

⁴⁹ Х Максим, ‘Філософсько-правова природа категорії “агресія”’ (автореф дис д-ра філософії (право) 2023).

⁵⁰ В Кононенко, *Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика* (Фенікс 2018) 137–193. Це дисертація у формі монографії.

Т. Цимбрівського присвячено еволюції та сучасному змісту принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві. Автор, серед іншого, розглядає таку форму порушення цих принципів і неправомірного відчуження територій, як анексія⁵¹. Питання значення різних аспектів ефективного контролю держави щодо території для визначення її належності у практиці Міжнародного суду ООН та рішеннях міжнародних судових органів ad hoc було розглянуто у дисертації Р. Алямкіна⁵².

Зрештою, слід виокремити праці, в яких розглянуто правові аспекти протидії російській агресії. Монографія О. Задорожнього стала першим індивідуальним монографічним дослідженням, у якому було комплексно представлено оцінку агресії РФ проти України крізь призму порушення основних принципів міжнародного права. Також автор, здійснюючи юридичну кваліфікацію дій РФ, представив критичний аналіз понять “агресія” та “агресивна війна”⁵³. Також слід згадати інші монографії цього вченого і лідера важливої української школи міжнародного права, присвячені міжнародно-правовим аспектам російської анексії Криму (включно з проблематикою міжнародно-правової відповідальності РФ та її вищого політичного і військового керівництва)⁵⁴ та питанню агресії в сучасній російській доктрині міжнародного права⁵⁵. У монографії О. Кресіна докладно розглянуто, серед іншого, питання формування кваліфікації російської агресії та пов’язаних з нею злочинів у актах Генеральної Асамблеї ООН⁵⁶. Також у дисертації Б. Устименка, присвяченій політичним механізмам протидії агресії РФ на морі, приділено увагу визначенню агресії в міжнародному праві⁵⁷.

Зрештою, *питанню міжнародно-правової відповідальності РФ за злочин агресії проти України* не присвячена жодна дисертаційна чи індивідуальна монографічна робота. Але слід відзначити дисертацію К. Важної, яка присвятила окремий підрозділ ознакам і підставам міжнародно-правової відповідальності держави за злочин агресії⁵⁸. Також, як дотичну, слід згадати роботу Х. Олійник, в якій розглянуто індивідуальну кримінальну відповідальність згідно з українським законодавством за пропаганду, пла-

⁵¹ Т. Цимбрівський, ‘Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві’ (автореф дис канд юрид наук 2008).

⁵² Р. Алямкін, ‘Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів’ (автореф дис канд юрид наук 2011) 10, 14.

⁵³ О. Задорожній, *Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права* (К.І.С. 2015).

⁵⁴ О. Задорожній, *Анексія Криму – міжнародний злочин* (К.І.С. 2015).

⁵⁵ А. Задорожній, *Оправдать любой ценой. Агрессивная война Российской Федерации против Украины и трансформация российского видения международного права* (К.І.С. 2016); А. Задорожній, *Российская доктрина международного права после аннексии Крыма* (К.І.С. 2015); О. Zadorozhnyi, *Russian doctrine of international law after the annexation of Crimea* (KIS 2015).

⁵⁶ О. Кресін, *Резолюції Генеральної Асамблеї ООН: характер і значення у контексті війни РФ проти України* (Норма права 2024).

⁵⁷ Б. Устименко, ‘Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі’ (дис д-ра філософії (політологія) 2023).

⁵⁸ Важна (н 37) 120–132.

нування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни, але автор звертається й до міжнародно-правових актів у цій сфері⁵⁹.

Висновки. Отже, питання міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії, попри його безумовну наукову й практичну актуальність, в Україні досі залишається фрагментарною проблематикою і ще не стало темою комплексного дисертаційного чи монографічного дослідження. Водночас слід зазначити, що Україна має славу традицію вивчення окремих елементів цієї проблематики, що реалізується як у межах цілих наукових шкіл, так і окремими дослідниками.

На підставі авторської реконструкції, концептуалізації, категоризації та класифікації можу виокремити такі елементи цієї проблематики, представлені в українських дисертаційних та індивідуальних монографічних працях: 1) теорія міжнародного злочину; 2) судовий механізм забезпечення міжнародно-правової відповідальності; 3) індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародні злочини; 4) сутність та особливості міжнародно-правової відповідальності держави; 5) відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння; 6) сутність та особливості злочину агресії; 7) міжнародно-правова відповідальність РФ за злочин агресії проти України.

Ці елементи проблематики міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії мають різний ступінь дослідженості в українській науці й частково можуть бути виокремлені лише разом із суміжними питаннями або навіть у контексті останніх. Крім того, можна помітити виразний розрив у часі між дослідженнями 1970–1980-х років, і новими дисертаціями та індивідуальними монографіями з цієї проблематики, які почали з'являтися лише у 2000-х роках.

При цьому більшість наявних досліджень написано 15–20 років тому. Зберігаючи історичне та теоретичне значення, вони поступово втрачають нормативну та доктринальну актуальність з розвитком міжнародного права та його науки. Менше десятка з усіх розглянутих праць тією чи іншою мірою враховують реалії війни РФ проти України, починаючи з 2014 р., лише кілька – пов'язані з цими реаліями рішення міжнародних судів і міжнародних організацій, що суттєво впливають на розвиток і розуміння міжнародного права.

Отже, на мою думку, проблематика міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії заслуговує на те, щоби стати, на решті, в Україні також цілісною темою комплексного дисертаційного та/або монографічного дослідження. Останнє може сприяти одній з найважливіших цілей нашої держави та науки – притягненню РФ та її вищого політичного і військового керівництва до міжнародно-правової відповідальності за здійснення агресії проти України.

⁵⁹ Х Олійник, 'Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни' (дис д-ра філософії 2022) 42–60.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Zadorozhnii O, *Russian doctrine of international law after the annexation of Crimea* (KIS 2015).
2. Antipenko V, *Teoriya ugovnoy otvetstvennosti gosudarstva* (Feniks 2016).
3. Bazov O, *Mizhnarodno-pravovi zasady orhanizatsii ta diialnosti mizhnarodnykh kryminalnykh sudiv* (Alerta 2023).
4. Kononenko V, *Vyrishennia terytorialnykh sporiv Mizhnarodnym Sudom OON: teoriia i praktyka* (Feniks 2018).
5. Kresin O, *Rezoliutsii Heneralnoi Asamblei OON: kharakter i znachennia u konteksti viiny RF proty Ukrainy* (Norma prava 2024).
6. Manijchuk Ju, *Posledstviya mezhdunarodnogo pravonarusheniya* (Vishha shkola 1987).
7. Raskalej S, *Ob'ektivnaja otvetstvennost' gosudarstv v mezhdunarodnom prave* (V Vasilenko red Naukova dumka 1985).
8. Vasilenko V, *Mezhdunarodno-pravovye sankcii* (Vishha shkola 1982).
9. Vasilenko V, *Otvetstvennost' gosudarstva za mezhdunarodnye pravonarusheniya* (Vishha shkola 1976).
10. Vasilenko V, V David, *Mehanizm ohrany mezhdunarodnogo pravoporjadka* (Univerzita J. E. Purkyne 1986).
11. Vasilenko V, *Voprosy mezhdunarodno-pravovoy otvetstvennosti v svyazi s problemoj garantij osushchestvleniya norm mezhdunarodnogo prava* (Vishha shkola 1970).
12. Zadorozhnii O, *Aneksiia Krymu – mizhnarodnyi zlochin* (K.I.S. 2015).
13. Zadorozhnii O, *Porushennia ahresyvnoiu viinoiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy osnovnykh pryntsypiv mizhnarodnoho prava* (K.I.S. 2015).
14. Zadorozhnij A, *Opravdat' ljuboj cenoi. Agresivnaja vojna Rossijskoj Federatsii protiv Ukrainy i transformacija rossijskogo videnija mezhdunarodnogo prava* (K.I.S. 2016).
15. Zadorozhnij A, *Rossijskaja doktrina mezhdunarodnogo prava posle anneksii Kryma* (K.I.S. 2015).

Theses

16. Aliamkin R, 'Myrne vyrishennia mizhnarodnykh terytorialnykh sporiv: praktyka mizhnarodnykh sudovykh orhaniv' (avtoref dys kand yuryd nauk 2011).
17. Al-Zakharna Salim Mukhammed Saadi, 'Mizhnarodna kryminalna vidpovidalnist indyvidiv za zlochin henotsydu' (avtoref dys kand yuryd nauk 2001).
18. Andreichenko S, 'Mizhnarodno-pravova kontseptsiiia atrybutsii povedinky derzhavi' (avtoref dys doktora yuryd nauk 2016).
19. Anosova Yu, 'Iurydyktsiia mizhnarodnykh sudovykh orhaniv shchodo zlochynu henotsydu' (dys kand yuryd nauk 2018).
20. Bakumov O, 'Instytutsionalizatsiia vidpovidalnosti derzhavy: teoretychni ta konstytutsiino-pravovi aspekty' (dys doktora yuryd nauk 2021).
21. Blazhevych Yu, 'Vidpovidalnist derzhav za mizhnarodno-protypravni diiannia' (avtoref dys kand yuryd nauk 2006).
22. Dromina N, 'Iurydyktsiia mizhnarodnykh kryminalnykh sudiv i trybunaliv' (avtoref dys kand yuryd nauk 2006).
23. Huseinov L, 'Vidpovidalnist derzhav za porushennia mizhnarodnykh zobov'iazan u haluzi prav liudyny' (avtoref dys d-ra yuryd nauk 2000) 4.
24. Hutnyk V, 'Kryminalno-protsesualni harantii uchasnykiv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv' (mizhnarodno-pravovy aspekt)' (avtoref dys kand yuryd nauk 2010).
25. Kamyshanskyi M, 'Mizhnarodno-pravove rehuliuвання vykorystannia kompensatsii yak formy vidshkoduvannia shkody derzhav i mizhnarodnykh mizhuriadovykh orhanizatsii za mizhnarodno-protypravni diiannia' (avtoref dys kand yuryd nauk 2017).

26. Kasyniuk O, 'Kryminalno-protsesualni pytannia diialnosti mizhnarodnykh kryminalnykh sudiv' (avtoref dys kand yuryd nauk 2005).
27. Kivanuka L, 'Mezhdunarodnoe pravonarushenie kak osnovanie otvetstvennosti gosudarstva' (avtoref diss kand jurid nauk 1980).
28. Kolotukha I, 'Kryminalna vidpovidalnist fizychnykh osib za porushennia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava' (avtoref dys kand yuryd nauk 2010).
29. Koruts U, 'Zaborona propahandy viiny u suchasnomu mizhnarodnomu pravi' (dys d-ra yuryd nauk 2023).
30. Maievskia A, 'Zlochynty proty liudianosti: mizhnarodno-pravovy aspekt' (avtoref dys kand yuryd nauk 2002).
31. Maisner A, 'Mizhnarodnyi zlochynt "ahresiia" v suchasni doktryni mizhnarodnoho prava' (avtoref dys kand yuryd nauk 2018).
32. Maksym Kh, 'Filosofsko-pravova pryroda katehorii "ahresiia"' (avtoref dys d-ra filosofii (pravo) 2023).
33. Malysheva Yu, 'Tsilespryamovani sanktsii ta yikh zastosuvannia Radoiu Bezpeky OON' (avtoref dys kand yuryd nauk 2016).
34. Manijchuk Ju, 'Ob'em, vidy i formy otvetstvennosti gosudarstva za mezhdunarodnye pravonarusheniia' (diss kand jurid nauk 1983).
35. Mokhonchuk S, 'Kryminalno-pravova okhorona myru ta bezpeky liudstva' (avtoref dys d-ra yuryd nauk 2014).
36. Muvafak Ziad Tamer, 'Osoblyvosti zastosuvannia mizhnarodno-pravovykh sanktsii shchodo Iraku' (avtoref dys kand yuryd nauk 2009).
37. Myronova V, 'Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny' (avtoref dys kand yuryd nauk 2008).
38. Novikova L, 'Kryminalna vidpovidalnist za finansuvannia teroryzmu' (avtoref dys kand yuryd nauk 2007).
39. Oliinyk Kh, 'Kryminalna vidpovidalnist za propahandu, planuvannia, pidhotovku, rozv'iazannia ta vedennia ahresyvnoi viiny' (dys d-ra filosofii 2022).
40. Olshanchenko V, 'Tsyvilno-pravova vidpovidalnist derzhavy Ukraina pered sub'iektamy pidpriemnytskoi diialnosti' (avtoref dys kand yuryd nauk 2021).
41. Pakhil V, 'Problema sanktsii v diialnosti OON' (avtoref dys kand polit nauk 2000).
42. Pylypenko V, 'Mizhnarodnyi Kryminalnyi Sud za Rymskym dohovorem 1998 roku' (avtoref dys kand yuryd nauk 2005).
43. Pylypenko V, 'Voieni zlochynty za Rymskym statutom Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu: pytannia teorii ta praktyky' (dys d-ra yuryd nauk 2024).
44. Strokova I, 'Kryminalna vidpovidalnist za henotsyd (porivnialnyi analiz)' (avtoref dys kand yuryd nauk 2010).
45. Tsymbrivskiy T, 'Dotrymannia pryntsypiv terytorialnoi tsilisnosti ta neporushnosti kordoniv u mizhnarodnomu pravi' (avtoref dys kand yuryd nauk 2008).
46. Ustymenko B, 'Polityko-pravovi mekhanizmy protydii rosiiskii ahresii na mori' (dys d-ra filosofii (politohiia) 2023).
47. Vazhna K, 'Kontseptsiiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy' (dys kand yuryd nauk 2012).
48. Yarmaki V, 'Mizhnarodne humanitarne pravo, shcho zastosovuietsia v period zbroinykh konfliktiv, ta implementatsiia yoho Ukrainoiu' (avtoref dys kand yuryd nauk 2003).
49. Zelinska N, 'Mizhnarodno-pravova kontseptsiiia mizhnarodnoho zlochyntu' (avtoref dys d-ra yuryd nauk 2007).

Mykhailo Hrynyshyn

THE DEVELOPMENT OF RESEARCH OF INTERNATIONAL
LEGAL RESPONSIBILITY OF STATES FOR THE CRIME OF AGGRESSION
IN UKRAINIAN LEGAL STUDIES

ABSTRACT. The purpose of the article is to analyze and summarize the dissertations and individual monographs of Ukrainian scholars of 1991–2024 on the international legal responsibility of States for the crime of aggression. Based on the study, the author identifies the following elements of this issue presented in Ukrainian complex studies 1) theory of international crime; 2) judicial mechanism of international legal responsibility; 3) individual criminal responsibility for international crimes; 4) essence and peculiarities of international legal responsibility of the state; 5) responsibility of states for internationally wrongful acts; 6) essence and peculiarities of the crime of aggression; 7) international legal responsibility of the Russian Federation for the crime of aggression against Ukraine.

These elements have varying degrees of exploration and can be partially distinguished only together with related issues or even in the context of the latter. In addition, there is a clear time gap between Soviet and newer studies. Most of the available studies were written 15–20 years ago and are gradually losing their normative and doctrinal relevance with the development of international law and its science. And only a small number of them take into account the realities of the Russian Federation's war against Ukraine and the current development of international law. The author concludes that the issues of international legal responsibility of States for the crime of aggression deserve to become a comprehensive topic of a complex dissertational and/or monographic study in Ukraine.

KEYWORDS: international crime; internationally wrongful act; international legal responsibility of the State; international criminal justice; crime of aggression in international law.

Богдан Басула

аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу
та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3536-2276>
b.basula@gmail.com

УДК 347.7

НОВИЙ НАПРЯМ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ У ЄС

АНОТАЦІЯ. Гармонізація законодавства про неплатоспроможність є важливим кроком для посилення європейської інтеграції та розвитку єдиного ринку капіталу. У статті висвітлюються основні ініціативи Європейського Союзу, спрямовані на зменшення правових розбіжностей між національними системами, зокрема, через прийняття Комісією ЄС Рекомендації 2014 р. про новий підхід до банкрутства, Регламенту (ЄС) 2015/848 та Директиви (ЄС) 2019/1023. Ці документи встановлюють правила для процедур банкрутства та превентивної реструктуризації, що мають на меті покращення ефективності національних режимів банкрутства та полегшення транскордонних інвестицій. Особливу увагу приділено проекту Директиви 2022/0408, яка пропонує уніфікацію матеріальних аспектів законодавства про неплатоспроможність, забезпечуючи більш передбачуваний розподіл активів та підвищуючи ефективність ліквідаційних процедур. Мета статті – провести аналіз основних положень запропонованої Директиви ЄС 2022/0408, з'ясувати перспективи забезпечення повної гармонізації законодавства про неплатоспроможність у ЄС, здійснити аналіз можливостей імплементації положень Директиви у національне законодавство України. Важливими положеннями Директиви є регулювання дій боржника, спрощення процедур для мікропідприємств, а також створення механізмів захисту кредиторів і поліпшення процесу пошуку активів. У статті розкрито концепцію процедури pre-pack – механізму, що дає змогу боржникам продати частину бізнесу до початку ліквідаційної процедури, та її потенційний вплив на корпоративне оздоровлення. Автор також проводить порівняльний аналіз положень європейського та українського законодавства про неплатоспроможність. Виявлено, що, попри спроби гармонізувати українське законодавство із законодавством ЄС, значні розбіжності залишаються. Українська система надає перевагу ліквідації перед реструктуризацією, що перешкоджає фінансовому оздоровленню боржників. У статті підкреслюється, що гармонізація законодавства про неплатоспроможність має не лише економічний, а й стратегічний характер для України. Імплементація європейських норм сприятиме зміцненню економічної інтеграції з ЄС і підвищить привабливість українського ринку для іноземних інвесторів. Водночас реалізація нових підходів вимагає від України врахування власного досвіду та особливостей національної економіки.

Ключові слова: неплатоспроможність; гармонізація; превентивна реструктуризація; ЄС; процедура pre-pack; Директива 2022/0408; пошук активів; банкрутство.

Законодавство про неплатоспроможність може бути одним із останніх прикладів національного та кодифікованого підходу до приватного права в

Європі. Тоді як інші галузі законодавства, зокрема законодавство у сфері захисту прав споживачів, доволі суттєво піддалися гармонізації, законодавство про неплатоспроможність залишається найбільш стійким до таких ініціатив. Основна причина того, чому законодавство про неплатоспроможність залишається стійким до гармонізації, полягає в тому, що воно функціонує як координаційний механізм, обов'язковий для інших галузей права, які також важко гармонізувати на міжнародному рівні. Зокрема, законодавство про неплатоспроможність тісно пов'язане із законодавством про ринки фінансових послуг, що включає правове регулювання договорів поруки й застави, трудовим та податковим законодавством. Попередні спроби створити єдиний режим неплатоспроможності в Європейському Союзі переважно стосувалися координації визнання та виконання національних законів¹. Для забезпечення термінологічної єдності й правильного розуміння ключових термінів, що вживаються в цій статті, зазначимо, що поняття “режим неплатоспроможності” зазвичай розуміється як спеціальне провадження, яке зумовлює часткове або повне вилучення майна боржника та призначення ліквідатора або адміністратора, що зазвичай застосовується до установ згідно з національним законодавством та/або є спеціальним для таких установ, або застосовується загалом до будь-якої фізичної чи юридичної особи.

Відсутність узгоджених режимів неплатоспроможності давно визначено як одну з ключових перешкод на шляху свободи руху капіталу в ЄС і більшої інтеграції ринків капіталу ЄС². Починаючи з 2015 р., Європейський Парламент, Рада, Комісія та Європейський центральний банк (далі – ЄЦБ) спільно визначають законодавство про неплатоспроможність (банкрутство) як ключову сферу для досягнення “справжнього” та дієвого Союзу ринку капіталів. Це також є незмінною точкою зору міжнародних організацій, таких як Міжнародний валютний фонд (далі – МВФ), і численних аналітичних центрів.

У 2019 р. МВФ визначив практику неплатоспроможності як одну з трьох ключових перешкод для більшої інтеграції ринку капіталу в Європі, поряд з прозорістю та якістю регулювання. ЄЦБ неодноразово наголошував на необхідності усунути основні недоліки та розбіжності між системами банкрутства, оскільки більш ефективні та гармонізовані закони про банкрутство разом з іншими нормативно-правовими актами можуть підвищити ступінь правової визначеності для інвесторів, зменшити витрати та полегшити транскордонні інвестиції, а також зробити ризиковий капітал більш привабливим та доступним для компаній.

¹ J. H. Dalhuisen, ‘Harmonization of substantive insolvency law in the EU’ [2021] 5 Maandblad voor Vermogensrecht 159–65.

² J.-C. Juncker et al, ‘The Five Presidents’ Report: Completing Europe’s Economic and Monetary Union’ (European Commission, 22 June 2015) <https://ec.europa.eu/info/publications/five-presidents-report-completing-europes-economic-and-monetary-union_en> (accessed 17.07.2024).

Законодавство у сфері визнання осіб неплатоспроможними фрагментоване за національними ознаками. Як наслідок, результати його застосування в державах – членах ЄС є різними, і, зокрема, вони мають різний ступінь ефективності з точки зору часу, необхідного для ліквідації компанії, і вартості, яку, врешті-решт, можна відшкодувати кредиторам. У деяких державах – членах ЄС це призводить до збільшення тривалості процедур банкрутства та зниження середньої вартості відшкодування у справах про ліквідацію. Відмінності в національних режимах також створюють правову невизначеність щодо результатів провадження у справі про банкрутство та призводять до збільшення витрат на отримання інформації та навчання для транскордонних кредиторів порівняно з тими, хто працює лише всередині країни.

Згідно з дослідженням Європейської банківської асоціації, оприлюдненим у 2020 р., період відновлення платоспроможності під час банкрутства в країнах ЄС у середньому триває від 0,6 до 7 років. Середній показник повернення коштів за корпоративними кредитами у ЄС становив 40 % загальної суми боргу³.

Різні режими неплатоспроможності (банкрутства) в ЄС становлять особливу проблему для транскордонних інвесторів, які потенційно повинні розглядати 27 різних режимів, оцінюючи можливість інвестування за межами своєї держави-члена. Умови є несправедливими, оскільки подібні інвестиції в державах-членах з більш ефективними режимами неплатоспроможності (банкрутства) вважаються більш привабливими, ніж у державах-членах з менш ефективними режимами неплатоспроможності (банкрутства), таким чином створюючи значну перешкоду для транскордонного потоку капіталу та функціонування єдиного ринку капіталу в ЄС.

Підвищення ступеня гармонізації у сфері банкрутства в країнах – членах ЄС є необхідним для забезпечення злагодженого функціонування єдиного ринку в цілому і для ринків капіталу в ЄС зокрема.

Мета дослідження. Аналіз основних положень запропонованої Директиви ЄС 2022/0408, з'ясування перспектив забезпечення повної гармонізації законодавства про неплатоспроможність у ЄС, аналіз можливостей імплементації положень Директиви у національне законодавство України.

Питання гармонізації законодавства про неплатоспроможність у ЄС досліджувалось багатьма зарубіжними науковцями, зокрема, такими, як Я. Дальгуйзен, Е. Гіо, Г. Калстер. Серед вітчизняних науковців О. Бірюков досліджував питання гармонізації законодавства про неплатоспроможність у ЄС, імплементації таких норм у національне законодавство.

³ EBA publishes Report on benchmarking of national insolvency frameworks across the EU. Press Release (European Banking Authority 18 November 2020) <<https://www.eba.europa.eu/publications-and-media/press-releases/eba-publishes-report-benchmarking-national-insolvency>> (accessed 17.07.2024).

В Україні немає наукових публікацій щодо запропонованого проєкту Директиви ЄС 2022/0408. Взагалі питанню гармонізації законодавства про неплатоспроможність у ЄС та імплементації відповідних норм у вітчизняне законодавство не приділено достатньої уваги серед науковців.

У 2014 р. Комісія ЄС видала Рекомендацію щодо нового підходу до банкрутства та неплатоспроможності, в якій підкреслила необхідність заохочувати більшу узгодженість між національними системами банкрутств з урахуванням інтересів широкої групи учасників, включаючи інтереси кредиторів, працівників та інших зацікавлених учасників процесу у провадженнях про банкрутство, що матиме наслідком збільшення транскордонних інвестицій⁴.

Згодом було прийнято Регламент (ЄС) 2015/848 Європейського Парламенту та Ради про провадження у справі про банкрутство (далі – Регламент 2015/848) та Директиву (ЄС) 2019/1023 Європейського Парламенту та Ради про превентивну реструктуризацію, погашення заборгованості та дискваліфікацію, а також про заходи щодо підвищення ефективності процедур, пов'язаних з реструктуризацією, неплатоспроможністю та погашенням заборгованості, та про внесення змін до Директиви (ЄС) 2017/1132 (далі – Директива про реструктуризацію та неплатоспроможність).

Регламент (ЄС) 2015/848 містить правила визначення підсудності справ, що стосуються транскордонних процедур банкрутства⁵, тоді як Директива про реструктуризацію та неплатоспроможність запроваджує (серед іншого) межі превентивної реструктуризації в країнах – членах ЄС⁶. Однак жоден із цих актів не має на меті гармонізацію саме процедур неплатоспроможності (банкрутства) між державами-членами.

7 грудня 2022 р. Європейська Комісія опублікувала проєкт Директиви Європейського Парламенту та Ради про гармонізацію певних аспектів законодавства про неплатоспроможність 2022/0408⁷. Запропонований проєкт Директиви 2022/0408, як випливає з його назви, прагне врегулювати деякі аспекти матеріального права про неплатоспроможність і гармонізувати їх у країнах-членах. Ініціатива є доволі складною, оскільки закони про неплатоспроможність у різних країнах-членах мають глибокі культурні корені й тісно пов'язані з іншими національними законами.

⁴ 2014/135/EU: Commission Recommendation of 12 March 2014 on a new approach to business failure and insolvency <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2014/135/oj>> (accessed 17.07.2024).

⁵ Regulation (EU) 2015/848 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on insolvency proceedings (recast) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/848/oj>> (accessed 17.07.2024).

⁶ Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj>> (accessed 17.07.2024).

⁷ Proposal for a Directive of The European Parliament and of the Council harmonising certain aspects of insolvency law. COM(2022)702 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52022PC0702>> (accessed 17.07.2024).

Так, Європейська Комісія у своєму повідомленні до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів від 24.09.2020 р., представляючи новий план дій щодо створення Союзу ринків капіталу, відзначила, що значні розбіжності між національними режимами неплатоспроможності є давнім структурним бар'єром для транскордонних інвестицій. Різні, а іноді й неефективні національні режими ускладнюють для іноземних інвесторів прогнозування тривалості та результатів провадження у справах про банкрутство, що ускладнює адекватне оцінювання ризиків. Гармонізація певних цільових сфер національних правил у справах про неплатоспроможність або їх зближення може підвищити правову визначеність. Крім того, регулярний моніторинг ефективності національних режимів неплатоспроможності дав би змогу державам-членам порівнювати свої режими неплатоспроможності з режимами інших держав-членів і заохочувати держави-члени з недостатньо ефективними режимами до їх реформування⁸.

Отже, гармонізація ключових норм про неплатоспроможність допоможе реалізувати план ЄС щодо створення Союзу ринків капіталу, що сприятиме зміцненню фінансової та економічної інтеграції в ЄС. Рух у цьому напрямі вже можна побачити в основних міжнародних рейтингах. За рейтингом ОЕСР, 16 держав – членів ЄС входять до кола 20 країн з найбільш розвиненими режимами неплатоспроможності, порівняно з 11 країнами у 2016 р.⁹

Як зазначає Європейська Комісія, майбутня Директива спрямована на три ключові виміри законодавства про неплатоспроможність: 1) повернення активів у ліквідаційну масу; 2) ефективність провадження; 3) передбачуваний та справедливий розподіл стягнутих коштів між кредиторами. Складові частини Директиви були ретельно відібрані на основі досвіду переговорів щодо Директиви про реструктуризацію та неплатоспроможність, обговорень та остаточних рекомендацій групи експертів, результатів публічних консультацій, дослідження зовнішнього консультанта та широкої взаємодії із зацікавленими сторонами. Розглянемо основні положення проекту Директиви.

Оскарження дій, спрямованих на ухилення від боргових зобов'язань. Розділ 2 проекту Директиви містить детальні мінімальні вимоги до дій боржника щодо ухилення від виконання боргових зобов'язань, які дають підстави для їхнього оскарження. Причому в ст. 5 зазначено, що Директива не перешкоджає державам-членам ухвалювати або підтримувати положення щодо нікчемності, недійсності або неможливості виконання правових актів, що

⁸ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:590:FIN>> (accessed 17.07.2024).

⁹ C André, L Demmou, 'Enhancing insolvency frameworks to support economic renewal' [2022] 1738 OECD Economics Department Working Papers (OECD Publishing, Paris) <https://www.oecd.org/en/publications/enhancing-insolvency-frameworks-to-support-economic-renewal_8ef45b50-en.html> (accessed 17.07.2024).

завдають шкоди кредиторам, якщо такі положення забезпечують більший захист кредиторів, ніж ті, що викладені в Директиві. У ст. 6 зазначається, що правочини, які дають перевагу кредитору або групі кредиторів, можуть бути визнані недійсними, якщо вони були вчинені: протягом трьох місяців до подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство, за умови, що боржник не може погасити борги, або після подання заяви про банкрутство. Ці акти можуть бути визнані недійсними, якщо кредитор знав або повинен був знати про неплатоспроможність боржника або про подання заяви на банкрутство. Стаття 7 передбачає, що правочини боржника, що були здійснені без оплати або з неналежною оплатою, можуть бути визнані недійсними, якщо їх було вчинено протягом одного року до подання заяви про банкрутство. У ст. 8 йдеться про те, що правочини, вчинені боржником з наміром завдати шкоди кредиторам, можуть бути визнані недійсними, якщо вони були здійснені протягом чотирьох років до подання заяви про банкрутство. Такі правочини вважаються недійсними, якщо інша сторона знала або повинна була знати про наміри боржника завдати шкоди кредиторам.

Пошук активів. Статтями 13–18 проєкту Директиви передбачається удосконалення прозорості відстеження активів. Так, Директивою запропоновано, щоб суди у справах про банкрутство були наділені повноваженнями здійснювати негайний пошук у національному реєстрі банківських рахунків і, за запитом арбітражного керуючого, отримувати доступ до реєстрів банківських рахунків в інших державах – членах ЄС, якщо це необхідно для цілей пошуку активів, що належать до ліквідаційної маси. Водночас арбітражному керуючому пропонується надати доступ до національних реєстрів юридичних осіб і реєстрів іншого майна в інших державах – членах ЄС (наприклад, земельних реєстрів або реєстрів транспортних засобів, суден і літаків).

Процедура pre-pack. У статтях 19–35 пропонується запровадження в усіх державах-членах процедури pre-pack (попереднього провадження), яка має на меті полегшити продаж бізнесу боржника або його частини як цілісного майнового комплексу підприємства¹⁰. Процедура складається з двох етапів:

1. Підготовча фаза: на цьому етапі призначається відповідний спостерігач, або “монітор”. Монітор – це фахівець, який керує процесом продажу та готує відповідні документи. Продаж має відбуватися у конкурентних, прозорих умовах, відповідно до ринкових стандартів. Монітор оцінює, яка пропозиція є найбільш вигідною для кредиторів, і рекомендує її. У цей період можуть бути припинені індивідуальні виконавчі дії, якщо боржник знаходиться у стані ймовірної неплатоспроможності або вже є неплатоспроможним (залежно від законодавства кожної держави-члена).

2. Фаза ліквідації: на цьому етапі суд призначає монітора керуючим у справі про банкрутство та надає дозвіл на продаж активів боржника одразу

¹⁰ Proposal for a Directive of The European Parliament and of the Council ... (n 7).

після відкриття процедури банкрутства (якщо цей продаж відповідає зазначеним умовам). Кредитори та акціонери мають можливість бути заслуханими у рамках процесу. Альтернативою приватному продажу може бути відкритий аукціон, який проводиться через два тижні після початку фази ліквідації.

Обов'язки керівника. Статтями 36–37 проєкту Директиви передбачається, що керівники компаній повинні подати заяву про початок провадження у справі про банкрутство не пізніше ніж через три місяці після того, як їм стало відомо або обґрунтовано можна було очікувати, що їм стане відомо про неплатоспроможність компанії¹¹. Директива також встановлює відповідальність керівників у разі, якщо вони не виконають свій обов'язок подати таку заяву.

Спрощена процедура ліквідації мікропідприємств. У статтях 38–57 проєкту Директиви пропонується запровадження спрощеної процедури ліквідації неплатоспроможних мікропідприємств, тобто підприємств, які наймають менше десяти працівників і річний оборот яких або загальний баланс не перевищує 2 мільйонів євро (визначення у ст. 2 Директиви)¹². Суд веде провадження в електронному вигляді за стандартними формами. Відповідно до запропонованих положень Директиви арбітражний керуючий може бути призначений, лише якщо боржник, кредитор або група кредиторів просить про таке призначення та якщо витрати на залучення арбітражного керуючого у справі покриваються за рахунок ліквідаційної маси або авансом від сторони, яка просить про таке залучення. Вимоги кредиторів, зазначені боржником у заяві про відкриття спрощеного ліквідаційного провадження, вважаються пред'явленими і, як правило, є безспірними. Активи мають бути реалізовані судом через електронні аукціони.

Комітет кредиторів. Директивою (статтями 58–67) пропонується запровадження комітету кредиторів, який створюється загальними зборами кредиторів¹³. Державам-членам надається право відмовлятися від створення комітету кредиторів, якщо витрати на його створення та функціонування перевищують очікувану користь від його створення. Директива визначає мінімальні вимоги до методів роботи, функції, права, обов'язки, повноваження, витрати, винагороду та відповідальність комітетів кредиторів. Комітет кредиторів є незалежним від арбітражного керуючого та здійснює нагляд за його діяльністю. Комітет кредиторів наділяється певними правами та обов'язками, такими, як право бути заслуханим у суді, звертатися за зовнішніми консультаціями, а також отримувати інформацію з питань, що стосуються інтересів кредиторів. Держави-члени можуть також надавати комітету право схвалювати певні рішення у рамках процедури банкрутства.

¹¹ Proposal for a Directive of The European Parliament and of the Council... (n 7).

¹² Ibidem (n 7).

¹³ Ibidem (n 7).

Інформаційний лист із ключовою інформацією. Інший важливий аспект проєкту Директиви стосується запровадження “інформаційного листа з ключовою інформацією” (ст. 68), в якому передбачається викласти різні важливі елементи національного законодавства про банкрутство в державах-членах¹⁴. Ключова інформація включає: умови відкриття провадження у справі про банкрутство, правила визначення черги вимог кредиторів і розподілу надходжень від реалізації майна, статистичні дані щодо середньої зареєстрованої тривалості провадження у справі про банкрутство. Зазначено, що інформація буде ретельно підготовлена та подана зрозумілою мовою, уникаючи будь-яких розбіжностей, пов’язаних із різними інтерпретаціями, таким чином забезпечуючи її зрозумілість широкому колу зацікавлених сторін, а також зробити її доступною для громадськості шляхом розміщення на Європейському порталі електронного правосуддя.

Натепер проєкт Директиви ще очікує свого прийняття. Не всі його положення підтримають у державах-членах, і радше Директива частково зазнає змін. Так, у висновку від 30 березня 2023 р. Бундесрат Німеччини зазначив, що вітає мету Директиви гармонізувати різні закони про неплатоспроможність держав-членів у цілому і таким чином зменшити правову невизначеність та непередбачуваність результатів проваджень у справах про неплатоспроможність на європейському внутрішньому ринку, проте висловив застереження щодо деяких положень Директиви. Так, у висновку окрема увага приділена провадженням, які можуть бути проведені без арбітражного керуючого. Така можливість призведе до обмеження прав кредиторів та їхніх шансів задовільнити свої вимоги до боржника, а також до додаткового фізичного та бюджетного навантаження на суди, що є недоцільним. У своєму висновку Бундесрат зазначив, що німецьке законодавство про неплатоспроможність уже пропонує ефективну основу для врегулювання корпоративної неплатоспроможності, та запропонував включити до Директиви положення, які б більше зосереджували гармонізацію на єдиному мінімальному рівні захисту прав кредиторів¹⁵.

Загалом, гармонізація законодавства про неплатоспроможність у ЄС проводиться за принципом “прогрес найкраще досягається серією невеликих кроків, а не великим стрибком уперед” (інкременталізм)¹⁶.

Після прийняття Директиви Україні необхідно буде імплементувати її положення в національне законодавство. В Україні вже є необхідний досвід гармонізації законодавства у сфері банкрутства. На розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону “Про внесення змін до Кодексу з процедур

¹⁴ Proposal for a Directive of The European Parliament and of the Council... (n 7).

¹⁵ Vorschlag für eine Richtlinie des Europäischen Parlaments und des Rates zur Harmonisierung bestimmter Aspekte des Insolvenzrechts. Bundesrat <<https://www.bundesrat.de/bv.html?id=0025-23>> (accessed 17.07.2024).

¹⁶ E Ghio, ‘The EU Incremental Approach to Cross-Border Insolvency Regulation: A Critical Analysis’ [2017] 28 International Company and Commercial Law Review 369.

банкрутства та інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації”¹⁷. У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що хоча положення національного законодавства враховують окремі положення Директиви ЄС 2019/1023, однак відмінності їхнього правового регулювання залишаються значними¹⁸. Поки ще зарано говорити про успіхи гармонізації Директиви 2019/1023 у національному законодавстві, проте початок покладено.

Для України імплементація положень Директиви 2022/0408 в національне законодавство може суттєво підвищити ефективність процедур банкрутства, полегшити доступ до інформації про активи боржника та сприяти прозорій ліквідації майна. Серед новел для нашого національного законодавства можна виділити надання судам і арбітражним керуючим негайного доступу до національних і міжнародних реєстрів для пошуку активів боржника, включаючи банківські рахунки, реєстри нерухомості та інші. У нашій країні поширеною проблемою у процедурі банкрутства є приховування активів боржника від кредиторів, та, як наслідок, надалі їх незаконне відчуження третім особам, у тому числі за межами України, що ускладнює процедуру банкрутства. Надання суду та арбітражному керуючому негайного доступу до відповідних реєстрів та рахунків допоможе забезпечити прозорий облік майна боржника. Включення такого положення зменшить затримку у виявленні активів і допоможе запобігти їхньому виведенню з власності боржника до завершення процедури банкрутства. Крім того, співпраця із реєстрами інших країн та інтеграція з європейськими базами даних може підвищити довіру інвесторів до України та полегшити міжнародні справи про неплатоспроможність. Проте на цьому шляху нам ще необхідно узгодити національне законодавство щодо конфіденційності даних, особливо у сфері банківської таємниці.

Впровадження процедури *pre-pack* уможливить провести швидкий продаж бізнесу або інших активів боржника, що дасть змогу зберегти робочі місця, стан рухомого майна боржника та загалом мінімізувати втрати для кредиторів. Відомо, що в Україні процедури банкрутства часто є довготривалими і тягнуться роками з моменту відкриття провадження і до моменту продажу активів боржника. За цей період майно боржника, особливо високотехнологічне обладнання та механізми, простоює та псується, що призво-

¹⁷ Проект Закону про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації № 10143 від 12.10.2023 <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=10143&conv=9>> (дата звернення 17.07.2024).

¹⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації” <blob:<https://itd.rada.gov.ua/e234d68c-d748-4a20-861e-5465d31d9bbf>> (дата звернення 17.07.2024).

дить до зменшення вартості такого майна. Впровадження процедури *pre-pack* відповідає інтересам як боржника, так і кредиторів.

Висновки. Проектом Директиви Європейська Комісія прагне надати більше безпеки та передбачуваності кредиторам, тим самим потенційно стимулюючи інвестиції в ЄС. Проект Директиви встановлює низку мінімальних стандартів у всьому ЄС, а це означає, що держави-члени, які вже мають суворіші режими, не повинні будуть вносити зміни до свого чинного законодавства для забезпечення відповідності. Ці успіхи можна тільки вітати, оскільки вони відображають як поглиблення, так і прискорення гармонізації законодавства про неплатоспроможність у ЄС. У короткостроковій перспективі буде важко забезпечити повну гармонізацію, особливо з огляду на тісну взаємодію законодавства про неплатоспроможність з іншими галузями національного законодавства, однак є ще багато можливостей для продовження процесу гармонізації.

Після прийняття цієї Директиви для нашої країни з'являється ще одна сходинка можливостей для вдосконалення та гармонізації національного законодавства у сфері неплатоспроможності з законодавством ЄС. Проведення гармонізації для нашої країни зумовлено забезпеченням функціонування єдиного ринку з вільного руху товарів, послуг, капіталу з ЄС, що є необхідністю для України. Важливим буде застосування досвіду імплементації інших країн, а також аналіз помилок із власного досвіду, який Україна вже має. Питання гармонізації законодавства у сфері неплатоспроможності є вельми важливим, з огляду на його вагомий економічний складову, та повинно бути предметом наступних наукових досліджень.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Dalhuisen J H, 'Harmonization of substantive insolvency law in the EU' [2021] 5 *Maandblad voor Vermogensrecht* 159–65.
2. Ghio E, 'The EU Incremental Approach to Cross-Border Insolvency Regulation: A Critical Analysis' [2017] 28 *International Company and Commercial Law Review* 369.

Websites

3. André C, Demmou L, 'Enhancing insolvency frameworks to support economic renewal' [2022] 1738 *OECD Economics Department Working Papers* (OECD Publishing, Paris) <https://www.oecd.org/en/publications/enhancing-insolvency-frameworks-to-support-economic-renewal_8ef45b50-en.html> (accessed 17.07.2024).
4. Juncker J-C et al, 'The Five Presidents' Report: Completing Europe's Economic and Monetary Union' (European Commission, 22 June 2015) <https://ec.europa.eu/info/publications/five-presidents-report-completing-europes-economic-and-monetary-union_en> (accessed 17.07.2024).

A NEW DIRECTION IN THE HARMONIZATION OF INSOLVENCY LAW
IN THE EU

ABSTRACT. The harmonization of insolvency laws is an important step towards strengthening European integration and developing a single capital market. The article highlights the main initiatives of the European Union aimed at reducing legal differences between national systems, in particular through the adoption by the EU Commission of the 2014 Recommendation on a New Approach to Insolvency, Regulation (EU) 2015/848 and Directive (EU) 2019/1023. These documents establish rules for bankruptcy and preventive restructuring procedures aimed at improving the efficiency of national bankruptcy regimes and facilitating cross-border investment. Particular attention is paid to the Proposal of Directive 2022/0408, which suggests unifying the substantive aspects of insolvency law, ensuring a more predictable distribution of assets and increasing the efficiency of liquidation procedures. The purpose of the article is to analyze the main provisions of the proposed EU Directive 2022/0408, to clarify the prospects for ensuring full harmonization of insolvency law in the EU, and to analyze the possibilities of implementing the provisions of the Directive into the national legislation of Ukraine. Important provisions of the Directive include regulation of the debtor's actions, simplification of procedures for microenterprises, as well as creation of mechanisms for protection of creditors and improvement of the asset tracing process. The article describes the concept of the pre-pack procedure, a mechanism that allows debtors to sell part of their business before the start of the liquidation procedure, and its potential impact on corporate recovery. The author also conducts a comparative analysis of the provisions of European and Ukrainian insolvency laws. It is found that, despite attempts to harmonize Ukrainian legislation with EU law, significant differences remain. The Ukrainian system favors liquidation over restructuring, which hinders the financial recovery of debtors. The article emphasizes that the harmonization of insolvency law is not only economic, but also strategic for Ukraine. The implementation of European provisions will help strengthen economic integration with the EU and increase the attractiveness of the Ukrainian market for foreign investors. However, the implementation of new approaches requires Ukraine to take into account its own experience and the specifics of the national economy.

KEYWORDS: insolvency; harmonization; preventive restructuring; EU; pre-pack procedure; Directive 2022/0408; asset search; bankruptcy.

НАДБАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ДУМКИ

Юрій Барабаш

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
проректор з науково-педагогічної роботи
та стратегічного розвитку
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

СУТТЄВИЙ НАУКОВИЙ ВНЕСОК ВЧЕНИХ І ПРАКТИКІВ З ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ПРОФЕСОРА, АКАДЕМІКА А. СЕЛІВАНОВА

Українським вченим – юристам є чим вразити професійну громадськість, бути гордим і показати наукові праці – вагомий науковий внесок. За два з половиною роки наукової праці згуртований професором А. Селівановим колектив авторів – професорів публічного права України видав 5 колективних монографій на актуальні теми конституційного права. Визначним елементом цих творів є не тільки оригінальні обкладинки, зроблені фахівцями видавництва “Фенікс”.

Можна стверджувати, що найбільший інтерес у публічному праві викликають проблеми судового права як комплексної галузі, коли наука досягла пізнання складних процесів і усвідомила, що суд дає їм оцінку, визначає достатність і достовірність кожного доказу окремо, а також взаємний зв’язок у сукупності. На формування внутрішнього переконання судді істотно впливає його світогляд, важливим елементом якого є правосвідомість. І починати аналіз бажано з норми конституційного права. Відтак суддя ніколи не помилиться, формуючи фундамент правосуддя, коли не можна проявляти суб’єктивну зацікавленість у вирішенні спору. Саме тому корисною для судового конституціоналізму є розкрита професорами Н. Оніщенко і Н. Пархоменко методологія застосування і праворозуміння законів, виявлення смислу законності й справедливості. Тільки таким чином можна перевірити встановлення дійсних обставин у справі й досягнення об’єктивної істини. Так складається довіра до судді і суду у двох сторін, повага до смислу у правовій нормі.

На пресконференції у залі НАН України пролунали яскраві виступи, і особливо відзначали суддів Верховного Суду А. Рибачука, С. Стеценка з

© Юрій Барабаш, 2024

Юрій Барабаш

внесенням нової моделі за змістом авторського колективу у виразній темі “A new way to law” (“Новий шлях до права”). Цікава аксіологічна думка була втілена у книгу. Вона вийшла у перекладі англійською мовою і потрапила до бібліотек Європейського суду.

Автори не оминули визначну дату – 75-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького. Вчені під керівництвом професора, академіка, лауреата Державної премії України А. Селіванова довели, що заслужений успіх відзначив плідну працю 28 докторів юридичних наук, які працювали два повних роки і в цьому була втілена ідея реального наукового внеску, який теж слід оцінити як досягнення національної правової науки. Це сталося тому, що гасло вчених-юристів було і є неповторним “Слава Україні”!

Наукові колективні твори:

1. Право у сучасному політичному житті України: колективна монографія / А. О. Селіванов [та ін.]; керівник автор. колективу академік А. О. Селіванов; Нац. акад. прав. наук України. Наук. вид. Київ: Логос, 2020. 407 с.

2. Новий шлях до права: колективна монографія / А. О. Селіванов [та ін.]; керівник автор. колективу академік А. О. Селіванов; Нац. акад. прав. наук України. Наук. вид. Київ: Логос, 2021. 208 с.

3. Правопорядок і правовий режим в Україні: наукова монографія / А. О. Селіванов [та ін.]; керівник автор. колективу академік А. О. Селіванов; Нац. акад. прав. наук України. Київ: Логос, 2022. 292 с.

4. Джерела судового права в Україні: колективна монографія / А. О. Селіванов [та ін.]; керівник автор. колективу академік А. О. Селіванов; Нац. акад. прав. наук України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Фенікс, 2024. 296 с.

5. A new way to law. Collective monograph / Head of the author's team A. Selivanov; National Academy of Legal Sciences of Ukraine. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. 162 p.

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

ВЕЛИКА ПАЛАТА ЗВЕРТАЄТЬСЯ ДО ПРАКТИКИ СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ OBIITER DISTUM, НЕ ЯК ДО ДЖЕРЕЛА ПРАВА*

<...>

Стосовно вимоги визнати недійсним свідоцтво Товариства на знак

8.56. Помилково задовольнивши як окрему позовну вимогу заявлену Позивачем вимогу про визнання позначення “ІНФОРМАЦІЯ_2” добре відомою торговельною маркою в Україні станом на 01.01.1997 для товарів 05 класу МКТП “фармацевтичні препарати” на ім’я Фірми, суди також помилково вважали вимогу про визнання недійсним повністю свідоцтва Товариства похідною від неї і такою, що право позивача на звернення з нею до суду виникає з моменту визнання судом торговельної марки добре відомою.

8.57. Своєю чергою, задовольнивши вимогу про визнання недійсним свідоцтва Товариства, суди також задовольнили як похідну від неї вимогу зобов’язати УКРНОІВІ внести зміни до Державного реєстру свідоцтв України на торговельні марки щодо визнання недійсним свідоцтва України № НОМЕР_1 на знак для товарів і послуг, про що здійснити відповідну публікацію в офіційному електронному бюлетені.

8.58. Суди виходили з того, що підставою для визнання недійсним свідоцтва України № НОМЕР_1 є визнання торговельної марки “ІНФОРМАЦІЯ_2” добре відомою стосовно Фірми, а відтак право позивача на звернення до суду з такою вимогою виникає з моменту визнання судом торговельної марки добре відомою.

8.59. При цьому суди також послались на те, що права на добре відому торговельну марку діють з дати, станом на яку її визнано добре відомою, а власник таких прав може забороняти третім особам використовувати таку торговельну марку або схоже до ступеня змішування з торговельною маркою позначення стосовно таких самих, споріднених і неспоріднених товарів і послуг.

8.60. Велика Палата звертає увагу на взаємовиключність наведених вище висновків судів.

8.61. З моменту, коли торговельна марка стає добре відомою в силу дії факторів, з якими пов’язується набуття маркою відомості (а не з моменту визнання її такою Апеляційною палатою або судом), її власник набуває передбачені законодавством права власника добре відомої марки, зокрема й

* Витяг з постанови Великої Палати Верховного Суду від 17 квітня 2024 року у справі № 910/13988/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118601114>> (дата звернення 30.07.2024).

право звернутись до Апеляційної палати для визнання марки добре відомою або, якщо права власника були порушені, – до суду з відповідним позовом, спрямованим на захист цих прав.

8.62. Також у своїх суперечливих висновках суди не врахували положення частин другої та третьої статті 6bis Паризької конвенції.

8.63. Частина друга статті 6bis Конвенції встановлює, що для подання вимоги про скасування такого знака (тобто товарного знака, що становить відтворення, імітацію чи переклад іншого знака, здатного викликати змішування із добре відомим знаком, що використовується для ідентичних або подібних продуктів) надається строк не менше п'яти років, що вираховується від дати реєстрації знака. Країни Союзу мають право встановити строк, протягом якого може вимагатися заборона застосування знака.

Частина третя цієї статті встановлює правило, за яким строк не встановлюється для подання вимоги про скасування чи заборону застосування знаків, зареєстрованих чи таких, що використовуються недобросовісно.

8.64. Опубліковані ВОІВ Настанови звертають увагу на те, що слова “не менше” у частині другій статті 6bis Конвенції означають, що встановлення строку за умови, що він буде не менше п'яти років, залишено національному законодавству або для вирішення адміністративним чи судовим органам держав-учасниць (п. (j) коментаря до статті 6bis Конвенції).

8.65. Як уже було зазначено вище, Велика Палата виходить зі схожого розуміння цього положення Конвенції і висновує, що положення першого речення частини другої статті 6bis Паризької конвенції у взаємозв'язку з положеннями національного законодавства про позовну давність слід застосовувати як такі, що передбачають загальну позовну давність три роки для вимоги про скасування (визнання недійсним) свідоцтва (реєстрації) знака, що починає свій перебіг від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила, однак цей строк не може бути менше за п'ять років від дати реєстрації знака, стосовно якого заявлена вимога.

8.66. Стосовно положення частини третьої статті 6bis Конвенції Настанови містять такий коментар: ‘(l) Адміністративні або судові органи країни, у якій запитано охорону добре відомої марки, встановлюють, чи зареєстровано конфліктуючу марку недобросовісно, в разі чого ніяке обмеження строку для позову не застосовується. Недобросовісність зазвичай має місце, коли особа, яка реєструє або використовує конфліктуючу марку знала про добре відому марку і, як презюмується, мала намір одержати вигоду від можливого змішування тієї марки і марки, яку вона зареєструвала або використовує’.

8.67. Отже, за відсутності недобросовісності у реєстрації торговельної марки іншою особою позов власника добре відомої марки про скасування (визнання недійсним) свідоцтва (реєстрації) торговельної марки цієї особи

може бути задоволений в межах загальної позовної давності, що не може бути менше п'яти років від дати реєстрації марки.

8.68. *Obiter dictum*, не як до джерела права, а для ілюстрації того, яке значення у праві може мати добросовісність реєстрації конфліктуючого знака для обмеження права на захист власника добре відомої марки, Велика Палата звертається до практики Суду справедливості Європейського Союзу, який у справі C-482/09 (рішення від 22.09.2011) у відповідь на запит стосовно тлумачення статей 4(1)(a) та 9(1) Директиви 89/104/ЄЕС від 21.12.1988 розтлумачив доктрину “мовчазної згоди” (*acquiescence*) у праві Європейського Союзу, як вона викладена у статті 9(1) Директиви: якщо власник більш ранньої торговельної марки протягом п'яти послідовних років не заперечував проти використання більш пізньої марки, зареєстрованої у тій же країні-учасниці, будучи обізнаним про таке використання, він не має права з посиланням на більш ранню торговельну марку звертатись щодо визнання недійсною більш пізньої торговельної марки або заперечувати проти використання більш пізньої торговельної марки, крім випадку, коли реєстрація більш пізньої торговельної марки була здійснена недобросовісно.

Суд справедливості ЄС надав тлумачення цим положенням про “мовчазну згоду” для національного судового провадження між Budejovický Budvar, národní podnik, browарнею у Чеській Республіці, і Anheuser-Busch Inc., browарнею у США, які обоє майже 30 років просували кожен своє пиво у Сполученому Королівстві під словесним позначенням “Budweiser” або торговельними марками, які містили це позначення (§77 рішення Суду справедливості ЄС).

За висновками Суду справедливості ЄС, в умовах, як у цьому провадженні, ‘тривалий період чесного одночасного використання двох ідентичних торговельних марок для позначення ідентичних продуктів не має і не може мати негативного впливу на основну функцію торговельної марки, яка полягає в гарантуванні споживачам походження товарів або послуг’ (§ 82 рішення). ‘Слід додати, що у випадку, якщо в майбутньому з використанням торговельних марок Budweiser буде пов’язана будь-яка нечесність, така ситуація може, у разі необхідності, розглядатися у світлі правил, що стосуються недобросовісної конкуренції’ (§ 83 рішення).

За висновками Суду справедливості ЄС, чотирма передумовами для початку перебігу п'ятирічного строку за статтею 9(1) Директиви є: 1) реєстрація у державі-учасниці більш пізньої торговельної марки (при цьому реєстрація більш ранньої торговельної марки, тобто тієї, власник якої звертається за захистом, не є передумовою для початку перебігу строку); 2) добросовісне подання заявки на реєстрацію більш пізньої марки; 3) використання більш пізньої марки її власником у країні-учасниці; 4) обізнаність власника більш ранньої марки про те, що більш пізня марка зареєстрована і використовується після реєстрації.

8.69. Велика Палата зважає на те, що доктрина “мовчазної згоди”, як вона закріплена у праві ЄС (Директиви 89/104/ЄЕС від 21.12.1988, а надалі у Директиві 2008/95/ЄС від 22.10.2008 і Регламенті (ЄС) № 207/2009 від 26.02.2009, згодом у Директиві (ЄС) 2015/2436 від 16.12.2015), не запроваджена у законодавстві України, однак посилається на її тлумачення у праві ЄС для ілюстрації того, що у питанні охорони та захисту прав на торговельні марки можливим і навіть таким, що має бути однаковим у всіх державах – учасниках ЄС (§ 37 рішення Суду справедливості ЄС), є підхід, за яким два власники торговельних марок (які містять ідентичне позначення), які тривалий час використовували їх для просування своєї продукції, можуть надалі добросовісно використовувати їх.

8.70. Отже, у цій справі, зважаючи на особливі умови, з якими законодавство пов’язує захист права інтелектуальної власності на добре відому торговельну марку, суди мали встановити, чи набув Позивач це право, і чи є знак Відповідача таким, що становить відтворення, імітацію чи переклад добре відомої торговельної марки, здатні викликати змішування з нею.

8.71. Якщо так, то суди мали встановити, чи дотримано строк, встановлений національним законодавством та Паризькою конвенцією для вимоги про визнання недійсним свідоцтва, або ж чи була реєстрація знака Відповідачем-2 недобросовісною.

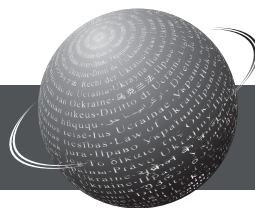
8.72. Суди обставин, які б дали змогу зробити висновки з цих питань, не встановили, не дослідили докази, на які скаржник вказує у касаційній скарзі, визначаючи серед підстав касаційного оскарження також пункт 4 частини другої статті 287 ГПК України.

<...>

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО

УКРАЇНИ

www.pravoua.com.ua

e-mail: editor.pravoua@gmail.com

ІНФОРМАЦІЯ

ДЛЯ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ
ЮРИДИЧНОГО ЖУРНАЛУ “ПРАВО УКРАЇНИ”

ПЕРЕДПЛАТУ

на юридичний журнал “ПРАВО УКРАЇНИ”
(електронна версія)
на 2024 рік можна зробити
через сайт за посиланням:

<https://pravoua.com.ua/ua/store/subscribes/>,

або звернувшись до редакції журналу
за адресою:

вул. Загорівська, 17–21,
м. Київ, 04107, Україна
+380(66) 972-39-27
editor.pravoua@gmail.com

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

“ПРАВО УКРАЇНИ”

7
2024

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красненко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 16.08.2024. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 11,05. Обл.-вид. арк. 10,3.
Зам. _____. Ціна договірна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

www.pravoua.com.ua

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 04080, м. Київ, Костянтинівська, буд. 73

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.